

2005
1. szám

Jog

történeti szemle

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

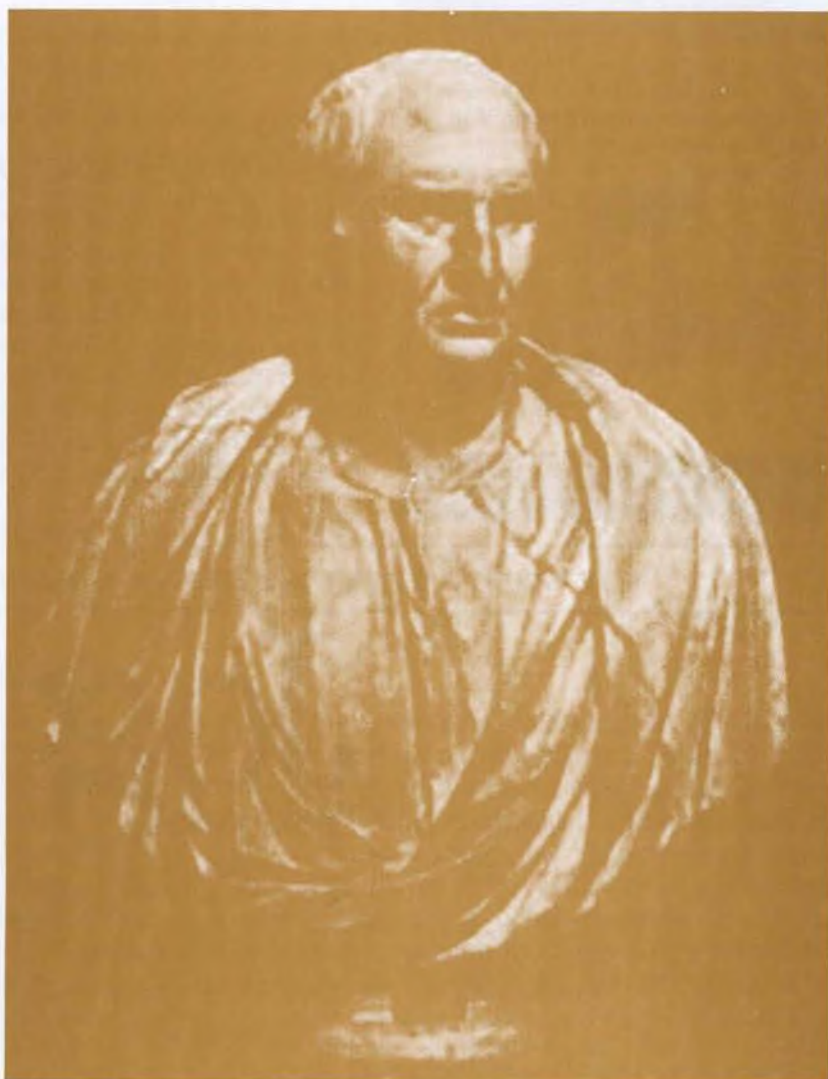
A római censorok szerepe a res publica államrendszerének kiépítésében

A háború és a béke joga a klasszikus iszlám jogtudományban

Az Osztrák köztársaság létrejötte

Fiume államjogi helyzetének rendezése a XIX. században

Egység a sokszínűségben (Európai jogtörténet)

CICERO

TARTALOM

TANULMÁNYOK	
El Beheiri Nadja: A római censorok szerepe a res publica államrendszerének kiépítésében	1
Jany János: A háború és a béke joga a klasszikus iszlám jogtudományban	7
Szabó István: Az Osztrák Köztársaság létrejötte	11
Andrási Dorottya: Fiume államjogi helyzetének rendezése és jelentősége a XIX. század második felében a jogforrások tükrében	17
MŰHELY	
Erdődy János: A pénz természete a római jogban	22
Szigeti Magdolna: A megszállástól az Alaptörvényig	26
Tamás Csaba Gergely: Idegen hatások és a meidzsi-kori japán polgári eljárásjog	31
Zakariás Kinga: Habsburg-berendezkedés Erdélyben 1683–1691	35
Ruszthi Hunor: Dr. Balás P. Elemér szerzői jogi törvényjavaslata	41
ÉLETRAJZ	
Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra – Nótári Tamás	44
FORRÁS	
Chauveau Adolphe – Faustin Hélie: A Code pénal 59. cikke és a személyes körülmények kérdése	46
SZEMLE	
Doktori értekezés a dualista vármegyék életéről – Révész T. Mihály	52
„A jog története egy mozgás története...” – interjú Bernhardt Schlink professzossal – Barna Attila	54
Az Université Libre de Bruxelles (ULB) „Összehasonlító jogi és jogtörténeti központja” – Pálvölgyi Balázs	57
III. Hazai Jogtörténetész Találkozó	58
Beszámoló a Fiala Jogtörténetész Európai Fórumáról – Komáromi László	59
Igazságszolgáltatás – Történeti ünnep Kecskeméten – Nánási László	62
Az Autonómiák Magyarországon 1848–1998 – beszámoló egy konferenciáról – Dudás Elina	62
Kelet-Európa Szeminárium	64
Az Igazság Csarnoka Nottinghamban – Bathó Gábor	65
Új állandó kiállítás Sárospatakon, a Rákóczi-várban – Tamás Edit	66
Börtöntörténeti kiállítás a szegedi Móra Ferenc Múzeumban – Csapó József	67
Egység a sokszínűségben – Hans Hattenhauer: Europäische Rechtsgeschichte – Mezey Barna	68
Cicero: Négy védőbeszéd – Boóc Ádám	70
Zalai Jogtörténet – Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok – Davidovics Krisztina	71
Önkormányzatok – könyvismertetés – Völgyesi Levente	73
Európai detektívtestületek a 20. század kezdetén – Győrei Péter	74
Tudományos Diákkör az ELTE Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszékén – Pafféri Zoltán	77
XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia – Győr	78
HÍREK	
E számunk szerzői	80

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

Szerkesztő bizottság:

Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna
Dr. Izsák Lajos, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

A CENSORI TISZTSÉG FEJLŐDÉSE EGY CSEKÉLY JELENTŐSÉGŰ TISZTSÉGTŐL A LEGMAGASABB HIVATALIG¹

A források szerint a censori tisztség kialakulása Kr. e. 443-ra tehető.² Az új tisztviselő hatásköre kezdetben csak a nép összeírására³ és esetenként az adókivetéssel kapcsolatos feladatokra terjedt ki. Livius ezt a tevékenységet nem tartja túl jelentősnek, amit a tisztségről szóló beszámolójában négyszer⁴ is megemlíti. Ezeket a feladatokat korábban a konzulok látták el,⁵ de számos egyéb elfoglaltságuk miatt azoknak már nem tudtak megfelelően eleget tenni, és ezért állították fel az új tisztséget. A történetíró beszámolója szerint, az atyák ezzel a lépésükkel azt akarták elérni, hogy minél több állami feladat maradjon a patríciusok kezében. A censori tisztséget az alsóbb körökből kiemelő hatáskör az ún. *regimen morum* volt,⁶ amellyel kapcsolatos feladatok valószínűleg Kr. e. 312-ben, az Appius Claudius nevéhez fűződő Lex Ovinia révén kerültek censori hatáskörbe.⁷ A törvény rendelkezését, amely szerint a censorokat a senatusba – *ex omni ordine optimum* – fel kellett venni, úgy értelmezték, hogy a censorok a senatusi névsor összeállításakor az általuk megfogalmazott értékrendnek meg nem felelő senatorokat a testületből kizárhatták. Az első ilyen intézkedés az Appius Claudius utáni hivatali időből származik, amikor M. Valerius Maximus és C. Iunius Bubulcus Brutus censorok, egy L. Annius nevű senatort a senatusból kizártak, mert az feleségét a *consilium amicorum* meghallgatása nélkül eltaszította.⁸ De hasonló censori intézkedéseket korábbi időkben is ismerünk, amelyeket a későbbi szakirodalom szintén a *regimen morum* címszó alatt tárgyalt, mint pl. Kr. e. 403-ban, amikor M. Furius Camillus és M. Albinus Regillensis censorok magasabb adófizetésre kötelezték azokat a polgárokat, akik idős életkoruk ellenére nem éltek római házasságban.⁹

Bár az L. Annius ellen kiszabott szankció és a fent említett rendelkezés – vagyis a közjó érdekében, házasságban élésre való bátorítás – célkitűzése hasonló, az alkalmazott eszközökben mégis különbség mutatkozik. Az adófizetésre való kötelezés hiány pótlására szolgált,¹⁰ míg a senatornak a senatusból való kizárásával egy magatartási mércét fogalmaztak meg. A szakirodalom a censori *regimen morum* gyökereit – JHERING óta – a gensnél véli felfedezni.¹¹ Ezt a nézetet M. Manlius történetével szokták alátámasztani, akit a tarpei szikláról letaszítottak, majd a *gens* tagjai a következő nemzedéknek még a név használatát is megtiltották.¹² JHERING fejtegetéseiben nagy jelentőséget tulajdonít az intézkedés fegyelmi jellegzetességeinek. Álláspontja szerint, ha egy állami tisztviselő a magánszférába avatkozik, az inkább a patriarchális mint sem egy fejlettebb alkotmányos megoldáshoz közelítő rendszer. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy pont az általa idézett esetben a *gens* csak Manlius halála után hozta meg határozatát, amely kizárja annak megrovó jellegét. A példában is inkább egy magatartás közszemlére állításáról volt szó. Így megállapíthatjuk, hogy helytálló

TANULMÁNYOK

El Beheiri Nadja:

A római censorok szerepe a *res publica* államrendszerének kiépítésében

Jhering azon felfogása, miszerint a gens-nél is meglévő hatáskör a censori *regimen morum* előzményének tekinthető. Vitába kell azonban szállnunk Jhering azon állításával, amely az egyén megbüntetésének jelentőségét emeli ki. Helytállóbb, ha az elvárt magatartási mércének a megfogalmazására fektetjük a hangsúlyt. Érdekes ezzel kapcsolatban az is, hogy az első alkalom, amikor a censorok egy senatort kitesztáltak a senatusból, indoklásként éppen azt hozták fel, hogy a *consilium amicorum* nélkül cselekedett.

Térjünk most vissza a censorok kezdeti feladatára. Ez tehát a népszámlálásra terjedt ki, amelynek végrehajtása érdekében a polgárokat – lakóhelyük szerint – tribusokba osztották.¹³ Amikorra a tribusok politikai szerepe megnőtt, a censorok ezzel kapcsolatos feladatai is egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. A szakirodalom gyakran elemzi azt a kérdést, vajon a censorok által végzett besorolásnak jogalapító vagy csupán deklaratív hatása volt-e?¹⁴ Ez különösen érdekes probléma az új polgárok beosztása esetén. A források alapján az újonnan felvett római polgárok helyzete három csoportra bontható. Az első az, amikor a polgárokat csoportosan vették fel. Példaként Formiae, Fundi és Arpinum polgárainak esete említhető. Itt a népgyűlés először arról rendelkezett, hogy az ott lakó személyeknek suffragium-ot kíván adományozni, majd döntésüket azzal pontosították, hogy Formiae és Fundi polgárait az Aemilia tribusba, Arpinum polgárait pedig a Corneliusokhoz kell besorolni.¹⁵

A város állandó növekedése új tribusok létrehozásához vezetett. Ezzel kapcsolatban ismerünk olyan éveket, amikor az új egységek létrehozásakor egyáltalán nem tesznek említést a censorok esetleges közreműködéséről,¹⁶ de vannak olyan alkalmak is, amikor kifejezetten mondták, hogy a censorok hozták létre az új tribusokat.¹⁷

Ritkábbak azok az esetek, amikor a censoroknak egyes személyek lajstromba vételéről kellett dönteniük. Itt elsősorban a vitatott jogállású személyekről volt szó. A késői köztársaság idejéből való példa, amikor Kr. e. 102-ben Q. Metellus Numidicus mint censor egy L. Equitus nevű személynek, aki magáról azt állította, hogy Tiberius Gracchus fia, censusba való felvételét megtagadta. Előzményeként Valerius Maximustól azt tudhatjuk meg, hogy a férfi a néptribunusi tisztségre je-

lentkezett, azonban ezt jogellenesnek minősítették, és C. Marius konzul Equitust még börtönbe is vetette. Mindezekből egyértelműen megállapítható, hogy a censor tevékenységének leginkább politikai jelentősége volt. L. Lucullus költő, vitás polgárjogával kapcsolatban a forrásokban azt olvashatjuk, hogy lajstromba vétele csak azt igazolja, hogy az illető a kérdéses időpontban polgárként viselkedett.¹⁸

Harmad ízben a censorok feladatát a felszabadított rabszolgáknak, a római polgárok listájába való felvételével kapcsolatban vizsgálhatjuk meg.¹⁹

A tisztségviselők erre vonatkozó tevékenysége több alkalommal nézeteltérésekhez vezetett. Vitathatatlanul tűnik az, hogy a felszabadítást eredményező aktus a *dominus* parancsa volt, majd a censorok egy konkrét tribusba jegyezték be a felszabadítottakat. Ez az első eset, amikor a censorok, felszabadított rabszolgák bejegyzéseivel kapcsolatos rendelkezéseiről hallhatunk. Ez Appius Claudius híres censurájából származik. A forrásokból kideríthető az is, hogy a polgároknak, ide értve a felszabadított rabszolgákat is, jogukban állt szabadon megválasztani, hogy melyik tribusba nyerjenek bejegyzést.²⁰ Ez a forradalmian új intézkedés azonban nem maradhatott fenn sokáig. Már Kr. e. 304-ben Q. Fabius Maximus és P. Decius újra a felszabadított rabszolgák besorolását a négy városi tribusra korlátozták.²¹ Livius szerint ezzel a rendelkezéssel a censorok a várost két részre osztották, az egyiket *integer populus*, *fautor et cultor bonorum* elnevezéssel látták el, a másikat lenézően *forensis turbá*-nak nevezték el.²²

A következő években azonban újra találhatunk arra példát, hogy a censorok a felszabadítottaknak a vidéki tribusokba való bejegyzését engedélyezték. Egy későbbi forrásból ugyanis megtudhatjuk, hogy a censorok a libertini-t, akik korábban az összes tribusban szét voltak osztva, ismét csak a városi tribusokba regisztrálták. Livius beszámolójában a korlátozást nem rendeli konkrét censorokhoz.²³ Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a rendelkezés jól illeszkedik C. Flaminius politikájába.²⁴ Flaminius mint népprius – a *senatus* heves tiltakozása ellenére²⁵ – egy olyan törvényt szorgalmazott, amely a rómaiak által meghódított *ager Gallicus* fejenkénti felosztását tartalmazta. Flaminius nevéhez kötődik a Lex Claudia de nave senatorum is, amely megtiltotta a senatorok számára a túlzott mértékű hajókereskedelmet. Flaminius e három intézkedéssel a senatorok tevékenységét gyakorlatilag a földművelésre és a politikára korlátozta, a szegényebb rétegek számára viszont fenntartotta a kereskedelmi tevékenység lehetőségét. Ezen intézkedéseivel a város kettéosztottságát megszilárdította.

Kr. e. 179-ben Aemilius M. Lepidus és M. Fulvius Nobilior censorok, akik – *mutarunt suffragia* –, változtattak a választási jogon és az embereket *regionatim genus, causa* és *quaestus* szerint osztották be tribusokba. A. Claudius Pulcher és Tiberius Sempronius Gracchus censorok között Kr. e. 169-ben vita tört ki a felszabadított tribusokba való besorolása körül, amelynek eredményeképpen a liberti egyetlen egy tribusba, az

Esquilinába osztották be.²⁶ Ez az utolsó alkalom, amikor censorok által végzett tribus-reformokról hallunk. Kr. e. 115-ben M. Aemilius Scaurus mint consul, törvényt terjesztett elő a felszabadított rabszolgák besorolásáról.

Összegzésként azt állapíthatjuk meg, hogy a tribusokba való beosztással kapcsolatban a censorok feladata a polgárok politikai elvek alapján – elsősorban egy adott társadalmi réteghez való tartozás szerint – történő elrendezése volt. A Lex Ovinia az alkalmazandó szempontrendszer erkölcsi jellegű megfontolásokkal egészítette ki.

A polgárok vagyoni hovatartozás szerinti besorolásánál a censoroknak csupán külső elemeket kellett figyelembe venniük. Ennek megállapításánál viszont, hogy kik tartoznak az *omnes ordinum optime* körébe, egy értéktétele kimondására voltak hivatva a tisztségviselők.

Az itt felvázolt út, amely ahhoz vezetett, hogy a csupán külső tényezőket alkalmazó hatáskörből magatartási szabályokat megfogalmazó feladatkör lett, egy egyenes fejlődési folyamatnak volt az eredménye, amit a censorral kapcsolatos fogalmak etimológiai elemzése is alátámaszt.

A censor tevékenységét általában a *censeo* kifejezéssel szokták jelölni.²⁷ A fogalom jelentősége a számszerinti felméréstől egy határozat kimondásáig terjed, amit a *senatus censuit* fordulat is mutat.²⁸ A latin *censeo*-nak megfelelő görög kifejezés: az *akribeia*.²⁹ WALDSTEIN a fogalmat az *epieikeia*-vel állítja szembe. *Akribeia*³⁰ pontos-ságot, gondosságot, alapos-ságot jelent, az *epieikeia*-t pedig, mint az igazságosságban való jóssággal fordítja.³¹ Érdekes a *kosmos* szóval való összefüggés is, amelyet PIERI fejt ki.³² Ennek az érvelési vonalnak ellentmond látszólag egy Varró-nál található részlet, amelyben az szerepel, hogy „*Quod tum et praetorium ius ad legem et censorium iudicium ad aequum existimabatur.*”³³ A forráshely azt sugallja, hogy a censor a praetorral ellentétben *ad aequum* mondja ki ítéleteit. Az idézet szövegkörnyezete – egy komédiában tett *sponsio*-nak értékeléséről lévén szó – viszont inkább azt mutatja, hogy a praetor és a censor tevékenysége két különböző szinten állt. Ezt megerősíti az az idézet is, amikor Cicero a *iurisdictione*-t és a *regimen morum*-ot megkülönbözteti egymástól. Mindkét esetben a praetori tevékenység egy jogerős ítélet irányába mutat, a censor feladata ezzel szemben egy értékmércének a felállítása. Más nézőpontot képvisel MOMMSEN, aki a censori tevékenységnél az önkényre helyezi a hangsúlyt. A *census* kifejezést az *arbitrium* fogalmával azonosítja. Amíg egy hitelező, mindig csak a jog és a törvény keretein belül követelhet, a magistratus, az adóki szabásnál, illetőleg a *regimen morum*-nál kötöttségek nélkül járhatott el.³⁴ PIERI egy Festus-részletre³⁵ támaszkodva hívta fel a figyelmet arra, hogy a censor tevékenysége során nem végzett *aestimatio*-t. Vagyonuk becslését a polgárok maguk hajtották végre, és ezt a censor vette nyilvántartásba.³⁶ A *censeo*-val megjelölt tevékenységgel szemben áll az *aestimare*, *arbitrari* valamint az *existimare*, amit a polgárok végeztek.

Összegzésként tehát megállapítható, hogy a censorok feladata a polgárok beosztásával kapcsolatban konkrét adatokon alapuló rendszerező munka volt, amelyet előzetesen megfogalmazott szempontok szerint láttak el.

A CENSORI TISZTSÉG VÉGLEGES FORMÁJA

A Lex Oviniát megelőzően még két másik törvény foglalkozott a censori tisztséggel. Az első a Lex Aemilia Mamercina de censura minuenda, amely a censorok hivatali idejét határozta meg. A másik a Lex Publilia Philonis de censore plebeio creando, amely szerint az egyik censort a plebejusok közül kellett választani. Livius a Lex Aemiliát Kr. e. 434-re teszi, de ezt az időbeli elhelyezést sokan túl korainak tartják,³⁷ amely véleménnyel egyet kell érteni. Leghelyénvalóbbnak az a nézet látszik, amely szerint a két törvény kibocsátása időben igen közel állt egymáshoz. Livius két alkalommal elemzi azokat az indíttatásokat, amelyek meglátása szerint a törvény megalkotásához vezettek. Egyszer, amikor a törvényhozásról számol be, másodszor pedig, amikor azt meséli el, hogy Appius Claudius hivatali idejének lejártá után tisztségét nem akarta leadni. Livius szerint Kr. e. 434-ben, mivel háborús veszély fenyegetett egy M. Aemilius Mamercinus nevű diktátort neveztek ki. Mivel a háborús események elmaradtak, a diktátor más téren szeretett volna dicsőségéhez jutni, és így a censori hivatal idejét öt évről másfél évre rövidítette le. Az ókori szerző érvelésében azt hangsúlyozza, hogy a római polgárok szabadságát leginkább akkor lehet megőrizni, ha a főhivatalnokok megbízási idejét lerövidítik. Livius gondolatmenete az általa megjelölt időponthoz képes korainak tűnik, hiszen alig tíz év telt el azóta, hogy az újonnan létrejött hivatalt egy csekély jelentőségű tisztségnek nevezte, most viszont már magna imperiá-ról beszél.³⁸ Teljesen valószínűnek tűnik a történet azon része is, miszerint a censorok mérgükben a diktátort tribusából kizsájtották és az aerariusok közé sorolták volna.³⁹ Már említettük, hogy az, amely szerint a censorok nem megfelelő magatartás miatt szankciókat alkalmaztak volna, csak az Appius Claudius utáni időszakra volt jellemző. A konkrét esetben azt is láthatjuk, hogy az intézkedést a nép akarata ellenére és a senatorok támogatása nélkül hozták, ami a censura akkori stádiumában szinte elképzelhetetlen. A másik a censori hivatalt konkretizáló törvény, amelyet Kr. e. 339-ben hoztak. Az ezzel kapcsolatos beszámoló nagyon hasonlít a Lex Aemilia történetéhez. Ismét – Tib. Aemilius Mamercinus és Q. Publilius Philo személyében – két, a dicsőségvágyban csalódott államférfival állunk szemben, hasonlóképpen, mint a Kr. e. 434-es év diktátoránál. A konzuloknak nem volt alkalmuk háborúban hőstetteket véghez vinni, ezért törvényalkotás által szerettek volna hírnevet szerezni maguknak.⁴⁰ Ezen túlmenően M. Aemilius a senatussal is konfliktusba került, mert a senatus – Aemilius hatalmát korlátozandó – Publilius Philo személyében egy diktátort nevezett ki. Ő pedig szorgalmazta az egyik censori tisztséget a plebejusoknak átadó Lex Publilia

Philonis de censore plebei creandó-t. Elképzelhető az is, hogy a tisztség időbeli meghatározását Tib. Aemilius Mamercinus szorgalmazta, és hogy Livius az arra vonatkozó információkat a fent említett Aemilius Mamercinus-sal hozta összefüggésbe.

Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor rögzíthetjük, hogy a censori tisztség nem sokkal a Lex Oviniá előtt érte el teljesen kifejlett formáját. A Lex Oviniával a tisztség hatáskörét bővítették, úgy hogy a külső tényezőkkel mérhető szempontokat, értékítéleteket tartalmazó elemekkel egészítették ki.

A CENSORI REGIMEN MORUM A LEX OVINÁT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN

A már említett L. Annius kizsájtása után a censorok Kr. e. 275-ben P. Cornelius Rufinust zárták ki a senatusból.⁴¹ Indoklásként a forrásokban az szerepel, hogy a censorok Rufinius-nál 10 pond ezüstöt találtak. Az ókori szerzők beszámolóiból úgy tűnik, mintha a konkrét tény csak a jéghegy csúcsát képezné, hiszen Rufinius-t általában, mint tolvajt és kapzsi embert ismerték.⁴² Még azt is állítják, hogy sikereit hadvezérként csak ravasz, alattomos eszközök használatával tudta elérni.⁴³ Ezzel szemben Fabricius a régi erkölcs megtestesítőjeként szerepel a forrásokban. Cicero azok közé a férfiak közé sorolja, akiknek életük és működésük a *res publica* hasznára vált.⁴⁴ Amikor a szerénység és mértékletesség fontosságát kívánták hangsúlyozni, akkor a férfiakat, mint Fabricius-t említették. A kapzsiság elítélése céljából Rufinius elrettentő példáját állították a polgárok szeme elé. Rufinius és Fabricius mindig is, mint a jó és a rossz, azaz mint ellenpárok voltak ismeretesek. Mindkettő eszköz volt, amelyet egy általános mércének a kialakítása végett használtak. A censorok intézkedései negatív, az erények felmagasztalása pozitív értékítéletet tartalmaztak.⁴⁵

A források szerint a censorok – erkölcsrendészeti célból – Kr. 252-ben léptek fel újra. Ebben az évben M. Valerius Maximus Mesalla és P. Sempronius Sophus tizenhat senatort zárt ki a senatusból, de legelőször – mert azok a szicíliai építkezési munkáknál megtagadták közreműködésüket – a lovagok ellen léptek fel. Ugyanezen okból kifolyólag a senatus a lovagokat fizetségüktől megfosztotta. Mindkét szankció a konzul kezdeményezésére történt. Az esetet a néptribunusok a nép elé vitték, aminek köszönhetően általános egyetértésben vissza állt a fegyelem.⁴⁶ Az hogy a büntetés körül végző soron egyetértés uralkodott, Valerius Maximus verziója is jelzi, amikor is azt mondja, hogy az érintett lovagok *patiente animo* viselték sorsukat.⁴⁷

A censori hivatal fejlődésének a szemszögéből megközelítve a *regimen morum* tevékenységet főleg a földbirtokosi vezetőréteg körébe utalták.

A következő esemény, amelynek a *res publica* fejlődésében nagy jelentősége volt, a cannae-i csata alkalmával elszenvedett vereséggel áll összefüggésben. Itt is azzal a jelenséggel találkozunk, hogy egy alapelv, egy

elmarasztalendő és egy erényes magatartás szembeállítására révén konkretizálódik. A kiindulópont a cannae-i csatában részt vevő katonák által tanúsított gyáva magatartás volt. A csata után M. Atilius Regulus-t és P. Furius-t választották cenzorrá. M. Atilius Regulus, a híres Regulus fia volt, akit a karthágói fogságból Rómába küldtek, hogy a senatussal tárgyaljon. Indulása előtt Regulus esküvel arra kötelezte magát, hogy a tárgyalások sikertelensége esetén visszatér a hadifogságba. Rómában a senatusnak adott tájékoztatásában nem saját érdekei vezették, hanem kizárólagosan a *res publica* érdekeit tartotta szem előtt és a senatust az ellenség által tett javaslatok elfogadásáról lebeszélte. Ezután visszatért Karthágóba, ahol kegyetlen módon megölték. Ezzel szemben a cannae-i katonák pont ellentétes magatartást tanúsítottak. M. Caecilius Metellus vezetésével a csata után Itália elhagyását tervezték. A csata közben tíz polgárt – hasonlóképpen, mint Regulus-t – tárgyalásra küldtek, azzal az esküvel vállalt kikötéssel, hogy a tárgyalások után az ellenséges táborba vissza kell térniük. A katonák az eskü látszólagos teljesítése által meg akartak menekülni. Rajtuk kívül további 2000 férfit vontak felelősségre, akik a katonai a szolgálat alól kivonták magukat.⁴⁸

A censorok azzal vádolták őket, hogy magatartásukkal a *res publica* érdekeit sértették. A védekezésre is adtak lehetőséget, de a vádlottak nem tudták magukat megfelelő módon kimenteni, ezért a censorok megbüntették őket. Az esküszegő polgárokat azon *aerarius*-ok közé sorolták, akik a csata idején elmenekültek, s ezért senatusi határozattal Szicíliaba küldték őket, szégyenletes hadszolgálatra. M. Caecilius Metellus, mint néptribunus próbálkozott a censorok ellen fellépni, de kísérlete a többi néptribunus vétője miatt meghiúsult. Az intézkedés körül meglévő egyetértés abból is látszik, hogy Kr. e. 209-ben hivatalban lévő censorok még egyszer kitértek az esetre, és akkor M. Caecilius Metellust és további nyolc senatort taszították ki a senatusból.⁴⁹

A censorok jelen esetben elsősorban a *res publica* érdekeivel ellentétes cselekmények miatt alkalmaztak szankciókat. A katonai bűncselekmények megtorlására más eszközök is rendelkezésre álltak volna, az esküszegést pedig csak kivételes esetekben sújtották büntetésekkel.⁵⁰ Az eset azt mutatja, hogy a *res publica* érdekeit a magánérdekkel szemben minden esetben előnyben kellett részesíteni.

Kr. e. 209 és 204-ben a források a két kolléga, M. Cornelius Cethegus és P. Sempronius Tuditanus közötti nézeteltérésekről számolnak be. Az első esetben a véleményeltérés a princeps senatus megjelölésével kapcsolatban alakult ki. Egy rövid szócseta után Cornelius lemondott igényeiről.⁵¹ A következő censurából a kollégák közötti vita már valamivel hevesebben zajlott le. A két hivatalban lévő censor meg akarta egymást fosztani állami lovaiktól.⁵² A modern irodalomban a túlzó és felnagyító beszámolók megbízhatóságát erősen cáfolják.⁵³ A római források és a későbbi szakirodalom a vitát a censori kollegialitás pontosabb behatárolására használták fel. Az eset, ellentétben az ókori forrásokkal,

a kollégák közötti egyetértésnek kiemelt fontosságot tulajdonít. M. Aemilius Lepidus és M. Fluvius Nobilior esetében megdicsérik azt, hogy a két férfi, censori hivatalukat, korábbi ellenségeskedésük ellenére nagy egyetértésben töltötték be.⁵⁴ Jelen esetben a censorokkal szemben támasztott elvárásokat, jó és rossz példákön keresztül határozzák meg. Az volt az elvárás, hogy a tisztségviselő az összes feladatát – *uno animo, uno consilio* végezze.⁵⁵

Az elkövetkezendő években több alkalommal hallhatunk arról, hogy a *lectio senatus* folyamán a censorok több senátort kizártak a senatusból, ill. lovagokat megbüntettek. Ezen intézkedésekre azonban a forrásokban megfelelő indoklást nem találunk. Azok a censorok, akik először nagy nyilvánosság előtt tartott beszédekkel támasztották alá döntéseiket, M. Porcius Cato volt, hivatalbeli kollégája pedig: L. Valerius Flaccus. A két censor a híres kétszeri konzult, Quitintius Flaminius-t egy hadifogoly önkényes kivégzése miatt zárta ki a senatusból. Indokolásként Cicero azt írja, hogy a *voluptas* a kizárt konzul éles látását elhomályosította.⁵⁶ Egy másik senatort azért taszítottak ki, mert az feleségét nappal, lányuk jelenlétében megcsókolta. A lovagok esetében úgy tűnik, Cato két fajta okból kifolyólag vette el tőlük állami lovukat. Az első *ignominiae causa*, egy másik viszont nem büntetés céljából történt, hanem azért mert az érintett lovag feladatait más okból már nem tudta teljesíteni. Cato a magistratusok előtt tanúsított idétlen magatartása miatt vont felelősségre az egyik polgárt, aki a censor hivatalos kérdésére „*ut tu ex animi tui sententia uxorem habes*” – egy viccel válaszolt a tisztségviselőnek, mondván *habeo uxorem, sed non herlice ex animi me*. Gellius is beszámol olyan esetekről, amikor rossz magatartásukért megróttak római polgárokat. Egy polgár, aki bíróság előtt látványosan ásítt, csak úgy kerülhette el a büntetést, ha esküvel megerősítette, hogy ezt egy betegségéből eredően tette. A fiatalabb Africanus hivatali idejéből származik az eset, amikor a censorok egy polgártól megkérdezték, hogy hogyan lehetséges az, hogy ő maga, vagyis a férfi, szép kövér, a ló viszont ezzel szemben elhanyagolt állapotban van. Mire a férfi tréfásan azt válaszolta, hogy ez azért van, mert önönmagát ő gondolja, a lovával viszont rabszolgája foglalkozik. A censorok a polgárt az *aerarius*ok közé sorolták.⁵⁷

Kr. e. 131 Q. Caecilius Metellus egy híres beszédet mondott, amelyben a rómaiakat arra buzdította, hogy éljenek római házasságban. A beszéd olyannyira ismert lett, hogy Augustus még a szenátusban is felolvastatta. Kr. e. 125-ben egy M. Aemilius Lepidus Porcina nevű augurt a censorok azért akartak felelősségre vonni, mert túlságosan előkelőnek találták azt a házat, amelyben a férfi lakott. Kr. e. 97-ben Duronius néptribunus-t azért zárták ki a censorok, mert egy törvény eltörlésének céljából egy beszédben azt a kérdést tette fel, hogy vajon minek használ a szabadság, ha a törvény őket szerény életmódra kötelezi, és abban megakadályozza őket, hogy fényűzésben pusztuljanak el, ha úgy tartanak ezt helyesnek.⁵⁸ Domitius Ahendobarbus és L. Licinius

Crassus censorok Kr. e. 92-ben rétorok ellen adtak ki ediktumot.⁵⁹ Esetenként még a Sulla utáni időszakból is hallunk a censorok intézkedéseiről. Kr. e. 52-ben – a Lex Clodia révén, a *regimen morum* keretében – a censor működését egy vádló fellépéséhez akarták kötni.⁶⁰ A törvényt csak a Kr. e. 55-ben tartott cenzurá-ra alkalmazták, majd eltörölték. A köztársaság vége felé még választottak néhány censort, hivatali idejét azonban már egyik sem töltötte ki. Augustus megpróbálta visszaállítani a censori tisztségét, a kísérlet azonban a censorok közötti discordia miatt kudarcba fulladt.

A REGIMEN MORUM JELLEGE

A *regimen morum* jellegét – a szakirodalomban kialakult vélemény szerint – két szempontból célszerű megvizsgálni. WIEACKER például azt írja, hogy a római *res publicá*-t egy közerényekről és értékekről szóló messzemenő egyetértés jellemezte, amely a formális alkotmányos berendezkedések működését lehetővé tette és a *nobilitas*-ban rejlő feszültségeket és összeütközéseket a *res publica* utolsó századában összekötötte és kiegyensúlyozta. Ez értékconszenzus nélkül a *res publica* joga és jogvédelmi rendszere nem lett volna működőképes⁶¹. PÓLAY a *regimen morum* esetében egy társadalmi bojkottról beszél, amelynek közvetlen célja, hogy az uralkodó réteget a közbotrányt okozó magatartástól visszatartsa, de ezzel egy időben önkényük elkendőzésére is szolgált.⁶² Mind a két szerző két előfeltevésekből indul ki, amelyek viszont nem biztos, hogy teljesen helytállóak. Az egyik az, hogy az értékek megítélésében a köztársaság utolsó századáig egyetértés volt, a másik pedig az, hogy ezen értékek – amelyekre lényegében a *res publica* épült – objektív mércével nem voltak mérhetőek.

Ezeket az összetett jogelméleti problémákat felvető kérdéseket itt csak érintőlegesen tudjuk megválaszolni. Ami a censorok közötti nézeteltéréseket illeti, azokra vonatkozóan már említettem néhány esetet. Ezekben feltűnő, hogy az áthagyományozott viták nem a *mos maiorum*-ra vonatkozóan történtek meg. Az *exempla maiorum*-ról szóló viták helyszíne pedig inkább a törvényhozás keretében, a Forum volt. A kettő közötti kapcsolódásra a legjobban a rómaiaknál oly sokszor emlegetett szerénység utal. Először Rufinius megrovása és Fabricius megdicsőítése révén a mércét nyilvánosan megfogalmazták, majd az idők szükségleteinek eleget téve egy törvényben rögzítették azt. Így fogalmazták meg Kr. e. 215-ben az első fényűzés elleni törvényt.⁶³ A *vita*, egy törvény eltörlése alkalmával tört ki, amikor Cato, mint konzul mereven a törvény hatályának fenntartásához ragaszkodott, ellenfele L. Valerius azonban a hagyományokon túllépve, a *natura*-val érvelt.

A néptribunus azt hangsúlyozta, hogy két fajta *lex* létezik. Ismerünk olyanokat, amelyeket nem meghatározott időre, hanem örök érvénnyel hoztak, és amelyeket emiatt a megváltozott körülmények ellenére sem szabad eltörölni. Ezzel szemben léteznek olyan törvények is, amelyek új helyzetek felmerülése esetén megváltoztathatóak. A két törvényfajta közötti különbség a természetből (*natura*) fakad. A természetjog kritikusaival szemben hangsúlyozandó, hogy a *natura* jelen esetben a *mos maiorum* pontosítására szolgált. Az *avaritia* elleni küzdelem a köztársaság végéig kérdéses maradt, a törvényhozás és a censorok *regimen morum* gyakorlásában egyaránt. Kr. e. 97-ben L. Valerius Flaccus és M. Antonius censorok egy néptribunust azért taszítottak ki a senatusból, mert az egy fényűzés elleni törvény eltörlését kezdeményezte.⁶⁴ Érvelésében Duronius úgy fogalmazott, hogy a törvény a polgárokat *amaro vinculo* egyszerű életmódra kötelezi. Ebből megállapíthatjuk, hogy a censori tisztség hanyatló idejében a magistratusok még egy olyan ügyben jártak el, amelyben a társadalmi konszenzus már több évszázaddal azelőtt megint.

Amikor a *naturá*-t mint objektív mércét emlegetjük, azokról a problémákról sem feledkezhetünk meg, amelyek tartalmának pontos meghatározása körül alakultak ki. Véleményünk szerint ide sorolhatók a censori *regimen morum* azon esetei, amelyek a modern jogász számára nehezen illeszthetők össze egy állami tisztségviselő beavatkozásával. Ide tartozik L. Quintius Flaminius esete, akit L. Valerius Flaccus és M. Porcius Cato mint censorok egy hadifogoly önkényes kivégzésével taszítottak ki a senatusból. Cicero, amikor az esetről említést tesz, a censorok intézkedéseit azzal indokolja, hogy a volt konzul zabolátlan életmódja vezetett az államférfi önkényes döntéséhez.⁶⁵ A képességet, amelyet a *voluptas* megtámad, Cicero a *communis intellegentia* kifejezéssel jelöli meg. Feladata a jó és a rossz közötti különbség felismerésének lehetővé tétele, amely felismerésben mércéje a *natura* volt.⁶⁶ A gondolatmenet hasonló megfontolásból a nem megfelelő pillanatban elmondott viccekre is vonatkozik, amelyek az adott szituációban az állami intézmények lejárására is alkalmasak lehetnek.

Jelen tanulmány összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a római censorok a polgárok besorolásánál két fő szempontot követtek. Egyrészt külső, számszerűen mérhető tényezők alapján végezték el feladatukat, másrészt egy erkölcsi jellegű értékelést tartalmazó ítéletet hoztak, elsősorban azon polgárok felett, akik felelős pozíciókat töltöttek be közösségükben. A censorok tevékenysége eredményeként egy értékrend került megfogalmazásra, amely a *res publica* számára hosszú időn keresztül mérvadó volt.

Jegyzetek

¹ Censori tisztség bevezetésével kapcsolatban lásd Liv. 4,8.

² Pomp. 1. S. Enchir. D. 1.2.2.17.

³ Liv. 4,8: „*censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt*”.

⁴ A történetíró egyetlen egy bekezdésben háromszor „*res parva*”-

ról és egyszer „*res operosa ac minime consularem*”-ről beszél. Liv. 4,8.

⁵ Censori tisztség bevezetését megelőző censushoz lásd PIERI GEORGES, HISTOIRE DU CENS JUSQU'À LA FIN DE LA RÉPUBLIQUE ROMAINE, Sirey 1968, 58 ss. WOLFGANG

- KUNKEL, STAATSORDNUNG UND STAATSPRAXIS DER RÖMISCHEN REPUBLIK 391 ss.
- ⁶ Vö. Livius 4.8.2. Livius ezen a helyen a *regimen morum* kifejezést használja, amely a forrásokban csak ritkán fordul elő. Az ókori szerzőknél inkább a kifejezés igevaltozatát találjuk meg. A *Regere mores*-sel kapcsolatban THEODOR MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht* II, 3. Auflage, (Leipzig, 1887, 375. p.), számos előfordulási helyet idéz. A *regimen morum* jelentőségével kapcsolatosan lásd ZLINSZKY JÁNOS, *IUS PUBLICUM*, (Osiris Kiadó, Bp., 1998, 58. p.)
- ⁷ THEODOR MOMMSEN volt az egyik legelső szerző, aki a Lex Oviniát Appius Claudius tevékenységével hozta összefüggésbe. Azóta a legtöbb szerző ezt a véleményt átvette. Ennek összefoglalásaként lásd KUNKEL, STAATSORDNUNG 405. p. Más véleményt H. SIBER képvisel, aki a Lex Oviniát a Lex Hortensia utáni időszakba tette. H. SIBER, *RÖMISCHES VERFASSUNGSRECHT IN GESCHICHTLICHER ENTWICKLUNG*, (Lahr, 1952, 136. p.) és *DIE PLEBEJISCHEN MATISTRATUREN BIS ZUR LEX HORTENSIA*, (Leipzig, 1936, 48. p.)
- ⁸ Val. Max. 2.9.2: „*L. enim Annium senatu moverunt, quod quam virginem in matrimonium duxerat nulla amicorum consilio adhibito repudiasset.*”
- ⁹ Val. Max. 2.9.1. Mások is hallunk arról, hogy a censorok adófizetésre kötelezték a polgárokat, lásd Livius 6.32.1: „*Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iuris dictio et tantum abesse spes veteris levandi fenori, ut tributo novum fenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciendum;*” az intézkedéshez lásd KUNKEL, STAATSORDNUNG, 397. p.
- ¹⁰ Valerius Maximus így fogalmaz: „*...si quo modo de tam iusta constitutione queri sunt aus, cum n hunc modum increparentur...*” Val. Max. 2.9.1.
- ¹¹ JHERING Rudolf, *GEIST DES RÖMISCHEN RECHTS*, 10. Unveränderte Auflage, Leipzig, 1968, Scientia Verlag Aalen, 192. p.) SCHMÄHLING Eberhard, *Die Sittenaufsicht der Censoren*, (Stuttgart, 1938, 4. p.) PÓLAY Elemér, *A CENSORI REGIMEN MORUM ÉS AZ ÚN. HÁZI BÍRÁSKODÁS*, (Szeged 1956, Acta Jur. et Pol. Szeged, 4. p.)
- ¹² Liv. 6.20.13: „*Adiectae mortuo notae sunt: publica una, quod cum domus eius fuisset ubi nunc aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret; gentilicia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est ne quis deinde M. Manlius uocaretur.*”
- ¹³ WIEACKER FRANZ, *RÖMISCHE RECHTSGESCHICHTE*, (München 1988, 225. p.) A beosztásnál, ill. új tribusok létrehozásánál a személyek nem a terület beosztására fektették a hangsúlyt. Vö. TAYLOR LILY ROSS, *THE VOTING DISTRICTS OF THE ROMAN REPUBLIC*, 10. p. MOMMSEN az *ager privatus* besorolását a polgárok valós beosztásától különbözteti meg. *Staatsrecht* II, 389 ss. A terület beosztása nem változott, ezzel szemben a személyek beosztása esetenként változhatott.
- ¹⁴ KUNKEL, STAATSORDNUNG, 426. p.
- ¹⁵ Liv. 38.6.7.
- ¹⁶ Liv. 7.15.12: „*Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia additae*” CRAM erre az évre megcáfolja a censura létezését. CRAM R.V, *THE ROMAN CENSORS*, HSPH 51 (1940), 81. p.
- ¹⁷ Liv. 8.17.11: „*Tribus propter eos additae Maecia et Scaptia; censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius.*”
- ¹⁸ Cic. pro Archai 5.11.
- ¹⁹ A *libertus* jogállása Rómában sem volt egységes, így Ulpianus három kategóriába sorolja a felszabadított rabszolgákat: „*cives Romani, Laimi iuniani, dediticorum numero*”. Ulp. reg. 1.5. és Ulp. reg. 1.8: „*Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur*”.
- ²⁰ Plut. Popl. 7, Diod. 20.36.4.
- ²¹ Liv. 9.46, Valerius Maximus 2.2.9.
- ²² Liv. 9.46.13.
- ²³ Liv. Per 20: „*Libertini in quattuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam.*”
- ²⁴ Vö. Plut. Flamin. 18,1. L.R. TAYLOR inkább Q. Fabius Maximus Cunctatorral – censor Kr. e. 230-ban – hozza összefüggésbe, VOTING DISTRICTS, 138 p.
- ²⁵ Flaminiust még saját apja is megpróbálta a törvény előterjesztésében megakadályozni. Vö. Cic. De inv. 2.52.
- ²⁶ Liv. 45.15.3–7.
- ²⁷ Így Livius (Liv. 4,8,7) a tisztség bevezetéséről szóló részletben: „*Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, uíteo magistratu parum solidum consulatum experient, censui agendo populus suffragiis praefecit.*”
- ²⁸ Összefoglalóan lásd *censio* Pl. GEORGES, *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch* 9771. p. és *censio* GEORGER, 9778. p.
- ²⁹ CHARLTON T. LEWIS, CHARLES SHORT, *LATIN DICTIONARY „censio”*
- ³⁰ A szerző ezt Arist. Eth. Nic. 5,14:1138 a 1–3 tárgyalásával kapcsolatban teszi.
- ³¹ WOLFGANG WALDSTEIN, *Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian*, aus „*Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts*, FS für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag, Hrsg. M. Beck-Mannagetta, H. Böhm, G. Graf, *Rechtsethik* Bd.3, (Springer Wien/New York 1996, 23. p.)
- ³² PIERI, L' *HISTOIRE DU CENS*, 55 p., a szerző BRUGMANN érveléseit használja fel. BRUGMANN, *Die Distributiven und die Kollektiven Numeralia der Indogermanischen Sprache*, *Abhandlungen*, BD XXV, No. V, (Leipzig, 1907.)
- ³³ Varro, *De lingua latina*, 6.71.
- ³⁴ MOMMSEN, *StR*, II,1, 331 p.
- ³⁵ Festus (L. 51.1): „*Censores dicti quod rem suam quisque tanti aestimare solitus sit quantum illi censuerint.*”
- ³⁶ PIERI, L' *HISTOIRE DU CENS*, 53. p.
- ³⁷ Összefoglalóan Kunkel, *Staatsordnung*, 395. p. H. Siber a Lex Aemiliában a cenzurát bevezető törvényt látja. *Verfassungsrecht* 101. p.
- ³⁸ Liv. 4.24.4
- ³⁹ Liv. 4.24.7
- ⁴⁰ Most még ráadásul Aemilius Mamercinus és a senatorok között is fennállt egy nézeteltérés. Liv. 8,12,11.
- ⁴¹ Val. Max. 2.9.4.
- ⁴² Gell. 4.8.2: „*P. Cornelius Rufinus manu quidem strenuus et bel-lator bonus militarisque disciplinae peritus admodum fuit, sed furax homo et avaritia acri erat.*” Vö. Cic. De or. 2, 268.
- ⁴³ Front. 3,6,4.
- ⁴⁴ Cic. de re publica 1,1.
- ⁴⁵ Párhuzamot vonhatunk a középkori tükörökkel.
- ⁴⁶ Frontin strat. 4,1,22: „*Aurelius Cotta consul, cum ad opus equites necessitate cogente iussisset et accedere eorumque pars detractasset imperium, questus apud censores effecit, ut notarentur a patribus deinde obtinuit, ne eis praeterita aera procederent; tribuni plebis de eadem re ad populum pertulerunt omniumque consensu stabilita disciplina est.*”
- ⁴⁷ Val. Max. 2.7.6.
- ⁴⁸ Liv. 24,18,1-9.
- ⁴⁹ Liv. 27,11,16: „*inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus quoque notis eadem seruata causa, sed erant perpauci quos ea infamia attingeret.*”
- ⁵⁰ Ebben az összefüggésben érdekes Cic. de leg.2.9,22: „*periurii poena divina exitium, humana dedecus*”. A censorok több alkalommal foglalkoztak *periurium*-mal. Vö. Scipio hivali idejéből Val. Max. 4,1,10 b. Még Kr. e. 115-ben szóban került a hamis eskü egy censori intézkedéssel kapcsolatban. Cicero Regulus tekintetében mondja: „*Nam quod rediit, nobis nun mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit.*” De off. 3,111.
- ⁵¹ Liv. 27,11,11.
- ⁵² Val. Max. 2.9,6 és Liv. 29,37,1.
- ⁵³ Így nagyon határozottan H. SIBER, amikor Livius beszámolójára azt mondja, hogy pszichológia lehetetlenségek halmozásáról egy rossz bűnügyi regény szintjén. FS FRITZ SCHULZ 473. p.
- ⁵⁴ Gell. 12.8,5 ss. Val. Max. 4,2,1: „*Id iudicium animi eius et praesens aetas comprobavit et nobis veteres Annalium scriptores laudandum tradiderunt.*”

- ⁵⁵ Livius szerint Q. Caeilius Metellus a kr. e. 179-ben hivatalban lévő censorokhoz a következő szavakat intézte: „*uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recensentis, agatis censum, lustrum condatis.*” Liv. 40,46,4 és 8.
- ⁵⁶ Cic. de sen. 42: „*impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculus nec habet ullum com virtute commercium.*”
- ⁵⁷ A három esetre lásd Gel 4,20,1–13.
- ⁵⁸ Val. Max. 2.9.5. „*freni sunt inieci vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi, alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis: lex enim lata est, quae vos esse frugi iubet, abrogemus igitur istud horridae vetustatis rubigine obsitum imperium. Etenim quid opus libertate, si volentibus luxu perire non licet?*”
- ⁵⁹ Gell. 15,11,2.
- ⁶⁰ Asconius Pis. 8 Cl.
- ⁶¹ WIEACKER, RECHTSGESCHICHTE, 502. p. „Das öffentliche Leben des römischen Freistaats beherrschte ein weitgehender Konsens über private und öffentliche Tugenden und Werte, der das Funktionieren der formalen Verfassungseinrichtungen überhaupt erst ermöglichte und die in der Adels Herrschaft angelegten Spannungen und Konflikte bis zur Krise der *res publica* in ihrem letzten Jahrhundert band und ausglich”.

- ⁶² POLAY, A CENSORI REGIMEN MORUM, 31. p.
- ⁶³ A törvény értelmében a római asszonyok legfeljebb ½ uncia arannyal rendelkezettek, tarka ruhákat nem viselhettek, a városban kocsikat csak korlátozott mértékben használhattak. A törvény eltörlésével kapcsolatban lásd Liv. 34,1-8.
- ⁶⁴ Az eseményről szóló beszámolót Valerius Maximusnál találhatjuk meg. A törvény eltörlésére irányuló szövegrészlet így hangzik: „*freni sunt inieci vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi. Alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis: lex enim lata est, quae vos esse frugi iubet. Abrogemus igitur istud horridae vetustatis rubigine obsitum imperium. Etenim quid opus libertate, si colentibus luxu perire non licet.*” Val. Max. 2.9.5.
- ⁶⁵ Cic. de senectute 42: „*impedit enim voluptas, rationi inimica est, mentis, ut ita dicam, praestringit oculos nec habet ullum cum virtute commercium.*”
- ⁶⁶ Cic. de leg. 1,44. „*atqui nos legem bonam a mala nulla alia nisi naturae norma dividere possumus: nec solum ius et iniuria natura diiudicatur, sed omnino omnia honesta et turpia. Nam ut communis intellegentia nobis nota res efficit easque in animis nostris inchoavit, honesta in virtute ponuntur, in vitiiis turpia.*”

Az iszlám jogi és teológiai gondolkodásban a kezdetektől komoly nehézséget okozott a többi vallási közösséghez való viszonyulás meghatározása. Mivel az iszlám vallási, és nem nemzeti, nyelvi vagy állami alapon szervezte meg saját közösségét, a muszlim teoretikusok a világ többi népét is elsősorban vallási alapon osztályozták.¹ Így például a középkori keresztény államokra sem nemzeti hovatartozásuk alapján tekintettek, mivel ezen államok közös jellemzője, a kereszténység, fontosabb jellemzője volt e népeknek, mint az etnikai hovatartozás. A vallási alapon történő megközelítés tükröződik a „könyv népei” (*ahl al-kitāb*) terminusban is, mely a zsidókat, keresztényeket, valamint egyes szerzők szerint a zoroasztrianusokat foglalta magában. A világ többi népe e klasszifikációban a pogányok, bálványimádók kategóriába tartozott. E felosztás a háború és a béke jogának kidolgozásakor alapvető jelentőségre tett szert.

A háború jogának kimunkálása hosszú folyamat eredménye volt, és alapvetően a klasszikus kor jogtudósainak fáradozása során jött létre. Mivel a Próféta működése során nem adott részletes útmutatást e tárgyban, és a Korán egyes versei sem bizonyultak elégségesnek a részleteket illetően, a kérdés a középkori jogtudósok vitáinak témájává vált. E viták eredője azon szabályok összessége, amelyeket a *fiqh* könyvek a *jihāddal* kapcsolatosan tartalmaznak. Fontos hangsúlyozni, hogy a *jihād* megítélése mind alapjaiban, mind részleteiben vitatott maradt, és az egyes irányzatok, valamint jogi iskolák nagyon különböző módon viszonyultak a problémához. A *jihāddal* kapcsolatos belső ellentmondások a mai napig fennmaradtak, és éreztetik hatásukat mind az elméleti vitákban, mind pedig a napi politikai döntésekben.

A különböző vélemények legfőbb kiváltó oka, hogy a Koránban található utalások rengeteg ellentmondást tartalmaznak. Az egymásnak is ellentmondó versek a próféta életének különböző szakaszaiban keletkeztek. A

Jany János:

A háború és a béke joga a klasszikus iszlám jogtudományban

mekkai periódusban született versek elsősorban morális és vallási tartalmúak, ezzel ellentétben a medinai periódus versei már a próféta államférfiúi tevékenységéhez kötődő kinyilatkoztatásokat jelenítenek meg.² E korszakban Mohamed medinai vezetőként az új közösség, a muszlimok gyülekezetének megkérdőjelezhetetlen autoritása, aki hol személyesen, hol csapatai útján fegyveres összecsapásokban is részt vett az iszlám ügyének előmozdításában. Az e korszakban keletkezett versek tehát egészen más történeti kontextusban értelmezhetőek, mint a korábbiak. A Koránban található ellentmondások feloldására a klasszikus kor tudománya az *abrogatio* (*naskh*) hermeneutikai módszerét választotta.³ Ennek értelmében a később született versek lerontják a korábbi, az újjal ellentétes tartalmú kinyilatkoztatásokat. De még ez a módszer sem bizonyult mindig elegendőnek annak eldöntésére, hogy az adott vers milyen viszonyokra vonatkozik. A *jāhidu l-kuffār* (harcoljatok a hitetlenek ellen) értelmezhető úgy is, hogy az csak a próféta korabeli hitetlenekre, vagyis az iszlámra még át nem tért nomád arab törzsekre vonatkozik, vagy általában mindenkire. A modern orientalisztika az előbbi értelmezést fogadja el.⁴ Általános érvényű paranccsá a későbbi korok változtatták, mikor Arábia teljes egésze elfogadta az iszlámot, és pogányok csak távolabb élő népek körében éltek. A szöveg átértelmezése természetesen szoros összefüggésben áll az iszlám csapatok korai, nagyon gyors és látványos katonai sikereivel, melynek során egy évszázad leforgása alatt eljutottak

Poitierstől Közép-Ázsia távoli vidékeire is, megsemmisítve többek között az ekkorra már ezer éves államisággal és kultúrával rendelkező Perzsiát, a vandálok és a gótok királyságát Észak-Afrikában és Hispániában, és alapjaiban veszélyeztették a Bizánci birodalmat.

A *jihād* értelmezését nehezíti, hogy a szónak, mint általában minden arab kifejezésnek, nagyon tág jelentéstartalma van. A szó igei alakjának (*j-h-d*) jelentése: törekedni valamire, erőfeszítést tenni egy adott cél elérése érdekében. Az *ijtihād*, az iszlám jogtudósok önálló kutatása és szellemi erőfeszítése, mely a legnagyobb társadalmi megbecsülésnek örvendő szellemi tevékenység volt, szintén ezen ige továbbképzett alakjából jött létre. Tradicionálisan kétfajta *jihād* között tesznek különbséget, ezek a kisebb és a nagyobb *jihād*. Kisebb *jihād* alatt a fegyveres úton történő harcot, nagyobb *jihād* alatt a gonosz, az emberben meglévő rossz elleni harcot értik. Ennek értelmében saját magunk rossz természetének legyőzése, a vallási szabályok megtartása is a *jihād* kategóriájába tartozik. Egy, a prófétának tulajdonított *hadīth* szerint Mohamed egy csatából visszatérve azt mondta, hogy most fejeztük be a kisebb *jihādot*, s kezdjük el a nagyobbat.⁵ Egy másik prófétai hagyomány szerint Mohamed azt mondta, hogy a zarándoklat minden *jihād* legkiválóbbika.⁶ A jogtudósok azonban elsősorban a fegyveres *jihād* kimunkálására fektették a hangsúlyt, és ezzel létrejött a háború és a béke jogának kifinomult rendszere. Az így létrejött jogtest (*siyar*) az iszlám jog szerves része maradt, ezért nem jogos e szabályokat a nemzetközi jog előfutáraként értelmezni, hiszen csak annyiban nemzetközies ezek a szabályok, amennyiben a muszlim és a nem muszlim közösségek közti viszonyokat szabályozzák, de mind tartalmukban, mind forrásaikban teljes egészében iszlám jogi szabályokat tartalmaznak. E gondolatmenet alapján Hammer Purgstall nézete, mely szerint a *siyar* első rendszerbe foglalója, al-Shaybānī, Hugo Grotius előfutárának tekinthető, igencsak megkérdőjelezhető.⁷

A *jihāddal* kapcsolatos szabályok könnyebben érthetővé válnak az iszlám világszemléletének ismeretében. E szerint a világ két nagyobb területre bomlik, az iszlám (*dār al-islām*) és háború (*dār al-harb*) vidékére. E mögött az iszlám univerzalizmusa húzódik meg, mely szerint a cél az, hogy a világ valamennyi népét az iszlám égisze alatt kell egyesíteni. Ennek csak egyik eszköze a háború, a személyes meggyőzés, a propaganda és a hit terjesztése mellett. A háború tehát csak eszköz, amely önmagában rossz, pusztán a magasabb rendű cél indokolhatja megindítását. A háború megindításának feltételei azonban vita tárgyát képezték. A többségi álláspont szerint a támadó hadjáratokat is jogosnak kell tekinteni, Sufyān al-Thawrī (szül. 97/715) jogtudós szerint azonban csak a védekező háború kötelező, a támadó jellegű nem.⁸ A világ fent említett felosztásának következménye, hogy elméletileg a muszlim világ permanens hadi állapotban van a többi területtel mindaddig, amíg a végső cél, az iszlámra való áttérés meg nem valósul. A jogtudósok doktrínája azonban megragadt elméleti szinten,

mihelyst az iszlám seregek katonai sikerei elmaradtak, majd a kalifátus rendszere bomlásnak indult a X. századot követő évszázadokban. A valóság tehát azt mutatta, hogy a többi néppel való együttéléssel hosszú távon is számolni kell. Ezért a jogtudományban megjelent egy harmadik kategória, a *dār al-sulh*, vagy *dār al-cahd* (a szerződés területe), melynek segítségével olyan közösségek létét ismerték el, akik szerződést kötöttek a muszlimokkal a felek által kölcsönösen meghatározott feltételek alapján. Mivel e feltételek közé tartozott a másik fél által vállalt adófizetési kötelezettség, a muszlim jogtudósok zöme nem fogadta el e harmadik kategória jogosságát, azzal érvelve, hogy az adófizetés vállalásával a szerződő közösség a *dār al-islāmba* tartozónak minősül.⁹ Ezen érvelés megértéséhez tudni kell, hogy a muszlimok nemcsak idegen államokkal való érintkezés útján álltak kapcsolatban nem muszlimokkal, hanem a *dār al-islām* területén is éltek *dhimmik*, azaz az *ahl al-kitāb*hoz tartozók. Ezen népek, elsősorban zsidók és keresztények, különadó megfizetése mellett megtarthatták vallásukat, személyes státuszukban szabadnak minősültek, és saját joguk szerint élhettek.¹⁰ Ugyanakkor a velük kötött megállapodások alapján egy sor megkülönböztető szabályt is be kellett tartaniuk, így például új templomokat és zsinagógákat nem építhettek, pusztán a meglévőket javíthatták, illetve építhették újra, megkülönböztető ruhát kellett viselniük, nem építhettek magasabb házat, mint muszlim szomszédjuk, nyilvános helyen nem fogyaszthattak bort, valamint nem recitálhatták a Torát és az Evangéliumot nyilvánosan. Amennyiben a *dhimmi* a megállapodásban meghatározott szabályokat nem tartotta be, vagy más, külön meghatározott cselekményeket követett el (muszlim nőt vett feleségül, muszlim embert megölt, muszlimot hitének elhagyására bírta),¹¹ a hadifoglyokra vonatkozó szabályokat kellett rá alkalmazni, mely magában foglalta a rabszolgának való eladást és végső soron a halálbüntetést is.¹² Bár e szabályok nem tartoztak a *siyarba*, mégis volt egyfajta „nemzetközi” jellegük a dolog természeténél fogva.

Békekötésre elméletileg nem nyílt lehetőség, hiszen a jogászok doktrínája szerint az iszlám folyamatos háborúban állt környezetével. A politikai realitás azonban megkövetelte, hogy a szomszédos népekkel békés viszonyok alakuljanak ki. Ennek következtében a háború jogában megjelentek a békekötésre vonatkozó alapvető szabályok is, melyek segítségével a doktrína és a valóság harmonizálására tettek kísérletet. Ennek értelmében végleges békére nem nyílt mód, ugyanakkor meghatározott időre lehetőség volt békeszerződést kötni. A határozott idő időtartamának meghatározása jogi iskolánként változott, a leghosszabb idő, tíz év, a *hanafita* iskola tanításában maradt fenn. A békeszerződés mellett a másik jogi eszköz a békés viszonyok megeremtésére az *amān* volt. Az *amān* olyan jogintézmény, amelynek segítségével egy muszlim biztonságot garantál egy *harbī*, azaz a *dār al-harbból* származó magánszemély részére. Ezt követően a *harbī musta'minná* válik, akinek

személyes és vagyoni biztonságát a *dār al-islāmban* is garantálni kell, függetlenül az esetleges további háborús konfliktustól.¹³ Az *amān* volt tehát az a jogintézmény, amelynek segítségével a két terület közötti, elsősorban kereskedelmi kapcsolatokat garantálni lehetett anélkül, hogy az eredeti doktrína sérelmet szenvedett volna.

A *siyar* szabályai elsősorban a *hanafita* iskola érdeklődésére tartott számot, ezért nem véletlen, hogy ezen *madhhab* (jogi iskola) képviselői között találjuk az első szerzőket, akik a témával behatóbban is foglalkoztak. A *siyar* szabályainak első írásba foglalója Muhammad b. al-Hasan al-Shaybānī iráni származású jogtudós, a *hanafita* iskola harmadik generációjának képviselője volt.¹⁴ Az Abū Hanīfa nevével fémjelzett jogi iskola tanítása valójában három, egymással szoros kapcsolatban álló jogtudós, Abū Hanīfa, Abū Yūsuf és al-Shaybānī munkájának eredményeként jött létre. Al-Shaybānī, aki egy jómódú kereskedő fiaként látta meg a napvilágot 750-ben az iraqi Wāsit városában, hamarosan Kūfába, a kor egyik legfontosabb jogi iskolájának székhelyére költözött. Csatlakozott Abū Hanīfa tanítványi köréhez, majd a kor másik kiemelkedő jogtudósánál, a *malakita* iskola megalapítójánál, Malik b. Anasnál folytatta tanulmányait Medinában. Iraqba visszatérve az Abū Hanīfa halálát követően a mester helyébe lépő tudós, Abū Yūsuf irányítása mellett mélyedt el az iszlám jog tanulmányozásában. Kiemelkedő intellektusa, kiváló vitakészsége hamar társai fölé emelte a tehetséges tanítványt, aki népszerűségében immár vetélkedett nagy hírű mesterével. Mivel al-Shaybānīt elsősorban az elméleti kérdések érdekelték, hivatalos tisztségek nem pályáztak. Öröklött vagyona egyébként sem tette szükségessé, hogy jól jövedelmező állásokat töltsön be, melyek csak akadályozták volna elméleti munkásságában. Élete utolsó éveiben azonban Hārūn al-Rashīd kalifa Rayy (mai Teherán mellett) városának bírójává nevezte ki, és ott is halt meg 804-ben. Temetésén a kalifa állítólag azt mondta, hogy most temetik a jogtudományt.¹⁵ Több művet is írt, ezek közül témánk szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír a *Kitāb al-Asl*, valamint a *Kitāb al-Siyar al-Kabīr*, melynek eredeti szövege elveszett, pusztán Sarakhsī kommentárjába beágyazva maradt ránk.¹⁶

Al-Shaybānī munkája nem tárgyal alapfogalmakat, a háborúra vonatkozó általános szabályokat, melyek ismeretét a szerző feltételezi. Olyan munkával állunk tehát szemben, mely a jogban jártas tudósoknak szól, akik a részletek és a nehezen megítélhető, vitára és különböző jogi véleményekre okot adó esetek tanulmányozásában érdekeltek. A mű legjellemzőbb szerkezeti sajátossága, hogy párbeszédes formában mutatja be a különböző kérdéseket. E dialógusok szinte bizonyosan reális beszélgetések és viták során elhangzott párbeszéd szerkesztett formája, hiszen a mester és tanítványai, valamint a tanítványok közötti vita az iszlám jogi oktatás legfontosabb pedagógiai eszköze volt a

középkorban.¹⁷ E párbeszéd alapján megismerhetjük Abū Hanīfa és Abū Yūsuf véleményét is. Mivel a *siyart* először a *hanafita* iskola dolgozta ki,¹⁸ al-Shaybānī művei nyomán a legkorábbi jogfelfogást ismerhetjük meg. A műben a kérdező szerepét betöltő tanítvány rengeteg bonyolult és mesterkéltnézetet vázol fel a mesternek, aki válaszában kifejti az adott esetre vonatkozó jogi megoldását, melyeket hol prófétai hagyomány, hol pedig analógia útján indokol. Általános szabályokat, alapelveket, a tárgy szisztematikus feldolgozását tehát hiába váránk al-Shaybānī művétől. A hipotetikus esetek tárgyalása, a részletekben sokszor szörszálhasogató módon való elmélyülés, a rendkívül spekulatív megközelítés a középkori iszlám tudományosság egyik fontos jellemzője volt, ezért al-Shaybānī módszere semmiképpen sem nevezhető ritkának vagy kivételesnek. A spekulatív megközelítésre talán a legjobb példa az a kérdés, hogy milyen részarányban jogosult a lovas és a gyalogos katona részt kérni a hadizsákmányból, ha mindannyian, a lovakat és a fegyvereket is beleértve, egy tengeri rajtaütésben vettek részt, és a hadizsákmány ebből származik?¹⁹ A kérdés egy általános szabály alkalmazhatóságát feszegeti, amelynek értelmében a lovas katona a gyalogos részének kétszeresére tarthat igényt. Látható tehát, hogy ilyen és ehhez hasonló kérdések és a rájuk adott válaszok alapján a háború jogának tematikus kidolgozására nincsen lehetőség.

Al-Shaybānī egyébként sem dolgozza fel a problémakör minden aspektusát. Elsősorban a hadizsákmány felosztása, a rabszolgák sorsa, a házasságok érvényessége, a fegyverszünet kérdései foglalkoztatják. Azonban ezek a címek is megtévesztők. A békekötésről szóló fejezetben például alig található a békekötés „nemzetközi jogi” vagy „alkotmányos” kérdéseinek vizsgálata, e körben elsősorban adójogi problémákkal találkozunk, melyek a földadó fizetésének részleteit boncolgatják. Hasonló módon, az *amānról* szóló fejezetben elsősorban családjogi és magánjogi, meglehetősen mesterkéltnézet tárgyalását olvashatjuk. Egy kiragadott, de jellemző példa segítségével szeretném e megközelítést illusztrálni: a kérdés az volt, hogy szabadnak tekinthető-e az a rabszolga, akit ura a *dār al-harb* területéről a *dār al-islām* területére vitt, majd ott felszabadított, ám ezt követően a felszabadítást visszavonta?²⁰ Nem szükséges hangsúlyozni, hogy e kérdés, amelynek több különböző variációja még hosszabban foglalkoztatta a párbeszéd résztvevőit, aligha tartozik hozzá az intézmény lényegéhez.

Al-Shaybānī nemcsak a téma alapvető jogi struktúráját nem dolgozta ki, hanem érintetlenül hagyott olyan fontos, a háború jogára vonatkozó fontos alapelveket is, mint annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a védekező háború mellett a támadó háború is jogszerűnek minősül-e? A választ erre a nagy jelentőségű problémára implicit módon adja meg azon részletkérdések tárgyalásakor, melyek eleve feltételezik a támadó háború megindítását.

Amennyiben áttekintő képet szeretnénk kapni a háború jogáról, nem al-Shaybānī az a szerző, aki kíváncsiságunkat kielégítené. Sőt, általában elmondható, hogy az akadémiai jogtudomány szereplői által írott, egyes kérdéseknek szentelt traktátusok inkább al-Shaybānī megközelítésére hasonlítanak. Az egyes iskolák (madhhab) tanítását összefoglaló, általában a legkiválóbb tanítvány által készített *mukhtasarok* rengeteg részletet tartalmaznak ugyan, mégis a mi célunknak jobban megfelel Ahmad ibn Naqib al-Misri (megh. 1368) *‘Umdat al-sālik* című, a szélesebb rétegeknek készült olyan „kézikönyv”-e, amely az egyes jogintézmények lényegét mutatja be anélkül, hogy kevésbé fontos részletekben elmerülne. Misri e művében nem mond semmi újat, nem képvisel önálló nézeteket, ugyanakkor a joganyagot rendkívül logikusan felépítve, tematikusan rendezve mutatja be.

E szerint a *jihād* közösségi kötelesség (*fard kifāya*), azaz a kötelezettség alanya maga a közösség, az egyén részvétele ebben annyiban kötelező, amennyiben hozzá tud járulni a cél megvalósításához. Amennyiben elegendő számú részt vevő áll rendelkezésre, a társadalom többi tagjának nem kötelessége a részvétel. A *jihād* azonban személyes kötelességgé válik a harcban részt vevők számára, valamint, ha az ellenség vezet a támadást. A *jihād*ban való részvétel valamennyi egészséges, felnőtt korú férfi kötelessége. Mentessülnek alóla az adósok, amennyiben hitelezőjük nem járul hozzá a *jihād*ban való részvételhez, illetve azok, akiknek szülője nem egyezett bele a részvételbe. Az *ahl al-kitāb*-hoz tartozó népeket először fel kell szólítani a muszlim közösséghez való csatlakozásra. Amennyiben ezt elutasítják, illetve nem vállalják a *jizya* megfizetését, lehet ellenük, a kalifa engedélyével, háborút indítani. Az *ahl al-kitāb*hoz nem tartozó népekkel szemben a kalifa folyamatosan háborút kell vezessen, pusztán a *hanafita* iskola tanítása szerint megengedett, hogy bálvány-

imádók is éljenek a *dār al-islām* területén. A háború során tilos asszonyokat és gyermekeket megölni, kivéve, ha maguk is részt vesznek a harci cselekményekben. Idős embereket (negyven év felettieket), valamint szerzeteseket megölni jogszerű, csakúgy, mint az ellenség fáit kivágni, lakásait tönkre tenni. A fogságba ejtett asszonyok és gyermekek rabszolgasorsra jutnak, és az asszonyok korábbi házassága a fogságba esés pillanatától megszűnik. Férfi hadifoglyok esetén további sorsukról a kalifa joga dönteni az alábbi négy alternatíva közül: halálbüntetés, rabszolgaság, szabadon bocsátás ellenszolgáltatás nélkül, illetve szabadon bocsátás pénz fejében vagy fogoly-csere keretében. A harcos, amennyiben a harcokban egészen annak végéig részt vett, jogosult a hadizsákmány egy részére. A hadizsákmányt – összegyűjtését követően – öt részre kell osztani. Az első ötöd további öt részre bomlik, melyeket a Próféta, illetve halála után meghatározott közösségi cél előmozdítására kell biztosítani (határvédelem, bírák fizetése, stb.), továbbá a Próféta rokonainak, a szegények és az árvák, valamint az utazók támogatására kell fordítani. A maradék négyötöd részt a harcolók között kell szétosztani úgy, hogy a lovasok háromszor annyit kapjanak, mint a gyalogosok (al-Shaybānīnál csak kétszeres rész illette meg a lovasokat). A szétosztott zsákmányon kívül a harcos, amennyiben megölt, vagy élete kockáztatása árán harcképtelenné tett egy ellenséget, személyes zsákmányként magával vihet olyan ingóságokat (pénz, fegyver, ruházat), melyek harc közben nem akadályozzák.²¹

A klasszikus kor jogászai által kimunkált fenti doktrínák, valamint az iszlám világot körülvevő politikai környezet természetesen az évszázadok alatt sokat változott. Ezért a *jihād* megítélése körüli, iszlámon belüli vita ma sem csitult el. Ennek tárgyalása azonban már nem tartozik vizsgálódásunk körébe.

Jegyzetek

- ¹ WEISS, B. G.: The Spirit of Islamic Law. The University of Georgia Press, (Athens and London, 1998, 148. p.)
- ² LAPIDUS, I. M.: A History of Islamic Societies. Cambridge University Press, (Cambridge, 1988, 24–25. pp.)
- ³ SHĀFI‘Ī: Risāla, VI. fejezet. Treatise on the Foundations of Islamic Jurisprudence. Translated, with an Introduction, Notes, and Appendices by M. Khadduri. (John Hopkins Press, 1961.)
- ⁴ TYAN, E.: Djihād. In: The Encyclopaedia of Islam, II, 538. (Leiden, 1991. 9)
- ⁵ AHMAD IBN NAQIB AL MISRI: ‘Umdat al-sālik, Reliance of the Traveller. A Classical Manual of Islamic Sacred Law. In Arabic, with facing English Text. Edited and translated by Nuh Ha Mim Keller. 8Beltsville, Maryland, 1994, 599. p.) A továbbiakban: ‘Umdat al-sālik.
- ⁶ ROSTOVÁNYI, ZS.: Az iszlám a 21. század küszöbén. (Bp., 1996., 210. p.)
- ⁷ KHADDURI, M.: The Islamic Law of Nations. Shaybānī’s Siyar. 8Baltimore, 1966, 57. p.)
- ⁸ TYAN, E.: Djihād. In: The Encyclopaedia of Islam, II, 538. (Leiden, 1991.)

- ⁹ KHADDURI, M.: The Islamic Law of Nations. Shaybānī’s Siyar. (Baltimore, 1966, 13. p.)
- ¹⁰ ‘Umdat al-sālik, 607. p.
- ¹¹ ‘Umdat al-sālik, 608–609. pp.
- ¹² ‘Umdat al-sālik, 604. p.
- ¹³ SHAYBĀNĪ: Siyar, VI. fejezet.
- ¹⁴ MOTZKI, H.: The Role of Non-Arab Converts in the Development of Early Islamic Law. In: Islamic Law and Society, vol. 6. No. 3, 1999, 304.
- ¹⁵ ABĪ ISHĀQ AL-SHĪRĀZĪ: Tabaqāt al-fuqahā’. Misr, 1997, 129.
- ¹⁶ KHADDURI, M.: The Islamic Law of Nations. Shaybānī’s Siyar. Baltimore, 1966, 38.
- ¹⁷ MAKDISI, G.: The Rise of Colleges. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1981.
- ¹⁸ KHADDURI, M.: The Islamic Law of Nations. Shaybānī’s Siyar. (Baltimore, 1966, 25–26. pp.)
- ¹⁹ Uo. 162. pont, 108. p.
- ²⁰ Uo. 672. pont, 164. p.
- ²¹ ‘Umdat al-sālik, 601–606. p.

A HÁBORÚ ELVESZTÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI

Az első világháború elvesztésével felbomló Osztrák-Magyar Monarchiával együtt annak a Magyar Királyság melletti másik alkotó állama, az Osztrák Császárság is szétesett. Ellentétben Magyarországgal, ahol számottevő törekvések voltak az ország területi integritásának fenntartására, itt a létrejövő republikánus Ausztria eleve csak a német lakta területekre tartott igényt. Az Osztrák Császárság koronatarományai nem képeztek nemzeti államot, azokat elsősorban az uralkodó közös személye kötötte össze. Az ő távozásával ez az összetartó erő is megszűnt. Az új Ausztriának azonban rövid időn belül számos belső alkotmányjogi, illetőleg nemzetközi jogi problémával kellett szembenéznie. Jogutód állama lesz-e az Osztrák Császárságnak? Mi lesz az új állam államformája? Pontosán milyen államterületre fog a joghatósága kiterjedni? Önálló állam lesz-e, vagy csatlakozik Németországhoz? A kérdések nagy részében azonban nem dönthetett szuverén módon, mert a világháborút lezáró békeszerződés nemzetközi jogi helyzetét erősen determinálta. Az alábbi tanulmányban ezeket a problémákat tekintem át, az Osztrák Császárság szétesésétől az 1920-as alkotmány elfogadásáig.

AZ IDEIGLENES ÁLLAMHATALOM LÉTREJÖTTE ÉS KIÉPÍTÉSÉNEK SZAKASZAI

Az első világháború elvesztése – Németországhoz, vagy Magyarországhoz hasonlóan – Ausztriában is a kormányzó dinasztia bukását hozta magával. A létrejövő új államalakulat azonban erősebb szállakkal kötődött a régi hatalomhoz, mint a másik két említett államban. Ezen utóbbiakban ugyanis az uralkodó bukásával együtt az 1918 előtt választott törvényhozó szervek is kénytelenek voltak működésüket beszüntetni. Ausztriából szintén távozott az uralkodó, de az 1911-ben választott I. Birodalmi Tanács nem szüntette be működését.² A német képviselőket tömörítő pártok ugyanis – még az uralkodó távozása előtt, 1918. október 10-én – elhatározták, hogy nemzetgyűlést fognak létrehozni.³ Hat nappal később (október 16-án) a császár közismert manifesztumában kísérletet tett a Birodalom szövetségi állammá történő átalakítására, amelynek a német lakta területek egy tagállamát képezték volna.⁴ Így a német képviselők közül október 21-én összeült testület elvileg a császári elhatározásban megjelölt egyik tagállam törvényhozása is lehetett volna. Az összegyűlt képviselők azonban nemzetgyűléssé nyilvánították magukat, majd az államhatalom alapintézményeiről szóló 1918. október 30-i határozatukkal megalapították az új osztrák államot.⁵ Az Osztrák Köztársaság kialakulása ezzel kezdődött el, és amint már az előző részben említettem, az 1920 októberében elfogadott alkotmánnyal zárult le. Ekkorra Ausztria aláírta az első világháborút lezáró békeszerződést, amivel stabilizálódott nemzetközi jogi

Szabó István:

Az Osztrák Köztársaság létrejötté

helyzete, és megfelelő előkészületek után a véglegesnek tekintett alkotmányt is elfogadták. Az Osztrák Köztársaság kialakulásának folyamata így az 1918 és 1920 október között eltelt két esztendőre tehető, amelynek fejlődése három főbb szakaszra bontható. Az első lényeges pont az ideiglenes nemzetgyűlésnek már többször említett 1918. október 30-ai határozata, az új államhatalom létrehozásáról,⁷ a második állomás ennek a törvénynek 1918. december 19-i módosítása, illetőleg kiegészítése,⁸ majd a harmadik a népképviselőtről⁹ és a végrehajtó hatalomról¹⁰ hozott 1919. március 14-i törvények elfogadása.

AZ ÁLLAMFORMA MEGHATÁROZÁSA

Az új állam megalakításáról szóló 1918. október 30-ai határozat [lásd 2. pont] az államformát nem érintette. A szociáldemokraták a köztársaság mellett törtek lánzdzsát, de ezt nem támogatta minden politikai erő.¹¹ Az események viszont felgyorsultak, Károly császár egyre kevésbé volt már ura a politikai helyzetnek, és november 11-én kibocsátott kiáltványában elismerte Német-Ausztria szabad döntését jövőbeni államformáját illetően.¹² Ezzel párhuzamosan a döntés is formálódni kezdett, és másnap hitelesítést nyert az államformáról szóló törvény,¹³ amellyel Német-Ausztria köztársasággá vált.¹⁴

Meg kell azonban emléteni, hogy a köztársasági államforma bevezetéséhez sohasem kívánják meg az uralkodó beleegyezését. Egy monarchikus állam – a saját alkotmánya szerint érvényes módon – ugyanis vagy egyáltalán nem tud köztársasággá átalakulni, vagy az uralkodó egyetértése kell hozzá. A régi osztrák alkotmányos szabályok szerint az államforma megváltoztatására csak a Birodalmi Tanács császár által szentesített határozatával kerülhetett sor,¹⁵ az említett császári nyilatkozat azonban nem ilyen volt. A régi alkotmány a trónfosztásnak semmilyen módozatát nem ismerte el,¹⁶ márpedig az államforma említett megváltoztatásának ez volt a jogkövetkezménye. Hans Kelsen álláspontja szerint az ideiglenes nemzetgyűlés létrejöttével a régi Ausztriával megszakadt a kontinuitás [lásd 4. pont], az új államnak pedig önálló joga volt államformájának meghatározása.¹⁷ Elfogadott állásponttá vált, hogy Ausztria államformája – annak külön deklarációja nélkül – már az állam megalapításáról szóló október 30-ai határozattal köztársasággá vált.¹⁸ Így a császári nyilatkozatnak sokkal inkább politikai, mintsem alkotmányjogi jelentőséget tulajdonítottak, segített elkerülni a republikánusok és a monarchisták közötti konfliktus elmérgesedését.

AZ ÁLLAMUTÓDLÁS ÉS AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG

A probléma első eleme, hogy 1918 előtt nemzetközi jogi jogalanyisággal az Osztrák-Magyar Monarchia rendelkezett, így először ennek jogutódlását kellett meghatározni. Ha a két alkotó állama megmarad, akkor nyilvánvalóan ezek a jogutód államok. Magyarország esetében ez nem is jelentett nemzetközi jogi problémát, hiszen hazánk nem alkotó tartományaira hullott szét, hanem területeket csatoltak tőle el. A maradék Magyarország egyértelműen jogutódja volt az 1918 előtti Magyar Királyságnak,¹⁹ ez a két világháború közötti revíziós törekvések szempontjából is egy fontos érv volt.

Azzal viszont, hogy az Osztrák Császárság alkotó elemeire hullott szét, utód államának, vagy utód államainak meghatározása is vitás kérdéseket szült, elsősorban azért, mert az új osztrák állam egyértelműen elutasította a jogutódlás fennállását. A korabeli nemzetközi jog ugyanis az államutódlásnak sok változatát ismerte. Ezek között megtalálható volt a szétesés (*divisio*), amely azt jelentette, hogy egy államnak megszűnik a belső összetartó ereje, vagy idegen hatalmak részeire osztják fel.²⁰ Ennek következménye, hogy jogutód állam nélkül szűnik meg. Az osztrák álláspont tehát nem volt légből kapott ötlet. A másik szóba jövő államutódlási modell a területátengedés (*cessio*) lehetett, amely szerint egy állam azonosságában nincs változás, csak területeinek egy részét más állam(ok)hoz csatolják.²¹ A mai nemzetközi jog egyébként már különbséget tesz az államazonosság és az államutódlás között. Az első esetben semmilyen változás nem áll elő, az utóbbiban egy állam megszűnik, és egy másik lép a helyére. Területátengedés esetén ezen felfogás szerint államazonosság áll fenn. A forradalmat sem tekintik államutódlásnak, hanem azt is az államazonosság körébe sorolják.²² Mivel Ausztriában 1918 októberében forradalmi események is lezajlottak, aminek hatására egyes területei leváltak, nézőpont kérdése volt, hogy ki melyik álláspontot teszi magáévá.

Vissza kell azonban térnünk a korabeli osztrák állásponthoz, amely szerint a régi Ausztria szétesett, és annak nincs utódállama.²³ Ez jelentette azt is, hogy a világháború lezárásának szempontjából az új Ausztria nem volt hadban álló fél, hanem semleges államnak kell tekinteni.²⁴ Ezzel összhangban a korábbi kormányzati szerveket is megszűntnek tekintették, amelyekkel a létrehozott új közigazgatás semmilyen jogutódlási viszonyban nem állt.²⁵

A St.Germain-i békeszerződésben azonban a győztes államok nem osztották ezt az álláspontot.²⁶ Az Ausztria szétesésére vonatkozó elméletet nem fogadták el, az Osztrák Köztársaságot az Osztrák Császárság utódállamának tekintették (a mai fogalmak szerint államazonosságot állapítottak meg), és a más államokhoz került régi koronatarományokat területátengedésként (*cessio*) kezelték.²⁷ Ausztria tehát a mai fogalmaink szerint nemhogy az államutódlást, hanem az államazonosságot is kénytelen volt elismerni. Ezzel a vesztes államok kö-

zé sorolták, és ebből következően viselnie kellett annak terheit is [lásd 7. pont]. Ezt azonban csak a békeszerződés által kikényszerített kivételnek tekintették. A részben annak végrehajtására bő egy hónappal később kibocsátott, az államformáról szóló törvényben – a békeszerződésben vállalt kötelezettségek kivételével – újra elutasították a jogutódlás fennállását.²⁸

A kontinuitás tagadása azonban nem jelenhetett meg a jogrend kérdésében.²⁹ Az új osztrák állam ugyanis semmilyen joganyaggal nem rendelkezett, így nem tudta nélkülözni a korábbi joganyag átvételét. A régi jogszabályok – amennyiben azok nem ütköztek az ideiglenes nemzetgyűlés által alkotott normákkal – további intézkedésig hatályban maradtak.³⁰ Az Osztrák Köztársaság két világháború közötti alkotmánytörténetében ez a kapcsolat az 1918 előtti jogrenddel hosszabb távon fennmaradt. A zavaros politikai viszonyok között ugyanis sok alkalommal egy, az első világháború alatt kibocsátott felhatalmazási törvényre támaszkodtak.³¹ 1934-ben – bár alkotmányos szempontból erősen vitatható módon, de részben erre alapozva – új alkotmányt is bevezettek [lásd 12. pont].³² Azt is meg kell azonban említeni, hogy az utódállam – bár erre nem köteles – az államutódlásnál is fenntartja az elődállam jogrendszerét.³³ Így ha új állam is keletkezik és nincs utódlási viszony, akkor sem köteles az új állam a korábbi jogszabályokat hatályon kívül helyezni. Ezzel a lépésével tehát az új Osztrák Köztársaság nem került ellentmondásba az államutódlást tagadó álláspontjával.

Az államutódlás problémakörétől nem választható el az állampolgári viszony kontinuitása. Amennyiben két állam között államutódlás áll fenn, akkor általában az állampolgárság tekintetében is kontinuitás van. Az Ausztriával kötött békeszerződés azonban ezzel ellentétesen foglalt állást, mint láthattuk ugyanis az új Auszriát az egykori Osztrák Császársággal államazonosnak tekintették, ugyanakkor az állampolgárság tekintetében elutasították a kontinuitást. Az Osztrák Köztársaság területén élőknél új állampolgársága keletkezett, amely hátrányos helyzetbe hozta az új államhatárokon kívül rekedt német ajkú lakosságot. Erről bővebben a békeszerződés kapcsán tesztek említést [lásd 7. pont].

AZ ÁLLAMTERÜLET MEGÁLLAPÍTÁSA

Mint az előzőekben láthattuk, döntés született az államformáról, kialakulóban volt az új államgépezet, de tisztázatlan volt az állam területe, amelyen ez az új államhatalmi szervezet funkcióját elláthatta. Az 1918 előtti Birodalmi Tanácsban képviselt államok önállósodását maga az új Ausztria is elismerte, de a pontos államhatár kialakításában nem volt egyetértés. A régi koronatarományok lakossága ugyanis etnikailag nem volt egységes. Ha ezek mentén húzzák meg az új államhatárokat, akkor az egykori Osztrák Császárság német ajkú lakosságának jó egyharmada idegen államok területére kerül. Így a német lakta tartományok egymás után jeleztek belépési szándékukat az új osztrák államalakulatba.³⁴ Ezen belépési nyilatkozatok alapján az ideiglenes

nemzetgyűlés hamarosan törvényt alkotott Német-Ausztria területi kiterjedéséről,³⁵ amelyben így etnikai alapon állapította meg az államhatárokat, ábrázolva ezzel a régi koronartományok határait.³⁶

A St. Germain-i békeszerződés azonban ezt nem fogadta el. Erről részletesebben a békeszerződésről szólva teszünk említést [lásd 7. pont]

A NÉMETORSZÁGHOZ TÖRTÉNŐ CSATLAKOZÁS (ANSCHLUß)

További nyitott kérdés volt, hogy Német-Ausztria teljesen önálló államként fog-e működni, vagy csatlakozik Németországhoz, és annak egy tagállama lesz. Ezen utóbbi elképzelés jelentős támogatottsággal bírt. Az állam- és kormányformáról szóló 1918. november 12-ei törvény (StGBI 1918/5) 2.§-a kimondta, hogy Német-Ausztria a Német Köztársaság része.³⁷ Ez egy olyan elképzelést vetett fel, amely szerint az összes német lakta területet egy egységes államba kellene tömöríteni.³⁸ A törekvés egyébként az új utakra lépő Németországban is megvolt. A Weimari Alkotmány első tervezetében Német-Ausztria megtalálható a német tagállamok között.³⁹ Sőt az alkotmány hatályba léptetett szövegének 61. cikkely (2) bekezdése kimondta: „Német-Ausztriát a Német Birodalomhoz történő csatlakozása után a Birodalmi Tanácsban lakosságárányának megfelelő szavazati jog fogja megilletni. Addig Német-Ausztria képviselői tanácsadó szavazattal bírnak.” Az első világháborút lezáró békeszerződésekben azonban Németországot kötelezték, hogy ismerje el Ausztria függetlenségét, és Ausztriának is kötelezettséget kellett vállalnia, hogy lemond a Németországoz történő csatlakozásról⁴⁰ [lásd 7. pont]. A német alkotmány idézett szövegét formálisan ugyan nem helyezték hatályon kívül, de 1922-ben – az antant nyomására, egy nemzetközi szerződésben – Németország kénytelen volt elismerni érvénytelenségét.

A ST. GERMAIN-I BÉKESZERZŐDÉS

Bár az új osztrák állam az államutódlás tagadásával [lásd 4. pont] tett kísérletet a vesztt háborúból eredő hátrányok elkerülésére, erre reális esélye nem volt. A vesztés államokban a háborús vereséget mindenhol forradalmi hullám követte, amely maga alá temette a háborút vívó politikai rendszereket. A remény Magyarországon és Németországban is meg volt, hogy a győztes hatalmak az új politikai vezetéssel megértőbbek lesznek, és nem kényszerítik őket súlyos békefeltételek elfogadására. Ez a remény azonban rövid idő alatt szertefoszlott, és az új Ausztria is kénytelen volt viselni a vesztt háborúból eredő következményeket. 1919. szeptember 10-én St. Germain-ban aláírták az antant hatalmakkal kötött békeszerződést.

A békeszerződés megállapította Ausztria pontos területét. Ez lényegesen kedvezőlenebb volt az eredeti elképzeléseknél [lásd 5. pont], mert nem terjedt ki az egykori Osztrák Császárság teljes német lakta területeire. Az új Csehszlovák államba közel 3 millió német

anyanyelvű polgár került, de Olaszország, és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is kapott német lakta területeket. Magyarországtól azonban – Burgenland néven – Ausztriához kerültek a nyugati, zömében német anyanyelvű vidékek.

A területi rendelkezésekkel összefüggésben felmerült az állampolgárság problémája is, amely viszont az állam jogutódlásával állt kapcsolatban. Az új osztrák államot azonban csak részben tekintették az Osztrák Császárság jogutódjának, általában akkor, ha ebből a szövetséges hatalmaknak előnye származott. Az állampolgárság meghatározásánál viszont ez a jogutódlás nem állt fenn. Az egykori osztrák területeken létrejövő államokban mindenhol új állampolgárság keletkezett, minden személy annak az államnak lett a polgára, ahol lakhelye volt.⁴¹ Ez azért volt hátrányos, mert az Ausztrián kívül rekedt német lakosságnak nem keletkezett ún. opciós joga. Magyarország helyzete ebben a kérdésben eltérő volt, a trianoni békeszerződést aláíró ország az 1918 előtti Magyar Királyság jogutód állama volt. Az elcsatolt területeken élő magyar anyanyelvű lakosságnak így lehetősége volt, hogy a magyar és az új állam állampolgársága között válasszon, és amennyiben az első mellett döntött, a megmaradt területekre átköltözhetett. Ausztria esetében azonban a kívül rekedt német lakosságnak ez a joga nem volt meg, ők szükségszerűen kisebbségi létbe kerültek. Persze azt is hozzá kell fűzni, hogy az opciós jogot, amely a kívül rekedt német anyanyelvűek áttelepülési lehetőségét jelentette volna az új államterületre, akkor sem lett volna kötelező megadni, ha állampolgárság kontinuitását elismerik.

A békeszerződés meghatározta Ausztria pontos nevét is, amely az Osztrák Köztársaság (Republik Österreich) volt. Ez rendhagyó előírás, amikor egy nép önrendelkezési jogát abban is korlátozták, hogy saját államának a nevét önállóan határozza meg. A rendelkezés azonban érthetőbbé válik, ha a Németországhoz való csatlakozás (Anschluß) tilalmára gondolunk [lásd 6. pont], amit a békeszerződés szintén kimondott.⁴² Eddig – mint láthatuk – a Német-Ausztria elnevezést használták, amely magában hordozta a Németországhoz való csatlakozás nem titkolt szándékát.

A békeszerződés ezeken kívül rendelkezett még a kisebbségek védelméről⁴³ és a fegyveres erők korlátozásáról⁴⁴ is. Az első Ausztria számára nem volt túl jelentős, hiszen a területén maradt más nációk létszáma igen minimális volt. A fegyveres erőkre vonatkozó korlátozás pedig minden vesztés államot érintett. Megtiltották az általános védkötelezettséget, és a hivatásos állományú haderő létszámát 30.000 főben maximalizálták.

A TARTOMÁNYOKKAL TÖRTÉNŐ HATÁSKÖRI MEGOSZTÁS

Az államhatalom alapintézményeiről szóló 1918. október 30-ai határozat [lásd 2. pont] a tartományi kompetenciákról nem rendelkezett, a törvényhozó hatalom egyedüli birtokosává az Ideiglenes Nemzetgyűlést nyilvánította,⁴⁵ és nem sokkal később az 1918 előtti tarto-

mányi gyűléseket meg is szüntették.⁴⁶ A cél azonban nem az önkormányzatiság, hanem csak a régi államhatalom felszámolása volt. Néhány nappal később ugyanis megszületett a tartományokat megillető államhatalmi jogosítványokról szóló törvény,⁴⁷ amely az újjászervezett tartományi államhatalmat nagyjából ugyanazon jogosítványokkal ruházta fel, mint amelyek 1867 után megillették őket.⁴⁸

A SZÖVETSÉGI TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM GYAKORLÁSA

Az ideiglenes államhatalom létrejötte kapcsán már említettem [lásd 2. pont], hogy Ausztriában az 1918 előtt választott törvényhozás a forradalmi események után sem szüntette be működését, sőt annak egyik motorjává vált. Német ajkú képviselőiből egy Ideiglenes Nemzetgyűlés alakult, amely átmenetileg gyakorolta a törvényhozó hatalmat. Az új alkotmány elfogadására azonban 1919. februárjában Alkotmányozó Nemzetgyűlést választottak, amelynek megalakulásával az Ideiglenes Nemzetgyűlés értelem szerűen megszűnt. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés fő feladata nyilvánvalóan az alkotmány elfogadása volt, de ezzel párhuzamosan – a korabeli Németországhoz hasonlóan⁴⁹ – rendes törvényhozó szervként is működött.

Az államhatalom alapintézményeiről szóló 1918. október 30-ai határozat – amint azt az előző pontban is említettem – az Ideiglenes Nemzetgyűlést a törvényhozó hatalom korlátlan birtokosává nyilvánította. Az átmeneti időszakban a törvények hierarchiája megszűnt, nem volt különbség egyszerű és alkotmánytörvény között. Sőt még a törvény elnevezést sem használták kötelezően,⁵⁰ az Ideiglenes Nemzetgyűlés által kibocsátott jogszabályok a „határozat” (Beschluss) elnevezést viselték. A végrehajtó hatalomnak az elfogadott normákkal szemben semmilyen vétő joga nem volt. Az ideiglenes séget mutatta az is, hogy a nemzetgyűlésnek nem volt egyszemélyi elnöke, hanem a három legnagyobb politikai erő egy-egy egyenrangú elnököt állíthatott.⁵¹

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1919. februári összeülése után törvényt alkottak a népképviselétről,⁵² amely azonban továbbra sem hierarchizálta a törvényeket. Érdekes módon ez a Nemzetgyűlés ügyrendjében történt meg, amely különbséget tett egyszerű és alkotmánytörvények között. Az elsőt legalább 50 képviselő jelenlétében abszolút többséggel, a második csoportba tartozót a képviselők legalább felének jelenlétében 2/3-os többséggel kellett elfogadni. Az utóbbi körbe tartozó törvényeket azonban pontosan nem határozták meg.⁵³ Az Államkormány (Staatsregierung) [lásd 9. pont] az elfogadott törvényekkel szemben felfüggesztő vétőjoggal bírt.⁵⁴

A SZÖVETSÉGI VÉGREHAJTÓ HATALOM

A szövetségi végrehajtó hatalom tekintetében az 1918 előtti viszonyokkal – eltérően a törvényhozástól – szakítás történt. Alapvetően fogalmazódott meg, hogy

a közigazgatás a néptől függ.⁵⁵ 1918 októbere után a három legfontosabb szerv az Államtanács (Staatsrat), az ügyvivő Államdirektórium (Staatsdirektorium) és az Államkormány (Staatsregierung) volt. Az első kettő gyakorolta a klasszikus államfői jogokat, a harmadik volt a közigazgatás legfelsőbb szerveként fungáló kormány. Az ideiglenes állapotot jól mutatta az Államtanács és az Államdirektórium összetétele. Az Államtanácsnak az Ideiglenes Nemzetgyűlés három elnökén [lásd 8. pont] túli húsz tagja az arányosság elve szerint annak frakcióiból került ki, az Államdirektóriumot pedig önállóan a nemzetgyűlés három elnöke alkotta.⁵⁶ Tehát nem állítottak fel a végrehajtó hatalmat független szerveként gyakorló államfőt, hanem egy parlamenti bizottság látta el ezt a funkciót. Ez arra utal, hogy a jövőbeni államszervezetre vonatkozóan az Ideiglenes Nemzetgyűlés nem akart semmilyen determinációt előidézni, valószínűleg ezért nem állította fel az államelnöki tiszteletet. Az Államkormány az Államtanács által kinevezett államtitkárokból állt,⁵⁷ amely lefedte a kormány megszokott szervezeti felépítését.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1919. márciusában átszervezte a végrehajtó hatalom gyakorlását.⁵⁸ Az Államtanácsot és az Államdirektóriumot megszüntették, és eddigi jogköreik jórészt a megmaradt Államkormányhoz csoportosították át. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek már volt egyszemélyi elnöke, aki néhány klasszikus államfői jogosítványt is gyakorolt.⁵⁹ 1919. márciusától tehát egy parlamentáris köztársasághoz hasonló kormányformája volt Ausztriának. A végrehajtó hatalom centruma a kormány lett, államelnöki tisztséget még nem állították fel, de a nemzetgyűlés elnöke eljárhatott több oda tartozó jogkörben. Az államfő helyettesítésének egyik megszokott módja, hogy amíg a tisztség nincs betöltve, addig a parlament elnöke lép a helyére. Bár itt még az államfői tisztséget még nem állították fel, de a nemzetgyűlés elnökének jogkörei ezt a konstrukciót feltételezik. Ezt erősíti az is, hogy ebben a helyettesítési módszerben a parlament elnökétől a törvényhozással szembeni államfői jogosítványok gyakorlását majd minden alkotmány megvonja. Mint láthatunk például a törvényekkel szembeni államfői vétőjogot itt sem a nemzetgyűlés elnöke, hanem az Államkormány gyakorolhatta [lásd 8. pont].

AZ IDEIGLENES ÁLLAMSZERVEZET JELLEGZETESSÉGEI

A forradalmakat mindig ideiglenes államberendezkedés jellemezte. Az új alkotmány elfogadása akár egy vagy két évet is igénybe vehetett, a régi államműködési mechanizmust azonban már erre az átmeneti időre sem tartották fenn, hanem az új alkotmány elfogadásáig egy ideiglenes alkotmányt léptettek hatályba. Így volt ez például Németországban akár az 1848-as, akár az 1918-as forradalom idején. Az 1848 májusának közepén összeülő frankfurti Alkotmányozó Nemzetgyűlés már június végén elfogadott egy ideiglenes alkotmányt,⁶⁰ és ezután láttak csak hozzá a rendes alkotmányozó folya-

mathoz. Weimarban az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összeülését követő egy hét elteltével elfogadták az ideiglenes alkotmányt.⁶¹

Ausztria az ideiglenes államszervezet kiépítésében is több államban alkalmazott modelleket követett. A végrehajtó hatalom gyakorlásánál megszokott, hogy vagy egy parlamenti bizottságra bízzák azt, vagy egy ideiglenes államfőt választanak. Németországban, 1919-ben, amíg az Alkotmányozó Nemzetgyűlés nem ült össze, kizárólag a forradalmi szervek gyakorolták az államhatalmat, ekkor a törvényhozó és végrehajtó hatalom nem is volt szétválasztva.⁶² Ez az időszak Magyarországon is hasonló volt.⁶³ Németországban az átmeneti alkotmány kibocsátása után mind 1848-ban, mind 1919-ben egy ideiglenes államfőt választottak, amelynek megbízatása az új alkotmány elfogadásáig tartott. Magyarországon 1945/1946-ban a Nemzeti Főtanács egy parlamenti bizottsághoz hasonló szervezetben működött, és vitte ideiglenesen az államfői ügyeket.⁶⁴

Ausztriában a jelentős eltérés az volt, hogy a törvényhozó hatalom működése a forradalom idején egy pillanatra sem szakadt meg. Így a törvényhozást és a végrehajtást együttesen gyakorló forradalmi szervek sem alakultak ki. Először egy parlamenti bizottság, majd később egy ideiglenes államfő (a nemzetgyűlés elnöke) működött.

ALKOTMÁNYREVÍZIÓK AZ 1938-AS ANSCHLUßIG

Az 1920-ban elfogadott alkotmányt rövid időn belül jelentős módosítások érték. Az 1925-ben megszületett alkotmánynovella⁶⁵ a szövetség, valamint a tartományok és községek viszonyát érintette.⁶⁶ Az 1929-ben elfogadott újabb novella⁶⁷ a szövetségi államhatalom struktúráját alakította át, többek között jelentősen kiterjesztette az államfői jogköröket.⁶⁸ Ausztria az addigi parlamentáris köztársaságból félpreszidenciaális köztársasággá vált.

A 30-as évek elején – a gazdasági problémákkal párhuzamosan – Ausztria is súlyos politikai válságba csúszott. 1933. márciusában Nemzeti Tanács (képviselőház) vezetői⁶⁹ – egy szavazás körül kialakult éles vita

miatt – mindannyian lemondtak, és a képviselők minden külön határozat nélkül szétoszlottak.⁷⁰ A Szövetségi Elnök – bár erre 1929 óta lehetősége volt⁷¹ – nem írt ki előrehozott választásokat. Az ebből keletkezett hatalmi űrben a Szövetségi Kormány – egy 1917-es háborús felhatalmazási törvényt⁷² elővéve – a törvényhozást szükségrendeletekkel pótolta,⁷³ majd 1934. április 30-án egy teljesen új alkotmányt hirdetett ki.⁷⁴ Ez az alkotmány az 1938-as német megszállásig hatályban maradt.

ÖSSZEGZÉS

Az Osztrák Császárság felbomlása, majd a republikánus Ausztria létrejötte mind belső államjogi, mind nemzetközi jogi szempontból számos sajátosságot tartalmazott. Az I. világháborúban vesztes államoktól különbözött abban, hogy az 1918 őszi forradalmi események nem jelentettek teljes szakítást a korábbi államhatalommal. A republikánus átalakulást ugyanis még az 1911-ben választott Birodalmi Tanács indította el.

Nemzetközi jogi szempontból szintén sajátos helyzetben volt. Míg a többi vesztes államnál az államutódlás nem jelentett vitatott kérdést, addig itt a győztes hatalmak és Ausztria között jelentős jogértelmezési különbségek voltak. Az új Osztrák Köztársaság ugyanis nem tekintette magát az egykori Osztrák Császárság jogutód államának. Habár a korabeli nemzetközi jogi szabályok szerint az osztrák érvelés megfelelően indokolható volt. Arra azonban nem sok esélyük volt, hogy ezt a győztes hatalmak el is fogadják. Így kénytelenek voltak a veszített háborúból eredő terheket viselni. Emellett azon törekvésük sem járt sikerrel, hogy a régi Ausztria összes német lakta területét megtartsák. Az Osztrák Császárság német ajkú lakosságának több mint 1/3-a idegen államokhoz került. Ezen túl a békeszerződés eltiltotta azon törekvésüket is, hogy Németországhoz csatlakozzanak.

Ausztria helyzete a békeszerződés aláírása és az új alkotmány elfogadása után sem tudott megfelelően stabilizálódni. Republikánus történetének első két évtizedét sorozatos belpolitikai megrázkódtatások jellemezték, amely alkotmányos berendezkedésében is több jelentős változást hozott magával.

Jegyzetek

¹ A háború miatt a törvényhozás megbízási idejének lejártakor nem írtak ki új választásokat, hanem – Magyarországhoz hasonlóan [lásd 1915:IV. tc.] – egy törvénnyel meghosszabbították annak mandátumát. [Gesetz vom 16. Juli 1917, betreffend die Verlängerung der Wahlperiode der Mitglieder des Abgeordnetenhaus des Reichsrates. [Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder (az Osztrák Császárság hivatalos lapja; a továbbiakban: RGBL.) 1917/300].

² Ausztriában 1907-ben bevezették az általános és egyenlő férfi választójogot, amely a korabeli Európában az egyik legszélesebb körű választójog volt. Ez adhatott okot arra, hogy az 1911-ben választott Birodalmi Tanácsot a forradalmi átalakulás idején is legitim szervnek tekintették, sőt ő maga volt az átalakulás egyik motorja.

³ GÜNTHER SCHEFBECK: Verfassungsentwicklung 1918–1920. In.: 75. Jahre Bundesverfassung [Festschrift aus Anlaß des 75.

Jahrestages der Beschlußfassung über das Bundes-Verfassungsgesetz] (Wien 1995. [a továbbiakban: SCHEFBECK] 56. p.)

⁴ HANS KELSEN: Österreichisches Staatsrecht Scientia Verlag Aalen 1970 [a továbbiakban: KELSEN] 75–76. p.; ERNST C. HELLBLING: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte (Zweite Auflage) (Springer-Verlag, Wien, New York 1974. [A továbbiakban: HELLBLING] 401. p.); LUDWIG ADAMOVICH: Grundriss des österreichischen Staatsrechts (Verfassungs- und Verwaltungsrechtes) (Wien 1927. [a továbbiakban: ADAMOVICH] 19. p.)

⁵ Beschluß der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich vom 30. Oktober 1918, über die grundlegenden Einrichtungen der Staatsgewalt. [Staatsgesetzblatt (Német-Ausztria hivatalos lapja; a továbbiakban StGBL 1918/1); HERMANN BALTL-GERNOT KOCHER: Österreichische Rechtsgeschichte

- (10. Auflage) (Leykam 2004. [a továbbiakban: BALTL-KOCHER] 246. p.; KELSEN 78. p.)
- ⁶ Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz) [Bundesgesetzblatt (az Osztrák Köztársaság hivatalos lapja); [a továbbiakban: BGBl] 1920/1]
- ⁷ Beschluß der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich vom 30. Oktober 1918, über die grundlegenden Einrichtungen der Staatsgewalt. (StGBI 1918/1)
- ⁸ Gesetz vom 19. Dezember 1918, womit einige Bestimmungen des Beschlusses der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich über die grundlegenden Einrichtungen der Staatsgewalt vom 30. Oktober 1918, St.G.Bl. Nr. 1., abgeändert oder ergänzt werden. (StGBI. 1918/139)
- ⁹ Gesetz vom 14. März 1919 über die Volksvertretung (StGBI. 1919/179)
- ¹⁰ Gesetz vom 14. März 1919 über die Staatsregierung (StGBI. 1919/180)
- ¹¹ LEHNER 262. p.
- ¹² HELLBLING 402. p.; BALTL-KOCHER 247. p.
- ¹³ Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich [StGBI 1918/5];
- ¹⁴ WILHELM BRAUNEDER: Österreichische Verfassungsgeschichte [9. Auflage] (Wien 2003. [a továbbiakban: BRAUNEDER] 187–188. p.; LEHNER 259. p.);
- ¹⁵ KELSEN 79. p.
- ¹⁶ KELSEN 78. p.
- ¹⁷ KELSEN 79. p.
- ¹⁸ SCHEFBECK 65. p.; BRAUNEDER 191. p.; KELSEN 79. p.
- ¹⁹ BRAUNEDER 190. p.
- ²⁰ SZÁSZY ISTVÁN: Az államok utódlásának elmélete. (Grill Károly Kiadója, Bp., 1928. [a továbbiakban: SZÁSZY] 28–29. pp.)
- ²¹ SZÁSZY 26–27. pp.
- ²² NGUYEN QUOC DINH-PATRICK DAILLIER-ALAIN PELLET-KOVÁCS PÉTER: Nemzetközi közjog (Osiris Kiadó Bp., 1998. [a továbbiakban: Nemzetközi közjog] 261. p.)
- ²³ OSKAR LEHNER: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte [3. ergänzte Auflage] (Linz, 2002. [a továbbiakban: LEHNER] 260. p.); BRAUNEDER 190. p.;
- ²⁴ LEHNER 260. p.; KELSEN 79–80. pp.
- ²⁵ Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich [StGBI 1918/5] 4.§; BRAUNEDER 190. p.
- ²⁶ HELLBLING 426. p.; LEHNER 261. p.; BRAUNEDER 190. p.; KELSEN 147. p.
- ²⁷ SZÁSZY 60–61. pp.
- ²⁸ Gesetz vom 21. Oktober 1919. über die Staatsform. [StGBI. 1920/484.] 1.§.; A törvény 1.§-a szerint „Az Osztrák Köztársaság és a „Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és államok”-nak nevezett régi osztrák állam között – a St. Germain-i békeszerződésben vállalt kötelezettségeiktől eltekintve – semmilyen jogutódlási viszony nem áll fenn.”; LEHNER 261. p.; KELSEN 147. p.
- ²⁹ LEHNER 261. p.; BRAUNEDER 190–191. pp.;
- ³⁰ Beschluß der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich vom 30. Oktober 1918, über die Grundlegenden Einrichtungen der Staatsgewalt. [StGBI. 1918/1] 16.§
- ³¹ Gesetz vom 24. Juli 1917. mit welchem die Regierung ermächtigt wird, aus Anlaß der durch den Kriegszustand verursachten außerordentlichen Verhältnisse die notwendigen Verfügungen auf wirtschaftlichem Gebiete zu treffen. [RGI 1917/307]
- ³² Az 1934-es alkotmány bevezetése vitatható alkotmányos körülmények között történt, amelyről bővebben a 12. pontban szövegezzük.
- ³³ Nemzetközi közjog 264. p.
- ³⁴ ADAMOVICH 20–21. pp.; BRAUNEDER 188. p., 204. p.
- ³⁵ Gesetz vom 22. November 1918 über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich (StGBI 1918/40).
- ³⁶ LEHNER 263. p.
- ³⁷ LEHNER 265. p.
- ³⁸ BRAUNEDER 188–189. pp.
- ³⁹ Vorentwurf zur Verfassung des Deutschen Reichs. (Entwurf I.) Vom 3. Januar 1919. 15–16. pont [in: TRIEPEL, HEINRICH: Quellensammlung zum Deutschen Reichsstaatsrecht (Tübingen 1931 6–8. pp.)]
- ⁴⁰ ERNST RUDOLF HUBER: Die Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789 1–8. k. (Stuttgart Berlin Köln Mainz 1957/1990. 7. k. 832–833. pp.
- ⁴¹ KELSEN 147–148. pp.
- ⁴² KELSEN 147. p.
- ⁴³ KELSEN 150–152. pp.
- ⁴⁴ KELSEN 152–153. pp.
- ⁴⁵ LEHNER 269. p.
- ⁴⁶ Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich (StGBI. 1918/5) 8. cikkely; LEHNER 269. p.
- ⁴⁷ Gesetz vom 14. November 1918, betreffend die Übernahme der Staatsgewalt in den Ländern (StGBI 1918/24)
- ⁴⁸ LEHNER 270. p.
- ⁴⁹ Németországban, 1919-ben szintén Alkotmányozó Nemzetgyűlés fogadta el az ún. Weimari Alkotmányt, amely működése idején a rendes törvényhozó hatalmat is gyakorolta. I.: SZABÓ ISTVÁN: Német alkotmányfejlődés 1806–1945 (Szent István Társulat Bp., 2002. [a továbbiakban: SZABÓ] 167–168. p.)
- ⁵⁰ LEHNER 271. p.
- ⁵¹ LEHNER 271. p.
- ⁵² Gesetz vom 14. März 1919 über die Volksvertretung [StGBI. 1919/179]
- ⁵³ LEHNER 271–272. pp.
- ⁵⁴ LEHNER 272. p.
- ⁵⁵ LEHNER 272. p.
- ⁵⁶ LEHNER 273. p.
- ⁵⁷ LEHNER 273. p.
- ⁵⁸ Gesetz vom 14. März 1919 über die Staatsregierung. [StGBI. 1919/180].
- ⁵⁹ LEHNER 274–275. pp.
- ⁶⁰ SZABÓ 71–73. pp.
- ⁶¹ SZABÓ 166–167. pp.
- ⁶² A Népmegbízottak Tanácsa a végrehajtó hatalom legfőbb birto-kosa volt, de törvényhozó hatalom hiányában például a nemzetgyűlési választójog szabályait is ő bocsátotta ki, és több halaszthatatlan törvényhozási funkciót ellátott. (Szabó 163–164. pp.)
- ⁶³ Az 1918. november 16-án kibocsátott ún. Néphatározat szerint a néptörvények útján a törvényhozó hatalmat is a népkormány gyakorolta.
- ⁶⁴ Az 1945:XI. tc. 5.§-a szerint: „A Nemzeti Főtanács a Nemzetgyűlés elnökeiből és a Nemzetgyűlés által választott további két tagból áll.”
- ⁶⁵ Bundesverfassungsgesetz vom 30. Juli 1925, betreffend einige Abänderungen des Bundes-Verfassungsgesetzes vom 1. Oktober 1920, B.G.Bl. Nr. 1. (Bundes-Verfassungsnovelle). (BGBl. 1925/268)
- ⁶⁶ BRAUNEDER 213. p.
- ⁶⁷ Bundesverfassungsgesetz vom 7. Dezember 1929, betreffend einige Abänderungen des Bundes-Verfassungsgesetzes vom 1. Oktober 1920 in der Fassung des B.G.Bl. Nr. 367 von 1925 (Zweite Bundes-Verfassungsnovelle). [BGBl. 1929/392]
- ⁶⁸ BRAUNEDER 215. p.
- ⁶⁹ Elnöke, másodelnöke és harmadelnöke.
- ⁷⁰ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Nationalrates (IV. Gesetzgebungsperiode) der Republik Österreich 1932 bis 1934. [a továbbiakban: Nemzeti Tanács Naplója 1932–1934] 3392–3393. pp.
- ⁷¹ A Szövetségi Elnök az 1929-es alkotmányrevízió után saját elhatározásából feloszlathatta a képviselőházat (Nemzeti Tanácsot). [Bundesverfassungsgesetz vom 7. Dezember 1929 (BGBl. 1929/392) 14.§.]
- ⁷² Gesetz vom 24. Juli 1917, mit welchem die Regierung ermächtigt wird, aus Anlaß der durch den Kriegszustand verursachten außerordentlichen Verhältnisse die notwendigen Verfügungen auf wirtschaftlichem Gebiete zu treffen. [RGI 1917/307]
- ⁷³ A Nemzeti Tanács 1934. április 30-i ülésén a kormány 471 szük-

ségrendelet kibocsátásáról számolt be. [Nemzeti Tanács Naplója 3395. p.]

⁷⁴ Az 1934-es alkotmány bevezetése vitatható körülmények között történt. A hivatalos lapban két alkalommal jelent meg, először 1934 április 30-án, valamint egy nappal később május 1-én is. Az első kihirdetés az említett 1917-es [lásd 72-es lábjegyzet], a második pedig a Nemzeti Tanács által külön erre a célra kibocsátott felhatalmazási törvény alapján történt. Az 1917-es háború idejére szóló felhatalmazási törvény alkalmazása eleve aggályos volt, tény azonban, hogy az 1920 előtti szabályokon alapuló kivételes hatalom gyakorlására az alkotmányos kormányzás keretei között is volt példa. Magának az alkotmánynak az átlépése azonban mindenképpen alkotmány-sértő volt. [BRAUNEDER 232. p.] Az új alkotmány ilyen jellegű bevezetését az akkor egzisztáló hatalom is túlzásnak tartotta, ezért egy sürgősségi rendelettel [Verordnung der Bundesregierung vom 24. April 1934 über die Abänderung der Geschäftsordnung des Nationalrates (BGBl I. 1934/238)] módosították a Nemzeti Tanács ügyrendjét, s így 1934. április 30-ára újra összehívták a Nemzeti Tanács 1933. március 4-én félbeszakadt ülését.

Ekkorra azonban – mivel Bécsben fegyveres felkelést robbantottak ki – a szociáldemokraták működését betiltották [Verordnung der Bundesregierung vom 12. Februar 1934, womit der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs

jede Betätigung in Österreich verboten wird. (BGBl I. 1934/78)], majd a népképviselési szervekben lévő mandátumaiktól is megfosztották őket [Verordnung der Bundesregierung vom 16. Februar 1934, betreffend die Abänderung der Verordnung der Bundesregierung 12. Februar 1934, B.G.Bl. Nr. 78., womit der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs jede Betätigung in Österreich verboten wird. BGBl I. 1934/100]. A mandátumok megvonása maga vitatható dolog, de további bizonytalan pontot jelentett, hogy a Nemzeti Tanácsnak a létszáma ezzel változott-e. Az alkotmánymódosítás-hoz ugyanis az összképviselők legalább felének jelen kellett lennie, és a jelenlévők kétharmadának támogatni kellett azt [BVG 1920. 44. cikkely (1) bekezdés]. Az 1923-ban kibocsátott választójogi törvény [BGBl Nr. 1923/367] 1.§-a a Nemzeti Tanács létszámát 165 főben határozta meg, az elhunyt képviselők és a megvont mandátumok miatt azonban 1934. áprilisában csak 91 tagból állt. Vajon a 165 vagy a 91 képviselő felének kellett-e jelen lenni a határozathozatalnál? Az 1934. április 30-ra összehívott ülésen 76-an jelentek meg, ebből a kormány előterjesztését 74-en támogatták 2 képviselő ellenezte. Bár egy képviselő (Dr. Ernst Hampel) ügyrendi vitát kezdeményezett, ezt az elnök elutasította, és megállapította, hogy a határozati javaslatot a Nemzeti Tanács – az alkotmánymódosítás-hoz szükséges többséggel – elfogadta. [Nemzeti Tanács Naplója 1932–1934. 3405. p.]

Fiume sajátos helyet foglal el nemcsak a tágabb értelemben vett közép-európai, hanem ezen belül is a magyar jog- és művelődéstörténetben: a város sorsa hűen tükrözi a kor jellemző jogi és politikatörténelmi sorsfordulóit és alapvető társadalmi-politikai folyamatait. Az 1870-es évektől kezdődően Fiumében az etnikai összefüggésben meginduló gazdasági-és kulturális fejlődés, a horvát-magyar közjogi viszonyok rendezése: az 1868-as horvát-magyar kiegyezés, valamint az 1870-ben életbe lépő provizórium egyik örvendetes hatásaként is értékelhető. Annak ellenére, hogy a közjogi viszonyok rendezése egy kompromisszumokkal és horvát oldalról hangsúlyozott részleges egyet nem értéssel átszőtt átmeneti állapotot rögzített, a kialakult politikai status quo alkalmas volt arra, hogy teret engedjen, sőt egyfajta versenyszellemet élesszen a város fejlődésében meghatározó szerepet játszó három etnikum: a horvát, az olasz és a magyar népcsoport nemzeti-politikai és kulturális törekvései számára. Azok a gazdasági eredmények, kulturális események és politikai küzdelmek, amelyek az 1870-es évektől fogva Fiumét jellemzik, azokból az erőfeszítésekből adódott szükségszerű eredmények is, amelyeket a három népcsoport egymást vállalva igyekezett megtenni a város politikai és kulturális arculatának meghatározásáért. Mindennek a fejlődésnek a hátterében az a jogi keretek által meghatározott feltételrendszer húzódik, amelynek kialakulása az 1868-as kiegyezés, valamint az ezt követő 1870-es provizórium rendelkezéseiben követhető nyomon. Az alábbiakban e jogi feltételrendszer kialakulásának legfontosabb állomásait, fázisait vázolom fel a forrásokra és a forrásokban megnyilvánuló értelmezésekre alapozva.

Andrási Dorottya:

Fiume államjogi helyzetének rendezése és jelentősége a XIX. század második felében a jogforrások tükrében

AZ ELŐZMÉNYEK:

FIUME ÁLLAMJOGI HELYZETÉNEK RENDEZÉSE A KIEGYEZÉS ELŐTT

A XIX. században a kiegyezést megelőző magyar-horvát közjogi vitákból Fiume hovatartozásáról, és az ezt megelőző történelmi eseményekből a város státuszát rendező három alapvető törvényt, az 1776-os, az 1779-es, és az 1807-es szabályozás lényegi elemeit, valamint az 1848-as események következményeit kell megemlíteni és kiemelni.¹ A magyar-horvát közjogi gondolkodás irányát egyaránt meghatározó, 1776-os Mária Terézia-féle szabályozás Fiumét és körzetét a Magyar Koronához csatolta. A következő, három évvel későbbi, Fiume szabad kereskedelmi várossá nyilvánításáról szóló 1779. április 23-án kelt királyi dekrétum hasonlóképpen alapvető jelentőségű jogforrás, amelyben az uralkodó

Fiume státútumait megerősítette, de Szörény (Severin) megyéből kiemelte és a város irányítását a Magyar Királyi Helytartótanács közvetlen hatáskörébe utalta. A sokat hivatkozott rész szerint: „*urbs haec commercialis Fluminensis Sancti Viti cum districtu suo, tamquam separatum sacrae regni Hungariae Coronae adnexum corpus porro quoque consideretur atque ita in omnibus tractetur, neque cum alio Buccarano, velut ad regnum Croatiae ab incunabilis ipsis pertinente districtu ulla ratione commisceatur.*” A horvát közjogi felfogás szerint ezzel a közigazgatási átszervezéssel megszűnt minden Horvátországgal meglévő, korábbi kapcsolat.² Ismeretes, hogy a horvát közjogi gondolkodás a város hovatartozása feletti vitában ezt a szabályozást a Fiuméra való magyar jogigény egyik első megfogalmazásaként, a tengerre való kijutás első nyílt deklarációjának tekintti. (ld. *'separatum sacrae regni Hungariae Coronae adnexum corpus'*, vö.: *'kao odjeljeno i svetoj kruni Kraljevine Ugarske pridruženo tijelo'*.)

A következő jelentős törvény, az 1807. évi 4. törvénycikk, amely szerint Fiume a magyar korona szerves részét alkotja: „*Sua Majestate sacratissima ne diutius ardentia vota Statuum et ordinum regni moretur, annuente, Civitas Fluminensis, pontusque, per Augustissimam. Imperatricem et Reginam Mariam Teresiam peculiari diplomate jam regno incorporata, praesentem articulo ad idem Regnum pertinere declaratur. Una vero: § 1. Gubernatori Fluminensi sub comitiis Regni in tabula procenum, ablegatis autem civitatis Fluminensis in tabula Statuum et Ordinum Competens sessio et votum tribuetur.*”³ A fenti törvénycikk a város jogi hovatartozásának, rendezésének megerősítését jelentette, amelyet a szükségszerűen egymástól egyre inkább eltávolodó magyar, illetve horvát közjogi vélemény további kikristályosodása követett. A magyar-horvát közjogi vita központi gondolata ezután a *'regno incorporata...ad idem Regnum'* ('bekebelezett rész az országból', vö. *'priključeno je Kraljevini'* kifejezés értelmezése körül zajlott. Fiume a magyar álláspont szerint a korona közvetlen részét (*'dio ugarske krune'*) alkotja, míg a horvát közjogi felfogás szerint a város mintegy Horvátországon keresztül, közvetve csatlakozik a magyar koronához. Ezt az álláspontot tükrözi a horvát rendeknek a zágrábi országgyűlésen saját álláspontjuk védelmére érdekében 1808-ban megfogalmazott törvényjavaslata, amelynek értelmében a város és kikötője Horvátországhoz tartozik. A horvát szábor 1808. augusztus 19-én elfogadott, Fiumére vonatkozó rendelkezése a következő: „*quod per articulum 8-um generalis eorumdem regnorum nostrorum congregationis die 29. Februarii et subsequis mensis...fundamento potissimum benigni rescripti regii dato 5. Septembris 1777. elargiti, portum et civitatem Fluminensem pro integrante regni Croatiae parti considerandam hocque motivo tam gubernatori Fluminensi, quam et civitatis huius ablegatis sessionem ac votum tribuendum effective determinaverint.*”⁴

A fenti, 1808. évi 8. törvénycikk Fiume élére kormányzót nevezett ki, aki a megyei és városi küldöttekkel, ill. a szabad királyi városok küldötteivel együtt fog-

lalt helyet a száborban. Ezt a törvényt a császár is megerősítette. Ezzel a törvénnyel Fiumet a horvát álláspont szerint, alkotmányos úton Horvátország integráns részévé nyilvánították.⁵ Fiume az 1813-as francia megszállás és a rövid ideig tartó katonai igazgatás után 1814-ben a Trieszt központtal működő Osztrák Tengeremlék részeként a Monarchia fennhatósága alá került, 1822-ben pedig a város jogi helyzetét ismét az 1808-as állapotoknak megfelelően rögzítették. Így Fiume ismét az ún. Magyar Tengeremlék irányítása alá került, egészen az 1848-as forradalmi események bekövetkeztéig.⁶ Ekkor a fiumei városi előljáróság kitartóan visszautasította a város Horvátországgal való szorosabb összekapcsolódását szorgalmazó, részben a helyi, részben pedig a horvát anyaország részéről jövő követelésekkel, és az ún. *'teljes városi autonómia'* (*'punu gradsku autonomiju'*) megvalósítására törekedett. A teljes városi autonómia követelése lényegében az 1779-es, Mária Terézia-féle szabályozás fenntartására, a város *'corpus separatum'* jellegének a megőrzésére vezethető vissza. Ismeretes, hogy a Fiumére vonatkozó horvát-magyar közjogi viták hátterében az állt, hogy a város mind etnikai, mind történelmi, mind pedig geopolitikai okokból különböző kultúrák és különböző politikai és gazdasági érdekek ütközéspontjában állt. A teljes városi autonómia megvalósításának követelése tehát egy egyensúlyi állapot rögzítését jelentette volna, amely a város szabadságának és önállóságának a garanciája lehetne. Az 1808-as állapotokat helyreállító 1822. évi szabályozás azonban szükségszerűen különböző nemzeti érdekeket és érzelmeket sértett, hiszen ezt a horvátok a kikötővárosra való régi magyar jogigény ismételt megfogalmazásaként értékelték. A horvát irodalomban gyakran szereplő megfogalmazás szerint Fiume, azaz Rijeka, mint az Adria legészakibb és legjobb fekvésű kikötővárosa estében a „*horvátoknak nem volt szerencsésük sem a Habsburg-házzal, sem Magyarországgal, ill. az utóbbi időkben pedig Itáliával szemben. (A várost) mindig valamilyen nemzet igyekezett magának kisajátítani, vagy etnikai, vagy történelmi, vagy pedig geopolitikai okokból.*”⁷ Tény, hogy Fiume földrajzi elhelyezkedése évszázadokon keresztül meghatározta a város történelmét, szárazföldi megközelítésének nehézsége pedig az elszigeteltség és a védelem összes hátrányát és előnyét jelentette a város és környéke számára. Kereskedelmi értelemben vett, a tenger irányában érvényesülő nyitottsága ugyanakkor a térségben ellensúlyozta ezt a zártságot, és vonzóvá tette a mindenkori nagyhatalmak számára.

1848-ban az egymásnak feszülő indulatok hevében az első polgári horvát szábor kihirdette Fiumének Horvátországhoz való tartozását, Josip Jelačić horvát bán pedig, mint Rijeka kormányzója, Josip Bunjevacot, Zágráb megye alispánját küldte a városba, mint saját helyettesét. Josip Bunjevac 1848. augusztus 31-én a horvát hadsereggel, azonban külön báni utasítás nélkül érkezett Fiuméba. Bunjevac a város elfoglalása után a városi kormányzóság működését felfüggesztette, és a kormányzónak meghagyta, hogy hagyja el a várost. Ezután Bunjevac a város közigazgatásának irányítását

Josip Jelačić bán nevében az ott lévő kis számú vezető olasz és magyar réteg heves tiltakozása ellenére átvette.⁸ A fiuemi patriciusoknak meg kellett hátrálniuk Bunjevac előtt, Fiume pedig az 1850-ben létrejött Rijekai Kormányzóság keretén belül két éven keresztül a báni Horvátország fennhatósága alá tartozott. Ekkor került Fiume először ténylegesen hosszabb időre, egészen az 1868-as kiegyezésig Horvátországhoz, hiszen korábban bármennyire Horvátország vette is körül, egyenesen a Magyar Korona része volt. 1852. április 7-én kelt császári pátens alapján Fiume Magyarországtól teljesen függetlenítve a császári birodalom részévé vált. A város – autonómiáját féltve – egyöntetűen tiltakozott a Horvátországhoz való tartozás ellen, 1860 után pedig feliratokat intéztek a császárhoz, hogy ismét Magyarországhoz kerüljenek.⁹

FIUME ÁLLAMJOGI HELYZETÉNEK SZABÁLYOZÁSA AZ 1868-AS MAGYAR-HORVÁT KIEGYEZÉS ÉS AZ 1870-ES PROVIZÓRIUM RENDELKEZÉSEIBEN

FIUME ÁLLAMJOGI HELYZETÉNEK RENDEZÉSE A MAGYAR-HORVÁT KIEGYEZÉSBEN

A magyar-horvát kiegyezésről szóló, 70 szakaszból álló 1868. évi 30. törvényben, amelyet a Horvátországban az 1868. évi 1. törvénycikként cikkelyeztek be, a Fiumére vonatkozó szabályozás a Horvátországnak az egész Monarchián belüli helyzetére vonatkozó, a horvát és magyar közjogi viszonyokat rendező, valamint az autonóm ügyekre vonatkozó 47–70. szakaszának rendelkezései között foglalt helyet. A létrejött egyezmény szövege szerint Fiume további megállapodásig közvetlenül Magyarország közigazgatása alá került. Az 1868. évi 30-as törvénycikk 66. szakasza kimondta, hogy Fiume város és kerületet nem tartozik Horvátországhoz, hanem: „Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume városa és kerülete kivételével, a mely város, kikötő és kerület, a magyar Koronához csatolt külön testet (*separatum coronae adnexum corpus*) képez, s amelynek mint ilyennek külön autonómiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlávón- és Dalmátországi országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközzendő.” A későbbi közjogi értelmezési vitákra okot adó egyezmény szövegének horvát fordítása: „U smislu prijašnjeg paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajuće 1. Sve ono zemljište, koje spada sada

skupa s gradom i kotarom bakarskim k županiji riečkoj, s izuzećem grada i kotara Riečkog, koj grad, luka i kotar sačinjavaju posebno ugarskom krunom spojeno tielo i glege kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežucih se zakonodavnih i upravnih odnošana uređenja, imat će putem odborskih razpravah između sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevinih Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rijeke obće sporazumljenje postići”.¹⁰

A magyar-horvát kiegyezés végleges szövege Fiume államjogi helyzetére vonatkozóan az alábbi alapvető kérdésekben rendelkezik:

1./ Fiume államjogi státuszának meghatározása: *'separatum sacrae regni coronae adnexum corpus'* azaz *'a magyar Koronához csatolt külön test'* (vö. *'posebno tijelo pridruženo ugarskoj kruni'*). A törvénycikkben megfogalmazott *'csatolt külön test'* fogalma további közjogi interpretációs viták keresztútjába került. A magyar álláspont szerint a „külön test” fogalma az önálló és közvetlen kapcsolatot jelenti a magyar koronával. Ezzel ellentétes a horvát értelmezés, amely a horvát szábornak az 1868-as határozatában öltött testet, és Fiumének a Horvátországon keresztül érvényesülő, korábban már hangoztatott közvetett kapcsolatát hangsúlyozta a magyar koronával.¹¹

2./ Fiume, mint különleges államjogi egység autonómiájának szabályozása a kiegyezés 66. szakaszában az önálló autonómia biztosítását jelentette, azaz a városnak és környékének Horvátországgal sem területi, sem kormányzati összekapcsolódása nem jött létre. A kiegyezés 47. szakasza szabályozza a horvátok számára biztosított autonómia általános kereteit: *„azon ügyekre nézve, melyek a közös országgyűlésnek és központi kormánynak fentartva nincsenek”*, az egyezmény 48. szakasza pedig szabályozza Horvátország önkormányzati jogait a belső igazgatás, vallási és közoktatási ügyek és az igazságszolgáltatás vonatkozásában. (A törvény tárgyi és területi hatálya.) A 66. szakasz értelmében az autonómia ezen általános szabályozásától eltérően szabályozták Fiume helyzetét.¹²

3./ Az egyezmény a város közigazgatási és törvényhozási berendezkedésének rendezését a későbbiekre halasztotta. Ebben a kérdésben nem született megállapodás, mivel a tárgyaló felek nem tudtak megegyezni.

A Fiuméra vonatkozó közjogi viták másik része nem a törvényszöveg tartalmi értelmezésével, hanem a 66. szakasz becikkelyezése körüli eljárásjogi tényezőkkel állt összefüggésben. A november 14-iki országos ülésen ugyanis a magyar országgyűlés elfogadta a törvényjavaslatot, majd a következő napon szavaztak a törvényszöveg végleges becikkelyezéséről. Az uralkodó azonban még november 12-én szentesítette a törvénycikk horvát változatát, majd még a magyar országgyűlés összeülése előtt a Horvát Udvari Kancellária az uralkodó engedélyével már Zágrábba küldte a törvénycikk horvát szövegét, amely azonban nem a fenti, a magyar országgyűlésen megszavazott változatot tartalmazta Fiuméra nézve: *„grad Rijeka s kotarom pripada neposredno kraljevini Ugarskoj pa se prema tome ima*

odmah njoj i utjeloviti". Mivel a horvát-magyar szövegváltozatok egyeztetésére a horvát szabor összehívása miatti időszűke miatt nem volt lehetőség, a 66. szakasz megváltozott szövegét egy cédulára írták, majd azt ráragasztották az eredeti szövegen leírt 66. szakaszra. A horvát közbizottság szerint ez az utólagos cédula az ún. „*riječka krpica*" (fiumei folt), amely az elfogadott törvényszöveg meghamisítását jelentette. Ezen, a 'fiumei folt' körül kialakult vitán alapult a horvát és magyar politikai és jogi érdekek további szembenállása. Fiumének a törvényben meghatározott különálló státusza (*corpus separatum*) ugyanis a horvát irodalom egységes érvelése szerint a város további jogi helyzetének megoldatlanságához járult hozzá, amely lehetőséget adott a magyar politikusok számára, hogy Fiumét Horvátországból kiragadva és elválasztva a magyar érdekek és a magyar országgyűlés hatásköre alá rendeljék.¹³ A fenti helyzet „súlyosságához” horvát oldalról hozzájárult az a horvát belpolitikai tény is, hogy a kiegyezés horvát tárgyaló bizottságának tagjai az unionisták, és nem a nemzeti-pártiak közül kerültek ki, így a politikai véleményformálásban az ő véleményük volt a meghatározó.

A további egyeztetési tárgyalások eredménytelensége miatt a kiegyezés után Fiume és környéke „átmenetileg” magyar kormányzás alatt maradt. Mivel a kiegyezés tárgyaló delegációjában magyarok, a fiumei és a horvátok egyaránt négy-négy fővel képviseltették magukat, és közülük a magyarok és a fiumei olaszok támogatták egymást, a horvátoknak nem sok esélyük maradt arra, hogy érdekeiket és elképzeléseiket érvényesítsék.¹⁴

FIUME KÖZIGAZGATÁSI BERENDEZKEDÉSE ÉS BÍRÓSÁGI RENDSZERE A KIEGYEZÉS ALAPJÁN

Az 1868-as magyar-horvát kiegyezés vonatkozó rendelkezései elvi szinten szabályozták Fiume államjogi helyzetét. Ugyanakkor horvát oldalról egyrészt további ellenérzést szültek a magyarokkal szemben a kiegyezés ezen szakaszai létrejöttének körülményei, másrészt pedig az egyezményben Fiume számára biztosított önálló autonómia lefektetése, valamint ennek gyakorlati megvalósítása, amely a horvát felfogás szerint egyfajta megosztottság, elszakítottság érvényesítését jelentette.

A kiegyezés részletkérdéseiben a további megegyezés előmozdítása és az államélet gyakorlati rendezésének elősegítése céljából egy 1868. november 7-én kelt királyi leirattal ún. királyi bizottságokat hoztak létre, amelynek Deák Ferenc is tagja volt. E bizottságok egyeztető tevékenysége és tárgyalásai azonban továbbra is eredménytelenek maradtak. Így jött létre 1870-ben a magyar országgyűlés és a horvát szabor által is elfogadott provizórium, az ún. '*riječka provisorija*', amelyet a magyar minisztertanács 1870. július 21-én terjesztett elő és 1870. július 28-án rendeletben is kiadott – és amely majdnem ötven évig érvényben maradt. Az

1870-ben jóváhagyott provizórium a fiumei kérdés közjogi oldalát lezártnak tekintette: „*Fiumének hovatarozandósága...államjogi szempontból vitás kérdés lenni megszűnt*”¹⁵ ugyanakkor előírta, hogy Fiume belügyeit közös megegyezéssel oldják meg, azaz a kormányzati és a közigazgatási viszony alapjait együttesen rendezzék.

A közös megegyezés helyett azonban a magyar bizottság javaslata alapján hozták meg a várost érintő határozatokat, a város élére és a tengerészeti ügyek intézésére Zichy József gróf személyében magyar királyi kormányzó került, akit a király a magyar miniszterelnök ellenjegyzése mellett nevezett ki. A királyi kormányzó hatáskörébe tartozott a helyi választások összehívása, a törvényességi felügyelet gyakorolása, a minisztériumok felé való közvetítés, de az 56 tagú városi képviselőtestület munkájában nem volt hatásköre beavatkozni. A város vezetése ugyanakkor az olasz származású politikus, Giovanni Ciotta polgármester kezébe került (1869), aki kiemelkedő szerepet töltött be Fiume Magyarországhoz tartozásának előmozdításában.¹⁶

A törvénykezésben egy első fokú bíróságot és egy fellebbviteli bizottságot állítottak fel: a fellebbviteli bíróság részben a pesti Kúria, részben pedig a zágrábi hét-személyes tábla volt. 1871. november 1-jétől Fiumében magyar királyi törvényszék működött, hivatalos nyelve az olasz volt, hatásköre pedig a tengerjogi, büntető, polgári peres és peren kívüli ügyekre terjedt ki. A nyelvhasználatban a nemzetiségi törvény – 1868. évi 44. törvénycikk –, kimondta az „*egyenre nézve a nyelv teljes egyenjogúságát*.” Fiume szabad városában a bíróság hivatalos nyelve az olasz volt, tengerjogi kérdésekben a horvát is, de a bírói határozat ilyenkor is olasz nyelven íródott, azonban horvát nyelvű fordítást kellett mellékelni hozzá. Más bíróságokkal való érintkezésben mind a saját, mind pedig a más bíróságok nyelvét lehetett használni.¹⁷

A második, 1882. február 27-én kelt királyi leirattal összehívott királyi bizottság megerősítette az 1868-as kiegyezésben foglaltakat – csatolt különálló test – Fiume közjogi állására vonatkozóan. A bizottság működése a részletkérdések gyakorlati egyeztetésében azonban továbbra is eredménytelen maradt. Elvi síkon a magyar és a fiumei bizottság véleménye egybevágó volt: „*Fiume und dessen Gebiet gehört nicht zu den dreieinigen Königreiche (Croat. Slav. Dal.) sondern abgesondertes zur ungarischen Krone direct und unmittelbar gehörendes Gebiet ist*.”¹⁸ A bizottságok a jogfolytonosság talaján állva az 1868-as szabályozásban lefektetett szabályokat a korábbi, általam fent említett törvények alapján értelmezték. A tárgyalások folyamán egyetlen pontban sem sikerült megegyezni a delegációknak, lezárásuk képpen a magyar és a fiumei küldöttség a horvát küldöttség előzetes óvásával szemben a következő előterjesztést tette: Fiume és kerülete számára ugyanazok a törvények érvényesek, mint amelyek Magyarországon érvényben vannak, Fiumére nézve módosítások a magyar kormány által esetleg rendeleti úton életbe léptethetők.

A KIEGYEZÉS HATÁSA A VÁROS ÉLETÉNEK FEJLŐDÉSÉRE – A MAGYAR LIBERALIZMUS MODELLJE FELÉ

Az 1868-as kiegyezéssel megteremtődtek Fiume gazdasági fejlődésének politikai és jogi előfeltételei, a város életében minden bizonytalansága ellenére létrejött egy újfajta, modern alapokon kialakított, elsősorban jogi és etnikai erőviszonyokon nyugvó, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt működőképes *status quo*, az önálló autonómiára alapozott egyensúlyi helyzet eredményeképpen. Ennek a ténynek a következtében az 1870-es évektől kezdve a város és környéke egy több mint ne-

gyedszázados jelentős gazdasági és kulturális fejlődést ért meg. Egyszerre látszott érvényesülni a fejlődő városképen és a szellemi életben egyaránt az elsősorban meghatározó olasz, a kiegyezés után pedig az egyre növekvő számban jelentkező magyar, valamint a várost körülvevő, szintén az Osztrák Magyar Monarchiához tartozó Horvát Királyság kulturális hatása.¹⁹ Szimbolikusan értelmezve, ezek az együtthatók időlegesen egy egyensúlyi helyzetet teremtettek, amely azonban a századfordulóhoz közeledve az 1890-es évek második felében a nemzeti mozgalmak megerősödésével kezdett megszűnni. Ekkor az Európa-szerre tapasztalható nemzeti-kulturális törekvések és a századforduló fokozottabb magyar és olasz nacionalizmusa a hasonló jellegű horvát törekvésekkel találta magát szembe, amely azonban a város életének már egy új fejezetét képezte.

Források

ANDRÁSI Dorottya: *Ispreplitanje kulturno-povijesne uloge i pravnog stanja Rijeke na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, in.: „Rijeka i mađarska kultura (Međunarodni znanstveni skup: Rijeka (Fiume) és a magyar kultúra)”, Rijeka, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci – (Državni arhiv u Rijeci, 2004. 8–16. pp.)

Dragutin, PAVLIČEVIĆ: *Povijest Hrvatske*, Zágráb, Naklada P.I.P. (Pavičić, 1994. 422 p. különösen: 252–263. pp.)

Ivan, BEUC: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, (Zágráb, Pravni fakultet, 1985. 403 p., különösen: 249–282., 338–352. pp.)

Ferdo, ČULINOVIĆ: *Rijeka u državopravnom pogledu*, in.: „Zbornik Rijeka”, (Zágráb, Matica Hrvatska, 1953. 253–276. pp.)

FRIED Ilona: *Emlékek városa – Fiume*, (Budapest, Ponte Alapítvány, 2001. 422 p., különösen: 21–36 és 43–176. pp.)

Bosiljka, JANJATOVIĆ: *Josip pl. Bunjevac i pitanje Rijeke 1848. godine*, in.: „Hrvatska 1848. i 1849. (Zbornik radova)”, (Zá-

ráb, Hrvatski institut za povijest, 2001. 301–313. pp.)

Ferdo, HAUPTMANN: *Rijeka (Od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske Nagodbe)*, (Zágráb, Matica Hrvatska, 1951. 141 p.)

HEKA László: *A délszláv államok alkotmánytörténete*, (Szeged, 2002. 253. p.)

JÁSZI Viktor: *Tanulmányok a magyar-horvát közjogi viszony köréből*, (Bp., Eggenberger Könyvkereskedés, 1897. 268 p., különösen: 1–51 és 143–169. pp.)

Milan, MARJANOVIĆ: *Rijeka od 1868 – 1918*, in.: „Zbornik Rijeka”, (Zágráb, Matica Hrvatska, 1953. 215–252. pp.)

BOGOSLAV, ŠULEK: *Naše pravice*, (Zagreb, 1868. 496 p.)

SZÁNTÓ Andor-KRÁL Vilmos: *Fiume államjogi helyzete*, (Bp., Vas Tivadar könyvnyomdája, 1901. 110 p.)

VODIĆ HISTORIJSKOG ARHIVA RIJEKA, (Posebna izdanja historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, 7.,) Historijski arhiv Rijeka, (Pazin–Rijeka, 1980. 353 p.)

Jegyzetek

¹ Fiume 18. századi jogtörténetének, ill. a városnak a szabadkikötői státusz elnyerése (1719) utáni közigazgatási szervezetének elemzéséről, valamint az erre vonatkozó adatokról ld. VODIĆ HISTORIJSKOG ARHIVA RIJEKA, (Posebna izdanja historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, 7.,) Historijski arhiv Rijeka Pazin – (Rijeka, 1980. 55–57. pp.)

² A latin szövegek közlés és magyar fordítások ld. SZÁNTÓ Andor-KRÁL Vilmos: *Fiume államjogi helyzete*, Bp., 1901. 25. p., A fenti idézet magyar fordításban: „Fiume e kereskedő város kerületével együtt ezután úgy tekintessék, mint a (ámbár) a magyar szent koronához kapcsolt külön test és mindenben így igazgattassék és sem Buccarival, ezen már kezdettől fogva Horvátországhoz tartozó területtel, semmi módon össze ne zavartassék.” SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 31. p. Mária Terézia 1779-es rendeletéről és az azt megelőző események értékeléséről ld. Ferdo, ČULINOVIĆ: *Rijeka u državopravnom pogledu*, in.: „Zbornik Rijeka”, (Zágráb, 1953. 259–261. pp.), ill. Bogoslav, ŠULEK: *Naše pravice*, (Zágráb, 1868. 210–211. pp.) A horvát fordítás szövegközlése, valamint a szöveg értelmezéséről ld. Ivan, BEUC: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, (Zágráb, Pravni fakultet, 1985. 348. p.), ld. az itt idézett alapvető latin forrásközlés: Ferdo, RAČKI: *Documenta historiae chroatie periodum antiquam illustrantia*, (Zágráb, 1877., 34. függ.), Ferdo, HAUPTMANN: *Rijeka (Od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske Nagodbe)*, (Zágráb, 1951. 94. p)

³ A fenti idézet latin és magyar szövegközlése ld.: „Ő felségének is megegyezésével, miszerint az ország karainak és Rendinek lángoló óhaját többé ne késleltesse, jelen cikkely által kinyilatkoztatik, hogy Fiume városa és kikötője, melyet a dicső császárné és királynő Mária Terézia, külön diploma által már bekebelezett az or-

szágba, ehhez tartozik. Egyszersmind pedig országgyűlés alkalmával a fiumei kormányzónak a főrendeknél, Fiume városa követeinek pedig a Karoknál és Rendeknél illetékes ülés és szavazat fog adatni.” (SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 37. p.)

⁴ A fenti idézett törvénytörvény horvát fordítása: „Pošto je grad Rijeka po povelji i otpisu poslanih 5. rujna 1777. godine od neumrle carice i kraljice na staleže i redove ove kraljevine utjelovljen neposredno Kraljevini Hrvatskoj i pridružen Severinskoj županiji, to smatraju slavni staleži redovi grad i luku Rijeku za cjeloviti dio ove kraljevine, i zbog toga podijeliše u Saboru Kraljevine mjesto i glas preuzvišenom gospodinu gubernatoru iza velikih župana a poslanicima toga grada među slobodnim i kraljevskim gradovima.” (BEUC: i.m. 350. p., RAČKI : i.m. 40. függ.)

⁵ Fiume alkotmányos úton Horvátországhoz való csatolásáról ld. BEUC: i.m. 350. p.: „Tim zakonom je konačno Rijeka ustavnim putem sastavnim dijelom Hrvatskog kraljevstva, a mađarska formulacija o pripadnosti Rijeke dobila autentično tumačenje od samoga kralja. Tako je Rijeka mogla od sada ustavnim putem zastupati svoje interese na Hrvatskom saboru kao i sudjelovati u rješavanju svih javnih poslova čitavog Kraljevstva.” Az 1808-as királyi leirat értékeléséről ld. ČULINOVIĆ: i.m. 263–264. pp. gondolatmenetét.

⁶ ld. VODIĆ HISTORIJSKOG ARHIVA RIJEKA, 55–57. pp., ill. SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 40. p., BEUC: i.m. 350–351. pp.

⁷ Fiume gazdasági jelentőségéről és a magyar gondolkodásban betöltött szerepéről ld. FRIED Ilona: *Emlékek városa – Fiume*, (Bp., Ponte Alapítvány, 2001. 21–23. pp., ill. 365. p.) A szerző itt idézi Kossuth Lajos eredetileg „Tengerhez magyar!” címmel a *Hetilap 1846/8.* számában írt vezércikkét, amely „Tengerre magyar!” szállóigeként vált ismertté, és amelyben Kossuth fiumei utazásá-

ról és vasútépítés szükségességéről szolt. A témára vonatkozó bő-
séges horvát irodalomból ld. pl. Dragutin, PAVLIČEVIĆ: *Povijest
Hrvatske*, (Zágráb, Naklada P.I.P. Pavičić, 1994. 262. p.) (A fenti
idézet magyar nyelvű ford. Andrási Dorottya.)

⁸ Josip Bunjevac fiumei bevonulásának értékelése meglehetősen el-
térő a magyar és a horvát közjogi és történelmi szakirodalomban.
Az 1848-as időszakból fennmaradt Bunjevac és Jelačić horvát bán
levélváltása, amely jelenleg a Horvát Állami Levéltárban találha-
tó. A levélváltások alapján rekonstruálni lehet az alispán tétének
mozgatórugóit és a városban lezajlott eseményeket, valamint az
események utóhatását Fiume politikai közéletére. (A levelezés
megtalálható a Horvát Állami Levéltárban.) A fenti témára vonat-
kozó horvát irodalomból: Bosiljka, JANJATOVIĆ: *Josip pl. Bun-
jevac i pitanje Rijeke 1848. godine*, in „Hrvatska 1848. i 1849.
(Zbornik radova)”, (Zágráb, Hrvatski institut za povijest, 2002.
310–311. pp.), ill. HAUPTMANN: i.m. 108. p., ld.
SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 41. p.

⁹ ld. SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 37. p. ill. VODIĆ HISTORIJSKOG
ARHIVA RIJEKA, 55. p.

¹⁰ A törvényjavaslatnak a magyar országgyűlés által 1868. novem-
ber 14-ei ülésén elfogadott magyar nyelvű szövegközlése, amely
azonos a későbbiekben becikkelyezett törvény szövegével, ld.
SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 67. p., ld. HEKA LÁSZLÓ: A délszláv ál-
lamok alkotmánytörténete, (Szeged, 2002. 169. p.), A kiegyezés
általános értékeléséről, valamint az államjogi berendezkedésről
rendelkezésre álló irodalomból ld. pl. JÁSZI Viktor: *Tanulmányok
a magyar-horvát közjogi viszony köréből*, (Bp., Eggenberger
Könyvkereskedés, 1897. 149. p., 1–51. pp.), ill. HEKA: i.m.
165–170. pp.

¹¹ A Fiume államjogi helyzetére vonatkozó témakörök tipológiájá-
hoz felhasználta HEKA: i.m. 165–170. pp. gondolatmenetét. A
témával kapcsolatban rendelkezésre álló szakirodalomból ld.
BEUC: i.m. 277. p., ill. ČULINOVIĆ: i.m. 265–269. pp.

¹² Az autonómia kérdéskörére vonatkozóan ld. JÁSZI: i.m. 149. p.

¹³ Vö. A BEUC i.m. 351. p.: „Na osnovu tzv. „riječke krpice” na

Hrvatskougarskoj nagodbi” (§ 66) pitanje Rijeke nije bilo
definitivno riješeno, pa su Madžari sve poduzeli da Rijeku što
više odvoje od Hrvatske, koristeći njen separatan status što nije
bilo teško obzirom da je zajednička Hrvatsko-ugarska vlada
fungirala u Madžarskoj, te da je bila inspirana gotovo isklučí-
vo mađarskim interesima.”, ill. a ‘fiumei folt’-ra vonatkozó
gondolatmenetet, valamint a kétféle szövegközlést ld. BEUC:
i.m. 277. p., vö. PAVLIČEVIĆ: i.m. 259–263. pp. gondolatme-
netét.

¹⁴ *A kiegyezést tárgyaló horvát küldöttség összetételére és politikai
állásfoglalására vonatkozóan, valamint az egyezményt megelőző
horvát belpolitikai események értékeléséről ld. PAVLIČEVIĆ: i.m.
259–263. pp. A horvátok egyébként az uralkodóhoz fordultak az
ún. fiumei-kérdés ügyében, ld. BEUC: i.m. 350. p.: „blagoizvoli u
otčinskom nagnuču, koje je prema vjernome narodu ovih kraljevina
vazda gojilo, ovime izkazanom neoborivom pravu kraljevina
Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rijeku zakonito priznan-
je pribaviti i time vjerno odani narod ovih kraljevina za uvijek
umiriti.”, vö.: FRIED: i.m. 23. p.*

¹⁵ SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 72–74. pp., ill. VODIĆ HISTORIJSKOG
ARHIVA RIJEKA, 57. p.

¹⁶ A Fiumei Kormányzóság felépítéséről és a királyi kormányzó
jogállásáról rendelkezésre álló irodalomból az adatok alapján ld.
pl. VODIĆ HISTORIJSKOG ARHIVA RIJEKA, 57–59. pp., ill.
FRIED: i.m. 111. p.

¹⁷ A bírósági, valamint az 1871-ben felállított önálló ügyészségi
szervezet felépítéséről ld. VODIĆ HISTORIJSKOG ARHIVA
RIJEKA, 134–137., 153. pp., ill. FRIED: i.m. 110–113. pp. A
nyelvhasználatra vonatkozó szabályok ld. FRIED: i.m. 88–89.
pp., ill. JÁSZI: i.m. 266–268. pp.

¹⁸ SZÁNTÓ-KRÁL: i.m. 72–73. pp.

¹⁹ ld. A város életének kulturális-társadalmi jelentőségéről és gazda-
sági fellendüléséről FRIED: i.m. 43–62., 63–176. pp., így többek
között említendő a közlekedési szempontból jelentős, Károlyvá-
ros–Fiume vasútvonal megnyitása 1873-ban.

MŰHELY

Erdődy János:

A pénz természete a római jogban*

BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELVETÉS

A pénzzel kapcsolatos vizsgálódások kezdetén adó-
dik a kérdés: vajon minek tekintették a rómaiak a pénzt.
Dolog volt, vagy egészen más természetűnek gondol-
ták? Amennyiben dolog volt, úgy a dolgok mely kate-
goriájába sorolták? Ennek a feltevésnek a háttérében
pedig egy gyakorlati kérdés húzódik meg: hogyan kezel
a római jog elsősorban dologi jogi szempontból egy at-
tikai vázát, 100 sestertiust, illetőleg 100 mérő búzát?
Vajon felfedezhetünk-e különbségeket?

Mielőtt a fenti kérdésekre megpróbálnánk válaszol-
ni, érdemes áttekinteni a pénzzel kapcsolatos római jo-
gi *communis opinio*t. Ezek szerint a pénz egyfelől *res
consumptibilis* (Inst. 2, 4, 2), Iustinianus ugyanis azt
mondja, hogy nem lehet haszonélvezetet alapítani azo-

kon a dolgokon, amelyek használat által felemésztet-
nek (*quae ipso usu consumuntur*); ilyen például a ga-
bona, a bor, az olaj, és így tovább. Közel áll ezekhez
a készpénz is, ám a Senatus mégis úgy határozott, hogy
erre lehet haszonélvezetet alapítani annak érdekében,
hogy adott esetben például az örökös megfelelő bizto-
sítékot kapjon a hagyományostól. Mindezekon túl az is
általánosan elfogadott nézet, hogy a pénz helyettesít-
hető dolog, amely ha kötelelem tárgyaként szerepel, a ge-
nerikus szolgáltatásra irányadó szabályokat kell rá al-
kalmazni. A helyettesíthető dolgok „párja” a specifikus
dolgok köre; ezek ügyleti mibenlétével kapcsolatosan
írja Ulpianus a Digestában, hogy ha valaki pénzt, vagy
egy halom pénzt stipulál, akkor csupán egyetlen *stipu-
latio* történik, mivel ezt az ügyletet nem úgy kell fel-
fogni, hogy a pénzt darabonként kell stipulálni. Ugyan-
akkor, ha valaki egy bizonyos dolgot stipulál, annyi
stipulatio történik, ahány dolog szerepel az ügyletben
(vö.: Ulp. D. 45, 1, 29pr [ad Sab.]). Ebből általában azt
a következtetést vonják le, hogy a pénz helyettesíthető
dolog. Sokkal inkább védhető azonban, ha azt mond-
juk, hogy a pénz önálló, különleges mivoltának igazolá-
sa olvasható ki ebből a helyből. Ulpianus persze csak
alig tetten érhetően utal erre, és nem is illeti külön el-
nevezéssel a pénzt, vagy a pénzösszeget, hacsak nem
gondolja ilyen külön névnek magát a pecunia elneve-
zést. Harmadikként¹ érdemes Iavolenustól idézni a

pénzzel kapcsolatos tulajdonváltásra vonatkozó Digesta-helyet,² amely arra ad választ, hogyan történik a pénzzel teljesítés. Ezek szerint a pénz átadása nyomán a kötelezett nyomban szabadul, a jogosult pedig azonnali megszerzi a pénz tulajdonát. Iavolenus még hozzátézi: olyan ez, mintha valamiképp *longa manu* kapná meg a pénzt, bár ez utóbbi birtokszerzési mód. Elképzelhető ugyanakkor, hogy a jogtudós ezzel arra akart utalni, hogy pénz esetében nem kell (mert talán nem is lehet?) különbséget tenni birtok- és tulajdon-át ruházás között: vélelmezhetjük, hogy azé a pénz, aki-nél adott esetben van, és ha valaki úgy gondolja, hogy ez nincs így, neki kell bizonyítania állítását (ami szintén egybevág azzal az elvvel, amely szerint vélelem szól a fennálló helyzet jogosságá mellett).

A PÉNZ MIBENLÉTE A FORRÁSOK TANULSÁGA ALAPJÁN

Alapvetően elmondható, hogy a pénzre a római jogászok legalább négy kifejezést használtak, illetőleg legalább négy különböző kategóriába sorolták azt. Mindazonáltal a forrásokból nyerhető kép közel sem ennyire tiszta: vannak ugyanis olyan helyek a Digestában, amelyekről nem lehet teljesen egyértelműen eldönteni, hogy szerzőjük igazából minnek is tekinti a pénzt. Így tehát az előzetes állítás – egyfelől a különböző kategóriák, másfelől pedig a kétértelmű források alapján – az lehet, hogy a jogászok által használt fogalomrendszer nem volt egységes, ebből eredően a pénz valamely kategóriába való besorolása sem lehet egyértelmű. Ennek nyomán viszont adódik a kérdés, hogy vajon mi ennek az oka.

Az első csoportba tartozik a pénz mint *res fungibilis*. Ennek kapcsán Gaius tankönyvében a következőket találjuk.

Gai. 3, 90.

Re contrahitur obligatio velut mutui datione; mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem, sed aliae eiusdem naturae reddantur.(...)

Az idézet a kötelmi jogi rész elejéről való: mindössze csak a kötelek természetének megértéséhez szükséges rövid kategorizálásra került sor a megelőző pár sorban, és máris ott tartunk, hogy dolog átadása révén jön létre a kötelek, például a kölcsönnél (kölcsönbe adásnál). Ez általában olyan dolgokra igaz, amelyeket megmérve, megszámlálva adunk át, vagy amelyeket valamilyen mértékegységgel fejezünk ki. Megismétli a tankönyvében már korábban ismertetett kitélet:³ „*res - constant*”. Említ példákat is, mi több, kicsit bővebben, mint a fentebb említett helyen: ilyen a készpénz, a bor, az olaj, a gabona, az ezüst, az arany. Ezután bemutatja magát a kölcsönt, leírva, hogy mit is

jelent valamit kölcsönbe adni. Rámutat, hogy ilyenkor a kölcsön tárgyát úgy adjuk át, hogy az a megszerző dolga lesz (*ut accipientium fiant*); amikor pedig majd neki vissza kell adnia azt, akkor nem ugyanazt a dolgot, illetőleg ugyanazokat a dolgokat kell visszaadnia, hanem az ugyanolyan természetű dolgok közül ugyanannyit (*non eadem, sed aliae eiusdem naturae reddantur*). Leírja tehát, hogy miben áll a generikus szolgáltatás: ugyanabból a fajtából ugyanannyit kell visszaadni. Vagyis Gaiusnál a pénz helyettesíthető dolog, amelyekre maguk a rómaiak inkább – az idézett helyen is látott – körülíró formát (*res, quae pondere, numero, mensura constant*) alkalmazták. Ami azonban a helyettesíthető és specifikus dolgok kategóriájának párba állítását illeti, e két kategória a *quantitas* és a *qualitas* kettősségét jeleníti meg. A specifikus dolgok esetében a *qualitas*, a minőség, a milyenség a döntő tényező, hiszen ennek révén van lehetőség arra, hogy a többi dologtól megkülönböztessük, tehát specifikus mivolta tulajdonképpen ebben rejlik. A helyettesíthető dolgok esetében ugyanakkor a *quantitas*, a mennyiség, mégpedig egy dologfajta meghatározott mennyisége bír jelentőséggel, mivel az ebbe a körbe tartozó dolgok egyes „darabjai” minőségileg azonosak; *qualitas* alapján tehát nem lehet megkülönböztetni őket egymástól.

A második csoportba tartozó vélemények a pénzt *res incorporalisnak* gondolják. Ennek jó példája az alábbi idézet.

Iav. D. 12, 6, 46 (4 ex Plaut.)

Qui heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest: sed si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus, ait, eos recte vindicabit. eadem causa rerum corporalium est.

Az idézett hely a tartozatlan hagyománysszolgáltatással foglalkozik: ha valaki az örökös nevében és annak pénzéből teljesít hagyományokat, noha az örökös azokkal nem tartozik, akkor az örökös ezt az összeget nem követelheti vissza. Ha azonban ez az örökös tudta nélkül történik, akkor az örökös vindikálhatja a pénzt. Különösen érdekes az utolsó mondat: „*Eadem causa rerum corporalium est*”. Vagyis a forráshely terminológiája szerint létezik egyszer a „nummi”, mint pénz vagy pénzdarabok, pénzösszeg, valamint a „*res corporales*”, a testi dolgok kategóriája. A hagyományos dogmatika szerint a párosítás: *res corporales - res incorporales*; testi és testetlen dolgok. Utóbbi körébe pedig jogok, követelések tartoznak (e vonatkozásban ld. még: Gai. 2, 14). Ezen a ponton két elképzelés lehetséges. Az egyik, hogy Iavolenus itt a „nummi” kategóriáját a *res incorporales* körébe sorolja be, és azért nem beszél általában *res incorporales-ről*, mert talán a fenti eset gyakori lehetett. Az első feltevés szerint tehát van *res corporales* és *res incorporales*, amely utóbbi körébe a pénz is beletartozik. A második feltevés szerint Iavolenus párosítása nem felel meg a hagyományos dogmatikának, nála ugyanis „*res corporales*” és „nummi” kettőssége a döntő. Léteznek tehát egyfelől testi dolgok, másfelől pedig a pénz. Ez utóbbi felfogás szerint ami nem pénz, az tes-

ti dolog – ez nyilvánvalóan nincs így. Hiszen a dolog feletti hasznélvezet nem testi dolog, mivel – ahogy Gaius mondja – nem lehet megérinteni azt (Gai. 2, 13). Fordítva pedig: ami nem testi dolog, az pénz – ez is abszurd állítás. Helyesebb tehát az első elgondolás mellett érvelni: Iavolenus a pénzt ("nummi") a *res incorporales* körében értelmezi, amiről Gaius azt mondja: ezek olyan dolgok, amelyeket nem lehet megérinteni; ilyen pedig minden, amelynek jog a lényege, mint például az örökség, a hasznélvezet vagy akár a szerződéssel létrehozott kötelmek. A gausi felsorolás azonban aligha kimerítő, hiszen a szövegezésből kitűnik, hogy csupán az elvont magyarázatot megvilágító példákról van szó.⁴ Ugyanakkor a pénz kötelemként, követelésként való felfogása, jócskán túlmutat a helyettesíthető – specifikus dolgok felosztásán, mivel ezek a *res corporales* kategóriáján belül értelmezhetőek. A pénzre utaló szavak, névmások valamennyi esetben többes számú alakban szerepelnek a szövegben, márpedig a szó többes számban pénzdarábokat (vagy pénzösszeget?) jelent, ami arra engedhet következtetni, hogy Iavolenus követelésnek tekinti a pénzt, amely pénzdaráboknak adott esetben meghatározott csoportjára, összességére vonatkozik.⁵

A harmadik csoportban a pénzt önálló kategóriának tekintik, így például Ulpianus is egyik döntésében.

Ulp. D. 13, 3, 1pr (27 ad ed.)

Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur <si certum petetur>: qui autem alias res, per triticariam conditionem petit. e generaliter dicendum est eas res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constant, sive mobiles sint sive soli. quare fundum quoque per hanc actionem petimus et si vectigalis sit sive ius stipulatus quis sit, veluti usum fructum vel servitutum utrorumque praediorum.

Aki határozott pénzösszeget követel, a „*si certum petetur*” kezdetű keresethez folyamodik, míg aki egyéb dolgot, az *condictio triticaria*-val perel. Első tekintetre a pénz testi dolog Ulpianus szerint, mert *pecunia numerata*-ról és *alias res*-ről van szó, utóbb azonban hozzáteszi, hogy a pénzen kívül minden olyan dolgot, amelynek lényege súlyában vagy mértékében van, ugyanígy kell perelni, tehát a pénz nem olyan dolog, ami *in pondere, mensura constat*, azaz nem helyettesíthető, mi több, talán nem is dolog. Hiszen ő a telekkel kapcsolatban a hasznélvezetet, vagy a szolgálmat is a *condictio triticaria* körébe utalja – ez utóbbi kettő azonban nyilván *res incorporales*. Ebből az következik, hogy perlés szempontjából Ulpianus szerint létezett pénz, illetve létezett „minden más dolog”, legyen az akár *corporalis*, akár *incorporalis*. Egyszóval perjogi szempontból a pénz természete valami teljesen egyedi, ami nem fér bele az eddig kialakított kategóriákba: nem ad ugyan külön nevet neki, de azt mondja: *pecunia numerata* máshogy kezelendő, mint a többi dolog.

A negyedik csoportban a pénz határozott dolog; főként *certi nummi* formájában jelenik meg. Erről tájékoztat Paulus is egy esetben.

Paul. D. 45, 1, 37 (12 ad Sab.)

Si certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim et hi sine culpa promissoris perierint, nihil nobis debetur.

Ha a ládikóban levő meghatározott pénzdarábokat (*certos nummos*) stipuláljuk, utóbb azonban azok elvesznek, az ígéretet tevő – feltéve, hogy nem vétkes ebben – semmivel sem tartozik, tehát mondhatjuk, hogy lehetetlenült a szolgáltatás. Azonnal felfedezhető, hogy a pénzt Paulus nem gondolja helyettesíthetőnek, tudniillik ez utóbbi esetben vonatkozna rá a *genus perire non potest* elve, következésképpen az elvesztéssel nem lehetetlenülne a szolgáltatás. Azonban ha jobban megnézzük a szöveget, észrevehetjük, hogy *certi nummi*, nem pedig *pecunia numerata*, amiről szól. Ebből pedig az következik, hogy Paulus nem összességként fogja fel a láda tartalmát, hanem az egyes érmeket külön-külön önálló testi dolgoknak tekinti. A kérdés az, miért. Kétségtelenül van gyakorlati haszna a döntésnek akkor, ha például muzeális értékű régi érmékről és egy érmegyűjtőről van szó, egyéb esetben viszont a mindennapi forgalmat éppen nehezíti ez a felfogás. Ennek ellenére azonban nem szabad elvetnünk ezt a gondolatot, mivel ebből egy igen hasznos következtetést vonhatunk le: itt ugyanis már körvonalazódni látszik, hogy a jogtudósi döntések az adott eset célszerűségi szempontjaira vannak figyelemmel.⁶

MEGÁLLAPÍTÁSOK

A fenti elemzésből kiviláglik, hogy a rómaiaknak nem volt egységes elgondolásuk a pénz mibenlétéről, ami azzal magyarázható, hogy gondolkodásukra általában nem volt jellemző a zártság és a dogmatizmus.⁷ Mindez annyit tesz, hogy az előttük fekvő egyedi eset megoldása során annak konkrét igazságosságát keresték; ez pedig csak úgy lehetséges, ha esetenként szembesültek a kérdéssel: „Mi ez a dolog valójában? Milyen a természete?” Ez a felvetés pedig szükségképpen átvezet ahhoz a kérdéskörhöz, amely a forrásokban a *rerum natura* kifejezésben nyer kifejezést. A *rerum naturát* röviden lehet a dolgok természetének fordítani, azonban ez többet és mást is jelent ennél, éppen a források alapján. Magába foglalja az embert körülvevő külvilág dolgait és történéseit, mégpedig úgy, ahogy azoknak lenniük kell, ahogy azoknak meg kell történniük anélkül, hogy az ember beavatkozna a folyamatba. Erre utal Paulus, amikor ugyanannak a dolognak több személy általi *in solidum* birtoklása kapcsán azt írja: az *contra naturam est*.⁸ Álláspontját pedig egy kézzelfogható példával támasztja alá: ha adott időpillanatban egy adott helyen 'A' van, ugyanabban az időpillanatban 'B' nem lehet ugyanazon a helyen, amely példa a minket körülvevő világ megfigyelésén alapul. A (*rerum*) *natura* ugyanakkor azon felül, hogy a dolgok természetét mint a minket körülvevő világot jelenti, itt az *absurdus* ellentéte is, vagyis mindent jelöl, ami nem képtelen, lehetetlen. Így a (*rerum*) *natura* határfogalomként is értelmezhető, amit ugyanis a

természeti megfigyelések igazolnak, normálisnak tekinthetők, míg mindaz, ami ezen túl van, *contra naturam est*.⁹

Az eddigiek alapján a *rerum natura* egyfelől a minket körülvevő világot meghatározó és alakító végső alapelvek rendszereként jelenik meg, másfelől – épp ennek következtében – a *naturalis* és *absurdus* határát is jelölő fogalomként. A kérdés már csak az, mit gondoltak erről a római jogászok. Valószínűsíthető, hogy régen is vitatott lehetett a pontos jelentése, azonban a *rerum naturára* hivatkozó döntések ettől még nem váltak esetleges tartalmúvá. Az emberi jogalkotó ugyanis nem jár el ésszerűen, ha a *naturával* ellentétes szabályt alkot; mi több, erre nem is feltétlenül képes, hiszen van a jognak olyan szelete, amelyre a természet tanított meg minden lélekkel bíró lényt (vö.: Inst. 1, 2), így ezek szerint fogunk cselekedni.¹⁰ A *rerum natura* tehát egy bennünk élő imperatívusz. Miért kell mégis hivatkozni rá? A kifejezés főként a kései forrásokban fordul elő nagy számban. Ez talán arra utal, hogy a természettől eltávolodott, kényelmes, földhözragadt élethez szokott ember gyakorta összeütközésbe kerül a természet által egykoron tanított normákkal, és nem tud választani, hogy melyiket kövesse.¹¹ Ilyen esetekben találkozunk jogvitákkal is.

Ekkor pedig a jogász feladata, hogy figyelmeztessen arra, mi is az, amire a *natura* tanított. Következésképpen a *natura*, illetve a *rerum natura* azokra az esetekre vonatkozik, amelyeket a jog másként nem tud megoldani.¹²

A fentiek fényében mit mondhatunk tehát a kezdetben említett attikai vázáról, a 100 mérő búzáról és a 100 sestertiusról? Az attikai váza határozott, specifikus dolog, ekként ha kötelelem tárgyaként szerepel, főszabály szerint csak azzal lehet teljesíteni. A *rerum natura* tehát itt a dolog minőségét helyezi előtérbe. A 100 mérő búza egyes szemei önmagukban nem képviselnek a forgalom számára releváns értéket, arra csak az összesség tarthat számot; ezért említjük mindig mértékegységgel. A *rerum natura* itt a dolog(fajta) mennyiségében nyer kifejeződést. Ugyanakkor a 100 sestertius egyes darabjai és összessége is egyaránt releváns értéket jelenít meg a forgalomban. Ezért bár elsősorban itt is a mennyiség a döntő, az a kettősség, hogy az összesség és az egyes darabok önálló minőségeket jelenítenek meg, előtérbe hozza a pénz általános egyenértékes mivoltát. Következésképpen a *rerum natura* itt a cél és a mennyiség egységében rejlik: melyik esetben, mire használjuk a pénzt (érmegyűjtemény – fizetőeszköz). A források tükrében ekként érhető tetten a pénz mibenléte.

Jegyzetek

* A tanulmány a Rézler Alapítvány támogatásával jött létre.

¹ Ezen kívül persze lehetne további kérdéseket is vizsgálni, mint amilyen például a *commixtio nummorum* (Iav. D. 46, 3, 78 [ex Cass.]), a *iactus missilium* kérdése (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cot.]), vagy a teljesítés *rei vindicatio* esetében (Paul. D. 6, 1, 46 [ad Sab.] és Ulp. D. 6, 1, 68 [51 ad ed.]).

² Ld.: Iav. D. 46, 3, 79 (10 epist.).

³ Gai. 2, 196: Eae autem solae res per vindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; (...).

⁴ Hasonló megállapításra jutott Wolfgang WALDSTEIN is, aki szerint *res incorporales* egyszerű metafora, amelynek közvetlen célja a szemléltetés. Részletesen ld. Wolfgang WALDSTEIN: *Entscheidungsgrundlagen der römischen Juristen*. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 15. (Berlin–New York, 1976, p. 55.)

⁵ Hasonló tartalmú véleménnyel találkozhatunk Venuleius egyik döntésében (vö.: Ven. D. 34, 4, 32pr [10 act.]), amely szerint, ha a hagyomány tárgya pénz, az *res incorporalis*, a szolgáltatás osztható. *Res corporales* esetén azonban a hagyomány tárgya nem osztható *sine damno*. Ugyanakkor a meghatározott értéket megjelenítő pénz, illetve pénzösszeg követelésként felfogva *sine damno* megosztható.

⁶ Megemlítenődik még azok a forráshelyek, amelyek a fenti csoportok egyikébe sem férnek be a szövegben használt kifejezések, és a szöveg egészének jelentése alapján (ld. pl.: Iul. D. 23, 4, 21 [17 dig.] és Ulp. D. 30, 30pr [32 ad Sab.]). Iulianusnál a pénz mint önálló kategória körében használt kifejezés, illetőleg a pénz követelésként történő felfogása keveredik; utóbbiban pedig a he-

lyettesíthető dologként kezelt pénzt Ulpianus egyszersmind követelésnek is tekinti.

⁷ Ehhez részletesen ld.: Franz WIEACKER: *Zur Rolle des Arguments in der römischen Jurisprudenz*. Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag. (München, 1976, p. 9.)

⁸ Paul. D. 41, 2, 3, 5 (54 ad ed.): „Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt: contra naturam quippe est, ut, cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. (...) non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto, vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris...”

⁹ Cels. D. 50, 17, 188, 1 (12 dig.): „Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt... A jogtudósi vélemény is azt az elgondolást látszik alátámasztani, hogy a *rerum natura* határfogalom, ám Celsus ezt a jogra általában érti, amikor azt mondja, hogy azt, ami a *rerum naturával* ellentétes, semmiféle törvény sem hagyhatja jóvá: a *lex* tartalmának határa a *rerum natura*.

¹⁰ WALDSTEIN im., pp. 35–36 és 48–49.

¹¹ „... a causa della cecità delle loro anime questi uomini tendevano verso quel che notoriamente è ingiusto...”, Wolfgang WALDSTEIN: *«Ius naturale» nel diritto romano postclassico e in Giustiniano*. In: Saggi sul diritto non scritto. (Padova, 2002, p. 229.)

¹² WALDSTEIN: *Entscheidungsgrundlagen...*, p. 40. Persze van, aki úgy véli, hogy a *rerum natura* azokra az esetekre vonatkozik, amikor egy jogi problémára csak egyetlen lehetséges megoldás gondolható el. (Ld. Theo MAYER-MALY: „Auf die natura rerum beriefen sie sich dagegen, wenn aus irgendwelchen Gründen - sei es aus physiologischen, sei es aus socio-kulturellen - für ein Problem nur eine Lösung denkbar schien...”, *Reflexionen über ius I.*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung. (Weimar, CXVII, 2000, p. 11.

Szigeti Magdolna:

A megszállástól az Alaptörvényig

NÉMETORSZÁG

1945. ÉS 1949. KÖZÖTT

NÉMETORSZÁG FELOSZTÁSA

Kelsen a második világháború után azt a nézetet hirdette, hogy az 1866/67-ben alapított és 1871-ben birodalomná bővített német állam 1945-ben mint jogi személy megszűnt. A győztes szövetséges hatalmak az általuk megszállt területen az államhatalmat maguk gyakorolták.¹ E területeken a megszálló hatalmak felhatalmazása alapján előbb új német államok létesültek, majd később a három nyugati zónában létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, a szovjet övezetben pedig a Német Demokratikus Köztársaság.

Más nézetek szerint a kapitulációnak csak katonai jelentősége volt², mivel azt nem követte annexió, és ezért a német állam az általános nemzetközi jogi alapelvek szerint nem szűnt meg, csak állami szervei hiányában cselekvőképtelenné vált. A hiányzó állami szerveket pótolandó német földön a szövetségesek gyakorolták a német államhatalmat egészen a Szövetségi Köztársaság megalakulásáig, amellyel visszaállt a német állam működőképessége, igaz csak a régi Németország egy részén, és csak egy része számára.

Az 1944. szeptember 12-én kelt londoni jegyzőkönyv tanúsága szerint Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az USA megegyeztek abban, hogy a feltétel nélküli kapitulációt követően Németországot övezetekre osztják fel, Berlin pedig a megszállók közös fennhatósága alá kerül. Az 1944. november 14-ei Londoni Egyezmény értelmében a megszállt Németországban a főhatalmat a szövetséges haderők főparancsnokai gyakorolták. A főparancsnokok 1945. július 30-án legfőbb ellenőrző szervként közösen cselekvő Ellenőrző Tanácsot hoztak létre. Megfelelő áttételeken keresztül a Tanács feladata volt Berlin közigazgatásának vezetése is.

Franciaország belépésével a megállapodások négyhatalmi egyezménnyé bővültek.³

A szövetséges haderők főparancsnokainak 1945. június 5-ei nyilatkozata alapján a négy hatalom kormányai átvették Németországban a legfőbb kormányzati hatalmat. Az Ellenőrző Tanács, amelynek egyhangúlag⁴ kellett meghoznia döntéseit az 1945. augusztus 30-i proklamáció értelmében, a zónák főparancsnokainak közös grémiumává alakult.

Az Ellenőrző Tanács 1948. március 20-án szovjet javaslatra, bizonytalan időre elnapolta ülését, melynek következtében az egyes megszállási övezetekben működő katonai kormányok⁵ szabad kezet kaptak. Ennek

következtében az egyes zónák nagyon gyorsan saját, egymástól különböző arculatot alakítottak ki. Az oroszok már 1945. június 9-én rendelkeztek a tartományok megalakításáról, az amerikaiak a községi önkormányzatok újjáépítését kezdték meg, a britek elsőként a központi övezeti hatóságok megalakítását szorgalmazták. Az amerikai katonai kormányzó 1945. szeptemberében elrendelte az államok (későbbi tartományok) megalakítását, míg a francia megszállási övezetben erre csak 1947. júniusában került sor.

Az 1945. augusztus 2-ai Potsdami Egyezmény, Kelet-Poroszország északi felének igazgatását a Szovjetunióra, a fennmaradó kelet-német terület igazgatását az Odera-Neisse-vonalig pedig Lengyelországra bízta. Az Egyezmény a Németországgal kötendő békeszerződést a központi német kormány felállításáig elnapolta. A szövetségesek a közjogi funkciókat először községi és kerületi, – tehát a legalacsonyabb szinten – tervezték német kézbe adni, a demokratikus önkormányzatok kialakítását követően.

Németország közigazgatási szervezetének újjáépítése a megszállási övezetek keretei között zajlott.

A különböző megszállási övezetekben az alábbi államok alakultak újra:

Az amerikai övezetben⁶ Bajorország, lényegében a korábbi Bajorország területével megegyezően, a később csupán Hessen nevet viselő Nagy-Hessen, az egykori porosz területekkel együtt, Bréma, korábbi Hanza-város, amely 1947. január 21-én az angoloktól került az amerikai megszállási övezetbe, valamint Baden-Württemberg, amely csak 1952-ben alakult meg a korábban francia megszállási övezethez rendelt területekből.

Az 1946. év elején helyi választásokra került sor, 1946. végén az alkotmányozó gyűlések alkotmánytervezeteket⁷ terjesztettek a lakosság elé. Megválasztották a parlamenteket, és megalakították a parlamentáris kormányokat. A katonai kormányzat ettől kezdve csupán általános politikai ellenőrzést gyakorolt.

Az amerikai zónában „állam” (Staat) megjelöléssel jöttek létre közigazgatási egységek, amelyek teljes törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal bírtak, amelyeket csupán az Ellenőrző Tanács följük rendelt hatáskörre korlátozott.

Az angol megszállási övezetben – túlnyomórészt az egykori porosz területekből – az alábbi államok alakultak: Schleswig-Holstein, Alsó-Szászország, Hamburg, az egykori Hanza-város, és a legnagyobbként, Észak-Rajna-Wesztfália.

1946. február 15-én a brit zónában működő német közigazgatási hatóságok, pártok és szakszervezetek magas rangú képviselői tanácsadó szervezet alakítottak, melyek az övezet katonai kormányának munkáját a közélet minden területén tanácsadással segítették.

Az angol megszállási övezetben 1947. elején – az 1946. szeptemberében-októberében lezajlott helyi választásokat követően – került sor a helyi önkormányzatok megalakítására.

1947. január 1-én az amerikai és brit zónák „Bi-

zónává” kapcsolódtak össze. Megalakult a Gazdasági Tanács, az egyesült gazdasági terület közös gazdasági igazgatásának szerveként. 1947. novemberében, és decemberében 5 német központot létesítettek az amerikai, és brit zónák közös közigazgatása számára.

A francia zónában 1947. őszén jött létre Rheinland-Pfalz állam, az autonóm területté nyilvánított Saar-vidék, amely később 1957-ben népszavazás következtében vált a Német Szövetségi Köztársaság tartományává, valamint az egykori déli területeiből Baden, és Württemberg-Hohenzollern.

A megszállt területek új német államai 1945. október 17-én létrehozták az Államok Tanácsát, amely eleinte miniszterelnöki konferenciaként működött, később az államok kormányai által delegált küldöttek tanácskozhelye lett.

A nyugati megszállt övezetek új német államaiban – az ottani megszálló hatalmak akaratának megfelelően – a parlamenti demokrácia visszaállítása érdekében lépésről lépésre engedélyezték a nemzeti-szocialista eszmekörtől mentes pártokat⁸, és ugyanilyen alapon dolgoztak ki 1952-ig mindenhol új – népszavazással elfogadott – alkotmányokat. Az alkotmányok igen hasonlóak voltak. A törvényhozói hatalom számára mindenhol az egykamarás rendszert részesítették előnyben, Bajorországot kivéve, ahol a képviselőkamara mellé egy rendkívül korlátozott kompetenciákkal felruházott szenátust hívtak életre. Mindegyik állam parlamentáris kormányzást igényelt. Az alaptörvénycikkekben az országok alkotmányai messzemenően egyezők voltak, a hesseni alkotmánynál érdemes kiemelni, hogy nemcsak megfogalmazta az ellenállási jogot a közhatalommal való viselés esetére, hanem köteleességgé is tette azt.⁹

A szovjet megszállási övezetbe tartozott Thüringia, Szászország, Sachsen-Anhalt, Brandenburg és Mecklenburg. Ebben a zónában 1946-ban zajlottak a helyi választások, 1946/47. fordulóján pedig már sor kerülhetett a kormányok megalakításra, és az alkotmányok elfogadására. A szovjet megszállási övezet öt tartománya 1952 nyarán áldozatul esett az állami központosításnak.

Porországot az Ellenőrző Tanács 1947. február 25-én törvénnyel megszüntette,¹⁰ miután 1946. nyarán az oroszok már valójában felszámolták az egykori porosz tartományokat.

A szovjet zónában az államok parlamentjei 1946/47-ben adták ki alkotmányaikat. Miután a nyugat-német állam megalakítása eldöntötté vált, a Szovjetunió 1948. március 20-án az Ellenőrző Tanácsban beszüntette a munkáját, júniusban pedig a képviselője végleg elhagyta Berlinben a Szövetségesek Parancsnokságát. Kelet-Berlin a Szovjetunió által megszállt keleti zóna részévé vált, majd a Német Demokratikus Köztársaság 1949-ben történt megalakítása után annak fővárosává nyilvánították. A szovjet megszállási zónát alkotó 5 államot a megszálló hatalom akaratának megfelelően – az egységes állami viszonyok kialakításának igényével indokolva – 1952-ben feloszlatták és 14, pusztán közigazgatási feladatokat ellátó kerülettel helyettesítették.

A KÉT NÉMET ÁLLAM KIALAKULÁSA

Az amerikaiak elképzelése, amely szerint Németországot egyszerű agrár állammá kell alakítani,¹¹ kezdetől fogva utópisztikusnak tűnt. Közös javaslat kidolgozására csak az 1945. július 17.–augusztus 2. között megtartott Potsdami Konferencián került sor. Vezérelvéként fogalmazódott meg Németország gazdasági egységének megtartása, a nemzetiszocializmus és militarizmus kiirtása, valamint a demokratikus rend helyreállítása érdekében a demokratikus pártok és szakszervezetek engedélyezése. Sok kérdés a Szovjetunió, és a nyugati hatalmak eltérő demokrácia-értelmezése következtében függőben maradt. A kompromisszumok elmaradása miatt csupán a megszüntető törekvések realizálódhattak, az építők nem. A náciellenítési program végrehajtása az egyes zónák hatalmi kompetenciáiba tartozott, eredményességének megítélése eltérően alakult, Mitteis és Lieberich álláspontja szerint¹² összességében nem volt meggyőző.

A gazdasági egység megtartása a keleti és nyugati modell különbözősége miatt hiúsult meg. A nyugati megszálló hatalmak a magángazdaságra épülő szociális és gazdasági rendszert támogatták, míg a szovjet elképzelés gyors átalakítás után¹³ „marxista-leninista” államot akart kiépíteni, az állami tervgazdálkodás alapján. Az 1948 júniusában bevezetett pénzügyi reform, a kelet-német márka megteremtése megpecsételte az ország gazdasági szétszakadását.

A feszültségek 1947-ben és 1948-ban vezettek először a Szovjetunió, és a nyugati államok között nyílt konfrontációhoz. Az USA a kommunizmus hódító törekvésével politikai és gazdasági támogatását kínálta fel a Keletről fenyegetett államok számára.¹⁴ A Szovjetunió elhagyta az Ellenőrző Tanácsot,¹⁵ és kiépítette Berlin körül a blokádot,¹⁶ az 1948 június 20-i pénzügyi reformtól kezdve pedig teljesen saját utat járt.

A zóna-partikularizmus legyőzése nemzetközi feszültségek közepette zajlott. Az amerikaiak indították el a folyamatot azzal, hogy az adminisztráció és parlamentarizmus szintjén a tartományi határokon átnyúló német szerveket hoztak létre.¹⁷ A britek 1947. február 15-én megalkották a „Zóna-tanácsot”, és a Tartományi Parlamentek Küldöttgyűlését.¹⁸ A zónák szövetkezése az amerikai-brit „Kettős zónaegyezmény” megkötésével kezdődött,¹⁹ melynek eredményeképp egységes gazdasági területet hoztak létre,²⁰ megalakultak az amerikai és brit zónákat igazgató közös szervek, a tartományi parlamentek küldöttjeiből álló Gazdasági Tanács, valamint a tartományi kormányok föderatív szerveként a Végrehajtó Tanács. Ez utóbbi helyére lépett 1948. február 9-én a Tartományi Tanács, amellyel a tartományi kormányok képviselőiből álló második törvényhozó testület jött létre. Franciaország az 1947. év végén – bár habozva, de – csatlakozott az egységesítő tervekhez, azonban a Szovjetunióval már nem lehetett ilyen irányú egyezményt kötni, miután 1948. március 20-án elhagyta az Ellenőrző Tanácsot.

Ezzel párhuzamosan a nyugat-német tartományi kor-

mányok egyeztető tárgyalásokat folytattak a szovjet megszállási övezetben lévő német tartományokkal a német egység érdekében, de már az első kísérlet sikertelenséghez vezetett.²¹

Németország egységes arculata a megszálló hatalmak kezdeményezésére kezdett kialakulni, a megszállók fennhatósága alatt a németek saját akarata csak lassan tudott érvényre jutni. Mindkettőnél hiányzott egy tiszta, jövőt építő koncepció. Az amerikaiak és britek azon fáradoztak, hogy saját demokrácia-értelmezésüket átültessék Németországba, a franciák legfontosabb kérdésnek a Rajna menti terület feletti uralmat tartották, az oroszok számára pedig a kommunizmus terjesztése volt a fő cél, amelynek érdekében nagyon jól kamatoztatták a helyismerettel rendelkező német emigránsaikat. Ilyen körülmények között kevésbé tudtak gyökeret verni a jövőbe mutató, progresszív német törekvések.

A nemzetközi helyzet sem kedvezett az egységes Németországról szóló elképzelésnek. Ugyan a Potsdami Konferencia elvetette Németország feldarabolásának gondolatát, de az egység egyben azt is jelentette volna, hogy a nyugati hatalmaknak az egységesítés után vissza kell vonulni Közép-Európából, ez pedig csak kompromisszumok árán jöhetett volna létre, kompromisszumra pedig egyik fél sem hajlott.

Az államalakítás Németország kettészakadásának tudomásulvételével indult, a nyugati katonai kormányok kezdeményezésére. 1948. április 1-jétől Frankfurtban miniszterelnöki konferenciát tartottak, amely feladatának eleget téve alkotmányozó gyűlést hívott össze. Németország nyugati felét részállamnak tekintették, az állapotot pedig átmenetinek. Ezt kívánta demonstrálni az is, hogy az alkotmányozó gyűlés „Parlamentari Tanács” elnevezést kapta, a kidolgozott alkotmány pedig Alaptörvény néven emelkedett törvényerőre.

A nyugat-német állam létrejötte után nem volt kétséges a kelet-német állam megalakítása.

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

Az 1947. novemberében²² tartott Londoni Konferencián Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió Németország jövőbeli sorsáról tanácskozott. Nem jutottak megegyezésre. Az Ellenőrző Tanács befejezte működését. Ezt követte Londonban egy újabb konferencia,²³ Franciaország, Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Luxemburg és Hollandia részvételével. Ezen a konferencián, 1948. március 6-án, megszületett a döntés a nyugat-német állam megalapításáról. A Frankfurtban ülésző 11 nyugati német állam miniszterelnökeit felszólította a konferencia, hogy 1948. szeptember 1-jéig alkotmányozó gyűlést hívjanak össze, amelynek feladata egy föderális alapokon álló, demokratikus és személyiségi jogokat garantáló alkotmány kidolgozása a nyugati német államok összességé számára. A nyugati megszállási

övezetbe tartozó államok miniszterelnökeinek átadták²⁴ a három részből álló „Frankfurti Dokumentumokat.”

Az I. Dokumentum feljogosította a miniszterelnököket, hogy nemzetgyűlést hívjanak össze demokratikus, szabadságot garantáló, szövetségi alkotmány kidolgozására.

A II. Dokumentum megbízta a miniszterelnököket azzal, vizsgálják meg, milyen változtatási javaslatok léteznek a belső német határok vonatkozásában. A III. Dokumentum egy később kiadandó megszállási statutum számára tartalmazott vezérfonalakat a jövőbeni nyugat-német kormányzat és a megszálló hatalmak közötti kapcsolattartásról.

A miniszterelnöki konferencia az I. Dokumentum alapján felállított egy szakértői bizottságot, az előkészítő alkotmányozó konventet, tagjai a tartományi kormányok által összehívott szakértők voltak, akik 1948. augusztus 10–23. között egy Herrenchimsee melletti kastélyban megalkották a föderális alapon felépülő német szövetségi állam alkotmánytervezetét. Az alkotmánytervezet alapján, szeptember 1-jén a Parlamenti Tanács,²⁵ Nyugat-Berlin 5 tanácsadó képviselőjével együtt Bonnban megkezdte a szövetséges hatalmak által is hön áhított alaptörvény kidolgozását. A szövetségesek a tanácskozásaikba ajánlásokkal avatkoztak be, amelyek mindenekelőtt arra irányultak, hogy a jövőbeli szövetségi állam föderális struktúráját erősítsék, ill. hogy Berlin különleges státuszára figyelemmel legyenek. A Parlamenti Tanács csupán „alaptörvényt” akart kidolgozni, mivel a tervezett művet ideiglenesnek tekintette, és az alkotmány megalkotását arra az időre szánta, amikor Németország újra egységes lesz.

A Parlamenti Tanács a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényének harmadik olvasatát 1949. május 8-án fogadta el, 53 szavazattal 12 ellenében.²⁶ Négy nappal később közzétették a nyugati megszálló hatalmak engedélyét.

Az alaptörvény elfogadásához – az I. Frankfurti Dokumentum értelmében – az érintett tartományok 2/3-ának népszavazással történő jóváhagyása szükséges. Német javaslat alapján ez úgy módosult, hogy népképviselők fogadják el a tervezetet.²⁷ A Parlamenti Tanács május 23-án kihirdette az „Alaptörvényt”. Csupán a bajor tartományi parlament kötötte előfeltételhez az Alaptörvény elfogadását, kijelentette, ha az Alaptörvény hatályba lép, Bajorország csatlakozik a szövetséghez.

1949. május 24-én hatályba lépett az Alaptörvény, létrehozva német területeken a háború utáni első német államot, az 1949. október 7-én hatályba lépett kelet-német alkotmány pedig megpecsételte Németország kettéosztottságát. 40 éven keresztül úgy tűnt, beláthatatlan időre.

Május 10-én a Parlamenti Tanács titkos szavazással Bonn városát fogadta el ideiglenesen fővárossá.²⁸ Néhány hónappal később²⁹ a Szövetségi Gyűlés Bonn városát jelölte meg az NSZK alkotmányos szerveinek székhelyeként.

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG MEGALKULÁSA

1945. április 30-án, Hitler öngyilkosságával egy napon Walter Ulbricht csoportja Berlinbe érkezett³⁰ moszkvai száműzetéséből. 10 német kommunista landolt a *Frankfurt an der Odertől* 70 km-re található szovjet katonai repülőtéren. Feladatuk volt, hogy segítsék a Vörös Hadsereget az újjáépítésben. Felkészülten, listával a kezükben érkeztek, amely felsorolta azoknak a neveit, akikről gyanították, még Berlinben vannak, és Hitler ellenségei. A Szovjetunió az Ulbricht csoporton kívül további német kommunista csoportokat is szállított német földre, jelentős erőt képviseltek az Anton Ackermann vezetésével Szászországba, valamint Gustav Sobotta vezetésével Mecklenburg-Pomerániába érkezett német kommunisták.

Május 2-án Berlin kapitulált a Vörös Hadsereg előtt. A Vörös Hadsereg megbízása alapján *Ulbrichték* megkezdték az országépítést. Hamarosan radikális társadalmi, gazdasági változások mentek végbe a szovjet megszállási övezetben. A sokhelyütt spontán létrejött antifasiszta bizottságokat felszámolták, vagy felügyeletük alá vonták a kommunisták. Június 9-én *Berlin-Karlshorstban* megalakult a Németországi Szovjet Katonai Adminisztráció,³¹ amely közigazgatási szervezési feladatokat is ellátott, meghatározta a politikai irányvonalat, ellenőrizte a német közigazgatást, a szovjet megszállási övezetben gyakorlatilag a szuverenitás gyakorlója volt. Hivatalosan a feladata csupán abból állt, hogy betartassa a feltétel nélküli kapitulációból eredő kötelezettségeket, igazgatási feladatokat lásson el a szovjet megszállási övezetben, valamint végrehajtsa az Ellenőrző Tanács alapvetően katonai és gazdasági kérdéseket érintő határozatait.³² A SMAD június 10-étől megengedte az antifasiszta pártok megalakítását a felügyelt zónában. A pártok feladata volt, hogy kiirtsák a fasiszmus maradványait, és a demokrácia és a polgári szabadság alapján az államépítésben segédkezzenek. Megengedetten működhetnek a szabad szakszervezetek, amelyek kollektív szerződéseket köthettek, támogatási és biztosítási pénztárakat szervezhetnek, ill. oktatási, és kulturális munkát fejthettek ki. Minden szervezet regisztrálására sor került, ettől kezdve az SMAD ellenőrzése alatt álltak. A KPD elsőként fordulhatott Berlinben a nyilvánosságához, a demokratikus pártok antifasiszta blokkjának megalakítását javasolta. Ennek nyomán az SPD és KPD közös akció-programot fogadott el. A különféle szakszervezetek képviselői még júniusban megalakították a Szabad Német Szakszervezeti Szövetséget, mely egységes szakszervezetként az addigi sokféle irányultságú érdekvédelmi szervezetek és egyletek helyébe lépett. A szovjet zónában létrejött államok vezetői a KPD-hez tartoztak. Kirajzolódott az út, amely Kelet-Németországot a szovjet rendszer elfogadásához vezette.

Június 26-án Berlinben megalakult a CDU, mely a keresztény vallást vallók közös pártjaként a „keresztény-szocializmus” híve volt.³³ A SMAD nyomására

1945. decemberében leváltották az elnököt, *Andreas Hermest* és helyettesét, *Walther Schreibert*, akik nem értettek egyet a parcellázásokkal és kisajátításokkal. Az új vezetés Jakob Kaiser és Ernst Lemmer irányítása mellett a blokk eszméit képviselte.

A SMAD utasítására a szovjet zónában 11 központi német igazgatóságot építettek ki, melyek élén elnökök álltak.³⁴ A központi igazgatóságok a SMAD megbízása alapján tanácsadó, koordinációs és irányító funkciót láttak el az országos és helyi közigazgatásban, de azoknak nem alárendelten. Kulcspozícióikat a kommunisták töltötték be. Minden aktív nemzeti-szocialistát regisztráltak, majd – a náciítlanítás jegyében – eltávolították őket a közigazgatásból.

Minden 100 hektárnál nagyobb nagybirtokot, valamint a náci és háborús bűnösök birtokait kártalanítás nélkül és maradéktalanul kisajátították. Ezek állami tulajdonba kerültek, és földalapot képeztek, amelyből részben mezőgazdasági munkások, földnélküliek, kisbirtokos parasztok, ill. „áttelepülők”³⁵ részesültek.³⁶ A földalap 1/3-át, mint népi tulajdonban lévő vagyont, igazgatási egységek művelték.

A demokratikus földreformot a blokkhoz tartozó pártok, ugyan különböző céllal, de mind támogatták. Kritikával csak a CDU vezetése élt, őket a SMAD nyomására le is váltották.

1945. szeptemberétől kezdve egymás után születtek meg a paraszti érdekegyesületek, amelyek szövetségi szinten akarták biztosítani a földreformot.³⁷

A pénzintézetek és a föld államosítása után sor került a nagyipari üzemekre is, a kisvállalkozások létét pedig különféle intézkedések veszélyeztették, melyekhez a szovjet gondolkodásmód szolgáltatott ideológiai alapot. Ennek értelmében a náciizmus a kapitalizmus táptalaján fejlődött ki, tehát a náciítlanításhoz elengedhetlenül szükséges a kapitalizmus felszámolása is. 1945. június 5-én Szászországban népszavazást is tartottak az aktív nemzeti-szocialisták és háborús bűnösök ipari üzeminek államosításáról. A szavazáson a szavazati joggal rendelkezők 93,7%-a vett részt, ebből mellette 77,6% , ellene 16,5% szavazott, a végeredmény: a szavazók döntő többsége az államosítást célzó intézkedésekre adta le a voksát. Erre hivatkozva – noha máshol nem volt népszavazás – a többi tartományban szintén életbe léptették az államosító rendeleteket. Az államosítás 1948. április 17-én a VVB³⁸ megalakításával be is fejeződött.

Nem minden ipari üzem került az államosítás következtében német kézbe. Olyan nagyvállalatok, mint a Leuna-, Buna-, Bitterfeld-, és Wismut-Művek – mint ahogy korábban tervezték – nem estek az államosítás áldozatává, hanem a megalakított Szovjet Részvénytársaság fennhatósága alá kerültek. Az Rt tulajdonát képező üzemek a szovjet zóna teljes termelésének 1/4-ét állították elő, és reparációs kötelezettségeket is teljesítettek. Ezek a vállalatok fokozatosan kerültek vissza az NDK birtokába, az utolsókat 1954. január 1-jén adták ismét német tulajdonba.³⁹

A kommunista elnyomás ellehetetlenített minden kezdeményezést, amely kelet-német területeken is meg-

alapozhatta volna a demokratikus társadalmi és gazdasági berendezkedést. Ennek hiányában az 1949. október 7-én megalakult, magát demokratikus köztársaságnak nevező, de valójában a diktatórikus kelet-német állam

fennállásának egész ideje alatt igyekezett – talán saját magával is – elhíttetni, hogy új világot épít, amely jobban szolgálja népének boldogulását, mint a szomszédos Német Szövetségi Köztársaság a sajátját.

Jegyzetek

- ¹ A joghézagot a győztes nagyhatalmak a legfőbb hatalom formális átvételével töltötték ki – supreme authority: 1945 június 5-i deklaráció – amelynek gyakorlását az egyidejűleg létrehozott megszállási övezetek főparancsnokára ruházták át. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 19. p.)
- ² Az 1943. január 24-én Casablanca városában tartott konferencián a nagyhatalmak totális kapitulációról beszéltek, katonai és politikai értelemben egyaránt. Meg akarták akadályozni a „hátdőfés”-legenda kialakulását, és a legyőzött Németország kapitulációs feltételeire való hivatkozását, ugyanakkor szabad kezet kívántak adni a győztes nagyhatalmaknak Németország jövőjének alakításában. Churchill az 1944. február 22-én az Alsóház előtt tartott beszédében szintén kiemelte a „szabad kéz” fontosságát, emlékeztetve a hallgatóságot arra, hogy Németország az 1918-as kapitulációja után hogyan hivatkozott Wilson „Tizennégy Pontjára”. Végül Németország kizárólag katonai értelemben kapitulált. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 489. p.)
- ³ Az 1945. július 26-ai jegyzőkönyv deklarálja, hogy Franciaország is csatlakozik az 1944. szeptember 12-ei egyezményhez.
- ⁴ Franciaország vétőjogának köszönhetően az Ellenőrző Tanács törvényalkotása nem játszott jelentős szerepet Németország újjalakításában.
- ⁵ Az amerikaiak Berlin székhellyel 1945. október 1-jén létrehozta egy központi parancsnokságot, (office of military government), amely az amerikai Hadügyi Minisztérium alá volt rendelve. Frankfurtban e központi szervnek alosztálya működött. Ez alá rendelték a helyi katonai közigazgatási hatóságokat, amelyek illetékességi körébe tartoztak az amerikai megszállási övezet egyes tartományai. Az amerikai megszállók 12.000 személyt (1946-tól csupán 7.600 személyt) foglalkoztattak.
- ⁶ Az 1945. szeptember 19-ei 2. számú Proklamáció alapján (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. p.)
- ⁷ Bajorország az 1946. december 2-ai alkotmányában a Birodalom megszűnéséből indul ki (178. cikkely), ezzel ellentétben az Alaptörvény megalkotóinak többségi álláspontja, amely a Német Birodalom kontinuitásából indul ki. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 489. p.)
- ⁸ Az oroszok engedélyezték elsőként (1945. június 10.) saját megszállási övezetükben a politikai pártok alakítását, míg a nyugati hatalmak 1945 őszén voltak erre kész, és akkor is csak kerületi szinten. A zónákon túl terjeszkedő pártok megalakítása nehezen indult, és a nyugati zónákra korlátozódott. /SPD – Hannover, 1946 május; CDU – Bajorország nélkül, Goslar, 1950; FDP – Heppenheim, 1948 december./ A politikai pártok igen gyorsan tudtak maguk számára monopóliumhelyzetet teremteni, elsősorban a politikai akaratformálás, és az állam egészét érintő akaratnyilvánítás terén.
- ⁹ A katonai kormányzat ezek után megelégedett az általános politikai ellenőrző szereppel. (Vö. Mitteis – Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. p.)
- ¹⁰ Az Ellenőrző Tanács 46. számú törvényével, (1946. augusztus 23.) elsősorban a brit katonai kormányzat nyomására, formálisan megszüntette Poroszországot, mivel az a militarizmus és reakció hordozója volt Németországban. Egyúttal ezeken a területeken létrejött Észak-Rajna-Westfália, Schleswig-Holstein, és Hannover. Ezzel megíúsultak az oroszok és franciák tervei, a Ruhr-vidékből nem lehetett már nemzetközi terület, ill. kettőjük kizárólagos felügyelete alá sem kerülhetett. (Vö.: Hans Georg Lehmann: Chronik der BRD. 1945/49-1983., 17. p.)
- ¹¹ Morgenthau-terv
- ¹² A nemzetiszocialista állam legyőzése három úton ment végbe, a háborús bűnösök megbüntetése, a nemzetiszocialista rezsim reprezentánsainak a kiiktatása, és a széles néptömegek átképzése út-

- ján. Ezt a célt szolgálták a háborús bűnösök ellen folytatott perek, a letartóztatások, a politikailag kompromittálódott hivatalnokok elbocsátása, a náciellenítés jegyében zajló esküdtészi eljárások. A németeknek, ide értve a hazatérő emigránsokat is, nem jutott más szerep, mint hogy a megszállók kezére játszanak. Különösen elhibáztak bizonyult az amerikaiak bürokratikus kérdőíves megoldási kísérlete. A háború okozta káosz, a lakosság fluktuációja (1950-ben a nyugat-német lakosság 16,4%-a keletről, 3,3% pedig az NDK-ból érkezett menekült volt.) félhomályba vonta a közel-múlt német történelmet. (Vö.: Mitteis, Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 494. p.)
- ¹³ Már 1945 szeptemberében földreformot hajtottak végre, amelynek alapján minden 100 hektár feletti földterületet kártalanítás nélkül kisajátítottak, valamint 7000, 1945 októberében lefoglalt, nemzetiszocialisták által működtetett üzemet 1946 februárjában államosítottak. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 494. p.)
- ¹⁴ Truman-doktrina, 1947 március 12.; Marshall-terv, 1947 június 5.
- ¹⁵ 1948. március 20.
- ¹⁶ 1948. júniusától 1949. májusig
- ¹⁷ Tartományi Tanács, 1945. november 6.; Parlamenti Tanács, 1947. március.
- ¹⁸ 1947. június
- ¹⁹ 1947. január 9.
- ²⁰ 1947. május 29.
- ²¹ Münchener Miniszterelnöki konferencia, 1947. június 6–7.
- ²² 1947. november 25.–december 15.
- ²³ 1948. február 23.–március 6. I. ülészak; 1948. április 20.–június 2. II. ülészak. Ezen a II. ülészakon fogalmazódott meg, lehetővé kell tenni a német nép számára, hogy szabad és demokratikus önrendelkezés alapján egységét helyreállítsa, és fokozatosan átvegye a kormányzás teljes felelősségét. A katonai kormányzók felhatalmazzák a nyugat-német miniszterelnököket az alkotmányozó gyűlések összehívására. Biztonsági okokból javasolják a Ruhr-vidék ellenőrzését, és a katonai biztonsági hatóságok felállítását. (Vö.: Lehmann: Chronik...18. p.)
- ²⁴ 1948 július 1-jén Clay, Robertson és Koenig katonai kormányzók adták át a 11 nyugat-német miniszterelnöknek a három „Frankfurti Dokumentumot”. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 29. oldal)
- ²⁵ A Parlamenti Tanács 65 tagját a 11 nyugat-német tartományi gyűlés választotta, a CDU/CSU és SPD 27–27 képviselőt, az FDP/DVP/LDP 5 képviselőt, és a Zentrum, DP, KPD 2–2 képviselőt delegált (összesen 65 képviselő). Az elnök: Konrad Adenauer (CDU), a törvényalkotó főbizottság elnöke: Carlo Schmied (SPD). (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 29. p.)
- ²⁶ 12 ellenszavazat: CSU 6, DP és KPD 2-2. A 8 CSU képviselő közül 6 azért szavazott 1949 május 8-án az alaptörvény ellen, mert az nem állt ki egyértelműen a keresztényi államelmélet mellett, és a tartományokat pénzügyi szempontból hátrányos helyzetbe hozta. (Lehmann: Deutschland-Chronik, 30. p. alapján)
- ²⁷ 1947. július 26.
- ²⁸ A 62 érvényesen leadott szavazatból 33 esett Bonnra, 29 Frankfurt am Main-ra. (Lehmann: Deutschland-Chronik, 30. p. alapján)
- ²⁹ 1949. november 3.
- ³⁰ Vö.: Hermann Weber: Geschichte der DDR, (Deutscher Taschenbuchverlag, 1985, München, 55. p.)
- ³¹ Sowjetische Militärische Administration Deutschlands, rövidítése: SMAD (= Németországi Szovjet Katonai Adminisztráció)
- ³² Vö.: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland. Dokumente aus den Jahren 1945–49. (Kelet-Berlin), 1968, 51. p.
- ³³ A „keresztény-szocializmus” elismerte a magántulajdont, de el-

fogadta a föld, a bányászat, és más kulcsfontosságú iparágak köztulajdonba vételét. A párt programjában a kereszténység erkölcsi és szellemi erejére támaszkodva a demokratikus szabadságon alapuló társadalmi rendszer megvalósítását tűzte ki célul.

Kölnben 1945. június 17-én alakult meg a nyugat-német CDU, mely párt a vallási gondolkodást politikailag áthidalva mindenféle társadalmi réteg képviselőjében lépett fel. (Vö.: Lehmann: Deutschland – Chronik, 26. p.)

³⁴ Az igazgatóságok tagozódása: közlekedés, posta-és távközlés, kereskedelem és ellátás, ipar, robbanóanyag-ipar, mező-és erdőgazdaság, pénzügy, munkaügy és szociális ellátások, egészségügy, népoktatás-művelés, igazságügy. Ezeket további 5 követi: a német áttelepülők igazgatósága, a statisztikai igazgatóság, a zárgondnoksággal és foglalkozással foglalkozó központi német bizottság, a német belügyi igazgatóság, valamint a zónák közötti és külügyi német igazgatóság. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 33. p.)

³⁵ Értsd: az Odera-Neisse-vonaltól keletre fekvő területekről menekültek.

³⁶ Ez kizárólag használatot jelentett, a használók nem adhatták el, nem oszthatták fel, nem terhelhették meg a földet.

³⁷ Gépkölcsonzó állomások, terményközösségek, javítóüzemek, közös vetőmag és trágyaigazgatóság, hitelszövetkezetek alakultak. Különösen a népi tulajdonban lévő javak egyesületei és a gépkölcsonzó állomások, amelyek az FDJ (Freie Deutsche Jugend = Szabad Német Ifjúság /a magyar KISZ szervezet német megfelelője/) segítségével épültek ki, váltak később a mezőgazdaság kollektivizálásának motorjává. Vö.: Lehmann: Deutschland – Chronik, 42. p.)

³⁸ A joghézagot a győztes nagyhatalmak a legfőbb hatalom formális átvételével töltötték ki – supreme authority: 1945. június 5-i deklaráció – amelynek gyakorlását az egyidejűleg létrehozott megszállási övezetek főparancsnokára ruházták át. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 19. p.)

³⁹ A szovjetek a saját zónájukból óriási jóvátételt is kivontak, a leszerelt gépeket vonatokon szállították közvetlenül a Szovjetunióba.

A japán jogban az idegen hatásoknak három fő korszaka különböztethető meg: elsőként a kínai jog átvétele a VII. században, majd a főként francia és német jogszabályokra épülő Meidzsi jogalkotás a XIX. század második felében, és végül a második világháborút követően az angol-amerikai jogintézmények adoptálása.

Japán számára a modern európai jogok XIX. század második felében végbement recepciójának jelentősége a római jog európai recepciójához hasonlítható. A recepció megteremtette a függetlenség megőrzésének lehetőségét és a fejlett nyugati hatalmak sorába való belépést.

Tanulmányunk célja, hogy ezt a folyamatot az 1890. évi japán polgári eljárásjogi törvény példája alapján mutassa be a törvény létrejöttének, felépítésének és alkalmazásának tükrében.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az idegen joghatások első eredményeként megszületett Taika-reform (645) révén, a kora középkori Japán a kínai T'ang-dinasztia központosított államszervezetének mintájára épült fel, a jog területén pedig a ritsu-ryo rendszert léptették életbe szintén kínai példa nyomán. A rendszer elnevezését a büntető szabályokat tartalmazó ritsu, és az adminisztratív normákat tartalmazó ryo könyvekről kapta. A ritsu-ryo leginkább mégis erkölcsi parancsokat tartalmazott, és az emberek nevelését tűzte ki célul a konfucianus tanok alapján.

Ez a szabályrendszer lényegében a Tokugawa-korszak (1603–1867) végéig életben volt, amelyben a jogi hivatások nem különültek el egymástól, így például az állami tisztségviselők látták el a bírói feladatokat is.² Ez az időszak a feudalizmus megerősödését, az ősi szokások konzerválását, valamint a békét és a közel három évszázados teljes izoláltság időszakát jelentette a japán nép számára.

A fordulat kezdetét az mutatta, amikor az amerikai Matthew Calbraith Perry tábormegbízott 1853 júliusában az uragai – a mai Tokió közelében lévő – kikötőbe érke-

Tamás Csaba Gergely:

Idegen hatások és a meidzsi-kori japán polgári eljárásjog¹

zett, és Millard Filmore amerikai elnöknek a császárhoz címzett levelét hozta el, amelyben az USA a japán kikötők megnyitását követelte. Japán 1854-ben kötötte meg az USA-val a kanagawai szerződést, amely egyrészt eleget tett az amerikai követeléseknek, és ezáltal megteremtette a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, másrészt viszont az amerikaiak számára konzuli jurisdikciót biztosított, azzal az indokkal, hogy Japán jogrendszere nem megfelelő színvonalú. Japán több nyugati hatalommal kötött hasonló tartalmú, számára hátrányos szerződéseket, amelyeknek módosítása az egyik legfontosabb külpolitikai törekvés volt a Meidzsi-korszak (1867–1912) első felében.³

A japán jog egységesítését és átalakítását igényelte a Meidzsi-restauráció (meidzsi ishin) (1867–1868) azért is, hogy a sógunátus katonai hatalmának elbukásával, a császári uralom biztosítására egy központosított politikai rendszerre volt szükség, amely a nagyrészt íratlan és területről területre változó középkori jog, illetve szokásjog helyett egységes jogrenddel rendelkezzen.

Japán csak úgy őrizhette meg függetlenségét és kerülhette el a gyarmatosítást – látva a kínai ópiumháború tanulságait is – ha rövid idő alatt megteremti a fejlett államiséghez szükséges feltételeket.⁴

A KONTINENTÁLIS JOGOK RECEPCIÓJA

A modern japán állam megteremtésének érdekében az 1870-es évek elejétől a kodifikáció sürgetővé vált.

A recepciónak két korszaka különböztethető meg: a napóleoni kodifikáció, és a francia jog átvételének

1870-től kb. 1884-ig tartó időszaka; illetve az egységes német birodalmi jog átvételével jellemezhető második korszak, kb. 1884-től 1898-ig. A Japánból európai tanulmányútra küldött jogászok is ennek megfelelően eleinte a francia és angol egyetemeket keresték fel, majd a 80-as évek közepétől elsősorban a német jogot tanulmányozták.

A jogalkotásban először tehát a napóleoni kodifikációt tették meg példának, három ok miatt: egyrészt a francia kultúra a Tokugawa-korszak idején is ismert volt már, a hivatalnokok körében is, másrészt a kódexet nagy elismerés övezte Európában, számos ország alapul vette törvénykönyvei kidolgozásánál, harmadrészt pedig rendszerbe foglaltan tartalmazta a legfontosabb törvényeket, és ezáltal átláthatóbb volt, mint az angolzász esetjogi rendszer.

Az első igazságügyi miniszter, Eto Shimpei, szintén a francia jogot tartotta megfelelőnek az átvételre, és 1869-ben a francia nyelven kiválóan beszélő, ám jogi ismeretekkel nem rendelkező Mitsukuri Rinshót bízta meg a napóleoni törvénykönyvek fordításával. Az elterjedt szólás szerint: „a fordítás lehet ugyan néhol hibás, de minél hamarabb el kell készülnie,”⁵ azaz a felülről kikényszerített modernizáció elsősorban gyorsaságot követelt meg. Ennek a követelménynek Mitsukuri eleget tudott tenni, hiszen a fordítást 1874-re elkészítette.

Eto eredeti terve szerint a lefordított törvényeket a lehető leghamarabb ki kellett volna hirdetni, de a törvényalkotói bizottság nehéz feladatokkal találta magát szembe. Így érkezett 1872–1873-ban Japánba a japán kormány meghívására George Bousquet párizsi ügyvéd és Gustave Emile Boissonade de Fontarabie párizsi egyetemi tanár, akik a törvény-előkészítési munkákban tanácsadóként vettek részt és francia jogot oktattak, kiemelkedő szerepet betöltve ezáltal a modern japán jog megeremelésében.⁶

A bírósági szervezetről és bírósági határozatokról szóló, 1872-ben megszületett rendelet (shihó shokumu teisei), valamint az 1873. július 17-i törvény ennek megfelelően számos francia jogi intézményt vett át, ám a japán jogászság által kezdetben nehezen értelmezhető szabályozás legnagyobb érdeme az volt, hogy először rendelkezett egy, a végrehajtói hatalomtól elkülönült bírósági szervezet felállításáról.⁷

Boissonade ezt követően mind polgári eljárásjogi (nihon minji soshóshó zaisan sashiosae soan), mind polgári anyagi jogi törvénytervezetet is készített, túlnyomórészt francia jogi hatások mentén, ám az angol jogi és francia jogi iskola között kirobbant ún. kodifikációs vita⁸ következtében a tervezetek hatálybalépését elhalasztották.

A német jogrendszer „felfedezésben” nagy szerepet játszott Ito Hirobumi, későbbi miniszterelnök, aki 1882-ben a császár kérésére Európába utazott az ottani államok alkotmányának tanulmányozására. Ito herceg az 1850. évi porosz alkotmányt tette kutatásainak központjává. Ennek oka talán az lehetett, hogy akkoriban

Japánra, hiszen szintén a modernizáció útján haladt.⁹

Ezt követően a japán alkotmány kidolgozására Hermann Roesler német jogtudóst hívták Japánba, Otto Rudorff pedig a bírósági szervezetről szóló törvény (saibanshó kósei hó, 1890) létrehozásában működött közre.¹⁰

A kontinentális jogok recepciójának és a kodifikációnak legnagyobb nehézségei a nyugatitól gyökeresen eltérő jogi gondolkodásban rejlettek. Eltérő történelmi előzmények mellett nem alakultak ki a számunkra oly könnyen érthető legalapvetőbb jogi fogalmak mint a jogosultság vagy a kötelezettség sem.

A kor hangulatát jól jelzi, hogy az első kormányzat által a francia kódexek japán nyelvre történő fordításával megbízott Rinshó Mitsukuri csak francia nyelvi ismeretekkel rendelkezett, jogi tanulmányokat nem folytatott. Ám az életrajzában arra is kitért, hogy semmiféle kommentár vagy szótár sem állt rendelkezésére, amelyekben a francia jogi kifejezéseknek japán megfelelőjére akadhatott volna. Így a kínai nyelvre lefordított, angol nemzetközi jogi szöveg alapján alkotott számos, ma is használatos kifejezést, pl: dosan-fudosan (ingó-ingatlan), kenri (jogosultság) vagy gimu (kötelezettség). A ken eredeti jelentése: hatalom, hatás volt, míg a ri érdeket jelentett. A fogalom valódi tartalma azonban nehezen épült be egy olyan társadalom tudatába, ahol a jog (hó) szó kapcsán az emberek büntetésre, börtönre asszociálnak, és ahol a kötelezettségek teljesítése és a közösség elvárásainak való megfelelés számított a legalapvetőbb követelményeknek.¹¹

A kontinentális jogi recepció folyamatának legjelentősebb és legtöbbet vizsgált területe kétségtelenül a porosz alkotmány által ihletett japán alkotmánynak (nihonkoku kenpó, 1890) és a Boissonade tervezetének helyébe lépett, a pandektisztika rendszerére és a túlnyomórészt a német BGB tervezeteire épült japán polgári törvénykönyvnek (minpó, 1898) a létrejötte. Ezzel együtt a napóleoni törvénykönyveknek megfelelően elfogadták a büntető anyagi- és eljárásjogi, a kereskedelmi jogi és az alábbiakban tárgyalandó polgári eljárásjogi törvényt.¹²

A POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI TÖRVÉNY LÉTREJÖTTE

Mint korábban említettem, Boissonade polgári eljárásjogi törvénytervezetet is készített, amely mind terminológiájában, mind tartalmában összhangban állt az általa készített polgári jogi törvénykönyv tervezetével, amely azonban nem tartalmazta a családjogi szabályokat, mivel azok kidolgozására egy japán törvényszerkesztő bizottság jött létre, amelynek elnöke Ito miniszterelnök lett. A családjogi szabályokat azért fontos itt megemlíteni, mert azok a hagyományos patriarchális családrendszer (ie) szokásait rögzítették, s nem a modern európai kódexek előírásait vették át.¹³

Miután a japán alkotmányt a porosz alkotmány mintájára készítették el, a nagyrészt francia jogi hatásokat tükröző polgári eljárásjogi és anyagi jogi törvényterve-

zeteket nem fogadták el. A kodifikációs folyamat középpontjába a német jog került, minden korábban elfogadott törvényt vagy jogszabálytervezetet a német jog alapján vizsgálták felül, és a tokiói Császári Egyetemen német jogi tanszéket is létrehozta.¹⁴

A peres eljárások jelentősége szempontjából, az elsősorban német mintán alapult 1890. évi bírósági szervezetről szóló törvény legfontosabb rendelkezéseit fontosnak tartom röviden megemlíteni: rögzítette a hatalmi ágak szétválasztásának és a bírói függetlenségnek az elvét. A bírósági szervezet csúcán az 1875-ben létrehozott, héttagú tanácsban eljáró Legfelsőbb Bíróság állt. A kétfokú perorvoslat érvényesült, tehát a 301 járás vagy a 49 kerületi bíróság ítélete ellen a területileg illetékes 7 darab, öttagú tanácsban ítélező másodfokú bíróság egyikéhez lehetett fordulni, végül pedig a Legfelsőbb Bírósághoz. A bírókat a császár vagy az igazságügyi miniszter nevezte ki.¹⁵

A polgári eljárásjogi törvénytervezet kidolgozásával pedig a japán kormányzat 1884-ben egy porosz főtitviselőt, Hermann Techow-ot bízta meg.

Az 1886-ban német nyelven elkészült tervezet elsősorban az 1877. évi német polgári eljárásjogi törvényen alapult, de a porosz jognak, az 1867. évi osztrák és az 1868. évi württembergi perrendtartásnak a hatása is érzékelhető volt, sőt tartalmazott angol és francia jogi elemeket is.

A japán igazságügyi minisztériumban lefordított és a Yamada igazságügyi miniszter vezetése alatt álló bizottság által módosított tervezetet az 1890. évi XXIX. törvénnyel, 1890. április 21-én hirdették ki, és a polgári eljárásjogi törvény (minji soshó hó) 1891. január 1-jén lépett hatályba.¹⁶

1891-ben tehát úgy lépett hatályba a bírósági szervezetről szóló és a polgári eljárásjogi törvény, hogy az anyagi jogi szabályokat tartalmazó polgári törvénykönyvet – a kodifikációs vita következtében – életbe léptették volna. A törvények között azonban nemcsak e téren volt különbség, hanem az őket ért joghatások tekintetében is, hiszen a polgári törvénykönyvet több helyen átszövik a francia jogi elemek.

A TÖRVÉNY SZERKEZETE ÉS AZ IDEGEN JOGI HATÁSOK

A törvény szerkezete teljes egészében az 1877. január 30-ai német eljárásjogi törvényét (Zivilprozessordnung) követi, és az eljárásjogi szabályozásról 8 részből és 805 §-ban rendelkezik.

Az általános rendelkezéseket tartalmazó első rész a bíróságokról szóló első fejezetben a hatáskörre és illetékességre, a bírák összeférhetetlenségére és kizárására vonatkozó szabályokat sorolja fel. A második fejezet rögzíti a perképesiségre, a pertársaságra, a beavatkozásra és képviselőkre és a meghatalmazottakra vonatkozó szabályokat. A harmadik fejezet rendelkezik a perköltségről, a perköltség viseléséről, a költségek előlegezéséről és a perköltség-biztosítékokról.

Az első részt az eljárásról szóló negyedik fejezet

zárja, amely a szóbeli tárgyalásról, a határidőkről, az idézésről, a határozatokról, az eljárás félbeszakításáról és felfüggesztéséről rendelkezik.

A második rész az elsőfokú eljárás szabályait sorolja fel, elsőként a tárgyalást, majd a szóbeli eljárást, végül a bizonyítást és a sommás bíróságokra vonatkozó különleges rendelkezéseket. A bizonyítékok között a törvény a tanúvallomást, a szakértői jelentést, az okiratokat és a szemléket említi.

A harmadik rész három fajta jogorvoslatot szabályoz: a fellebbezést (kóso), a perújítást (jókoku) és az eljárás folyamán hozott végzések elleni fellebbezést (kókoku). A negyedik rész pedig a felülvizsgálat szabályait rögzíti.

Az ötödik rész az értékpapírokkal kapcsolatos eljárásokra vonatkozó szabályokat tartalmazza. A három záró rész a végrehajtási, a hirdetményi és a választott bírósági eljárás szabályait rögzíti.¹⁷

A szerkezeti felépítést azért tartottam fontosnak felvázolni, mert jól mutatja, hogy a japán eljárásjogi törvény szorosán követi a német mintát. Szorosan, de nem szó szerint, hiszen a német törvény 10 részből és 872 §-ban határozza meg a polgári eljárásjogi szabályait.¹⁸

A német és a japán eljárásjogi törvény közötti szerkezeti különbség abból fakad, hogy a japán törvény nem tartalmaz rendelkezéseket a szülő és gyermek közötti viszonyra és a házassági perekre vonatkozóan, mert ezekről egy 1898-ban elfogadott külön törvény rendelkezik. A német törvény VIII. részének 4. fejezete tartalmazza az esküre és a felelősségre vonatkozó rendelkezéseket, amelyeket a japán törvény nem adoptált, hasonlóan a fizetési meghagyásos eljárás szabályaihoz.

További különbségként értékelendő, hogy a japán törvény – ellentétben a német joggal – ismerte a jogutód belépésének és a keresetváltoztatásnak a lehetőségét. A Techow által készített tervezet továbbá tartalmazta a kötelező ügyvédi képviselő elvét, azonban a törvénybe ez a rendelkezés nem került bele. Ebben egyrészt szerepet játszott a kormányzat által készített jelentés a japán peres eljárások gyakorlatáról (nihon genkó soshó tetsuzuki),¹⁹ másrészt a megfelelő számú és képzettségű ügyvédek hiánya és a formális vitarendezéssel szembeni hagyományos ellenérzés.²⁰

A törvényben kimutathatóak – igaz kis mértékben – a francia, angol és amerikai jogból átvett intézmények.

Az 1806. évi francia polgári eljárásjogi törvény (Code de procédure civile) hatását mutatja az az intézmény, amely szerint az ügyész, meghatározott esetekben, a közérdek képviselőjében részt vehetett a tárgyaláson, továbbá a hitelezők részarányos kielégítésére vonatkozó rendelkezés is.

Az angol-amerikai jogi hatások a Meidzsi-kor legelején érvényesültek, és ennek egyik példája a fél meghallgatásával történő bizonyítás felvétel, amely így már a törvény előtt érvényben volt. Techow a tervezetbe az eskü bizonyítási eszközként való elismerésére vonatkozó rendelkezést akart beilleszteni, de az eskü bizonyítási eszközként kezelése a japánok számára telje-

sen idegen volt, így maradt az angol-amerikai rendelkezés.

Jelen körülmények között a törvény tartalmának csak vázlatos bemutatására nyílt lehetőség, amely alapján azonban megállapítható, hogy a törvény a német mintát valóban szorososan követi, de a német jog hatása nem kizárólagos, mert a törvényben felfedezhetők más jogrendszerek szabályai is.²¹

AZ ÁTVETT SZABÁLYOK MEGGYÖKEREZŐDÉSE

Amint az előzőekben láttuk, a japán polgári eljárásjogi törvény létrejötte alig húsz esztendő alatt végbe ment, és megfelelt a modern kódexekkel szemben támasztott tartalmi követelményeknek. A törvény vizsgálata kapcsán most jutunk el – véleményem szerint, – a leglényegesebb kérdéshez: a törvény alkalmazása és a rendelkezések érvényesülése. Mennyiben voltak „élők” a törvény szabályai?

A külpolitikai és gazdasági okokból végrehajtott recepció a japán nép számára idegen volt, a törvények lassan épültek be a japán jogtudatba, és leginkább a peren kívüli eljárásokat vették igénybe.

Az erős kormányzati ellenőrzés és a közösségi szabályok révén nem alakulhatott ki helyes jogtudat. A mélyen tisztelt idősebb családtagok, helyi vezetők békéltetése, a magánjogi viták megegyezés útján való rendezése számított elfogadott eljárásnak. Így a szomszéd elleni pereskedés erkölcsileg különösen elítélendő volt. És ezek a vonások az egész korszakban megmaradtak.

A formális vitarendezés azért is idegen a japánok számára, mert az eljárás végén az egyik fél mindenképpen veszít. Az „arcvesztés” pedig szégyen. A japán nyelv még ma is kerüli a kategorikus igen/nem kijelentéseket, a Meidzsi-korban pedig a hagyományos, konfuciánus elvek következtében mindennél előbbre helyezték a közösségi harmónia fenntartását.

A bírónak az eljárásokban betöltött helyzete a hagyományos japán jogfelfogásból adódóan a kontinentális jogrendszerekben megszokott szereptől eltérően alakult. A békéltetés mindennél fontosabb szerepet töltött be, a bírónak tehát nem a törvények szerinti legmegfelelőbb megoldást kellett alkalmaznia, hanem a felek békéltetése számított elsődleges feladatának.²²

A kulturális és szociológiai eltérések mellett, a törvény megfelelő alkalmazását egy intézményi tényező, a megfelelő számú ügyvédek hiánya is nehezítette.

A szakképzett jogászok ekkor bíróként, ügyészként tevékenykedtek, akiknek a kormányzat kötelezően előírta a szakmai gyakorlatot. Ehhez kapcsolódott még az a tény is, hogy a tisztviselőket hagyományos tisztelet övezte, így a fiatal, ambiciózus joghallgatók ezen a területen akartak elhelyezkedni.

Az ügyvédek ezzel szemben szakképzett bajkeverőknek²³ tekintették, akik horribilis összegeket követelnek a képviselő ellátásáért. Ebből következően az ügy-

védi képviselő iránti igény alacsony volt, és a tárgyalásokat általában jogi képviselő nélkül folytatták le. Itt kell megemlíteni, hogy a japán cégóriások nem alkalmaztak ügyvédeket. Az adózási vagy ingatlan kérdésekben valamelyik, jogot is tanult alkalmazott járt el, aki sem szakvizsgával, sem elegendő szakmai gyakorlattal nem rendelkezett. A több ügyvédet foglalkoztató ügyvédi irodák igen ritkák voltak ebben a korban, és ügyfélkörük hitelezők, bérebeadók és kisvállalkozók pénzköveteléseire terjedt ki.²⁴

A törvény szabályai a nyugati és a japán jogi kultúra közötti különbség folytán csak korlátozottan érvényesülhettek. A feltételek adottak voltak, azonban a peres úton való vitarendezés nem terjedt el. Más szóval ezt a folyamatot így jellemezhetjük: „technikájában európai, de szellemében japáni”.²⁵

A japán polgári eljárásjogi törvény létrejöttét követően alig néhány esztendővel, 1895-ben alakult meg az első bizottság a törvény módosítására. A törvényt első ízben az 1898. évi XI. törvény módosította, amit a japán polgári törvénykönyv hatályba lépése tett indokoltá. 1899-ben újabb bizottságot hozott létre a japán kormányzat, amely 1903-ra el is készítette jelentését, de a törvénytervezetet nem fogadták el. A később összehívott bizottságok az 1903. évi törvénytervezetet, és az időközben módosított osztrák és német polgári eljárásjogi törvényt vették alapul, amelynek eredményeként az 1926. évi LXI. törvénnyel sor került a törvény első átfogó revíziójára.

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

A recepció legfontosabb vívmánya, hogy megteremtette a fejlődés alapjait, a megszületett törvények eredményeként módosították az ún. egyenlőtlen szerződések Japán számára hátrányos rendelkezéseit, és a gyarmatosítás veszélyét elkerülve, Japán megőrizte függetlenségét.

A kontinentális jogok recepciója az európaiól gyökeresen eltérő szokások és társadalmi adottságok által uralt környezetben valósult meg, ez pedig, véleményem szerint, a japán jogrendszer egyik legeredetibb vonását jelenti mind a mai napig.

A kezdeti, túlnyomórészt napóleoni kódexek alapján készített törvényeket és törvénytervezeteket a fiatal Német Birodalom jogszabályai alapján vizsgálták felül, és a német jogdogmatika mintájára hozták létre a japán jogtudományt.

A japán polgári eljárásjogi törvény pedig a német minta alapján szabályozta a peres eljárások menetét, azonban annak rendelkezései nem találkoztak a japán társadalom elvárásaival, így a Meidzsi-korban a polgári vitás ügyek nagy részét informális úton, közvetítők útján rendezték, és nem az írott jog normáit alkalmazták. Kiváltképpen a Meidzsi-korszakot, de sok tekintetben még a közelmúltat is jól jellemzi e tekintetben Noda professzor állítása: a japánok nem szeretik a jogot.²⁶ Ez persze semmi esetre sem zárja ki az ilyen irányú további vizsgálatok létjogosultságát.

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány a Rézler Alapítvány támogatásával jött létre.
- ² A korszak részletesebb vizsgálatához, ld: ZSARNAY, Sándor: A jelenkori japán jogrendszer fejlődésének sajátosságai (Bp., 1983, 6–10. pp.) és DAVID, René: A jelenkor nagy jogrendszerei (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1977, 435–436. pp.)
- ³ ODA, Hiroshi: Japanese Law, (Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1992, 14–24. pp.)
- ⁴ NODA, Yosiyuki: Introduction to Japanese Law, (University of Tokyo Press, Tokyo, 1992, 32–39. pp.)
- ⁵ NAKAMURA, Hideos: Die Rezeption des deutschen Rechts in Japan – insbesondere auf dem Gebiete des Zivilprozeßrechts – (Zeitschrift für Zivilprozeß, 1971, Band 84., p. 76.)
- ⁶ YOSHINO, Shozaburo és EUBEL, Paul: Zivilprozeßrecht, In: EUBEL, Paul (szerk.) Japanisches Rechtssystem, (Alfred Metzner Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1979, 160. p.)
- ⁷ NODA, im. 54. p.
- ⁸ A kodifikációs vita az ún. régi kereskedelmi törvény és a polgári törvénykönyv hatályba lépésére és egységes elméleti bázisának hiányára vonatkozóan robbant ki az angol jogi és francia jogi iskola között. Míg a japán kereskedelmi törvény és a polgári perrendtartás tervezetét német, addig a polgári törvénykönyv tervezetét francia jogászok készítették. A polgári törvénykönyvet a német BGB tervezetei alapján átdolgozták és így léptették életbe 1898-ban a német jogászok által, de francia tervezet alapján készített ún. régi kereskedelmi törvénnyel együtt. (MAKOTO, Arai: A Japán Polgári Törvénykönyv létrejöttének története, Jogtudományi Közlöny, 8/1979, 526. p.)
- ⁹ HYEONG-KYU, Lee: Die Rezeption des Zivilrechts in Ostasien, (Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft, 1987, No. 3, 159–161. pp.)
- ¹⁰ TAKAYANAGI, Kenzō: A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, In: VON MEHREN, Arthur Taylor (szerk.) Law in Japan, The Legal Order in a Changing Society, (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, 32. p.)
- ¹¹ Idézi, NODA im. 43–44. pp.
- ¹² Az első modern kódexek a Boissonade tervezetére épült, a legfontosabb büntető jogi alapelveket és garanciákat rögzítő, 1880. évi büntető törvénykönyv (keihō), amelynek átfogó revíziójára 1907-ben került sor, valamint az 1880. évi büntető eljárásjogi törvény (chizai hō), amelyet az 1877. évi német büntető eljárásjogi törvény, valamint az 1908. és 1920. évi törvénytervezetek alapulvételével 1922-ben módosítottak. Az 1890. évi japán kereskedelmi

- törvénykönyv (shōhō), amely francia, német és angol jogi intézményeket is ötvözött, Hermann Roesler munkájának eredménye, ám a törvény átfogó felülvizsgálatára létrejött, japán jogtudósokból álló bizottság 1899-ben a német kereskedelmi jogszabályoknak megfelelően módosította a törvényt. TAKAYANAGI, im. 15–22. pp.
- ¹³ A család, illetve ház egy olyan „jogi entitás, amely eredetileg az ősök kultuszán alapszik és a tagjai a ház fejének alárendeltjei.” A család mint a japán társadalom legalapvetőbb egységének patriarchális felépítése a társadalom minden területén érvényesült: a vállalatoktól kezdve a politikai szervezetekig dominált az apa-fiú kapcsolat szimbóluma. ZSARNAY, im. 34. p.
- ¹⁴ A külföldi jogok oktatásának első központja a Tokiói Egyetem elődje által 1873-ban tartott jogi kurzus, ami elsősorban angol jogi oktatást jelentett. A francia jog megismertetésében az Igazságügyi Minisztérium jogi kara, illetve elődje töltött be kulcsszerepet. A Tokiói Császári Egyetemen 1887-ben létrehozott német jogi tanszék egy új korszak kezdetét jelentette, amelyben csak a német jog számított „jognak”, és a japán jogtudomány lényegében a német jogtudomány mintájára fejlődött ki. NODA, Yosiyuki: Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present, in: TANAKA, Hideo: The Japanese Legal System, (University of Tokyo Press, Tokió, 1991, 201–205. pp.)
- ¹⁵ NAKAMURA, im. 81. p.
- ¹⁶ YOSHINO és EUBEL im. 162. p.
- ¹⁷ NAKAMURA, Hideo és HUBER, Barbara: Die japanische ZPO in deutscher Sprache, (Carl-Heymans Verlag KG, Köln, 1978, p. 1–2.), The Code of Civil Procedure of Japan, EHS Law Bulletin Series, Vol. II, 1988.
- ¹⁸ DELIUS, M. Die Civilprozeßordnung für das Deutsche Reich, (Otto Wigand, Leipzig, 1879, 7–10. pp.)
- ¹⁹ TANABE Kohji: The Process of Litigation: an experiment with the adversary system, VON MEHREN, im. 74. p.
- ²⁰ TANABE im. 73. p.
- ²¹ NAKAMURA, 1971, im. 81. p.
- ²² NAKAMURA, 1971, im. 83. p.
- ²³ „trained troublemaker” TANABE, im. 78. p.
- ²⁴ Jól mutatják ezt a statisztikák is: A II. világháború előtti időszakban a 70 milliós ország, 6000 ügyvéddel és 1600 bírával rendelkezett. TANABE, im. 80. p.
- ²⁵ ZSARNAY im. 35. p.
- ²⁶ „Japanese do not like law”, Noda, im. 160. p.

Az 1680-as évek első felében sorsdöntő események zajlottak le az egész keresztény világ helyzetének alakulása tekintetében, és ezek meghatározóan kihatottak a két nagyhatalom ütközőjén élő erdélyi államra is. A félhold Bécs alatti katasztrófális veresége 1683 őszén nyitánya a csaknem 20 évig tartó osztrák-török háborúnak, amely átrendezte a nemzetközi hatalmi viszonyokat.

A császári udvar az 1660-as évektől folytatott politikájával arra törekedett, hogy elkerülje a nagyobb méretű összeütközést a Portával, ami lehetővé tette, hogy figyelmét az európai hegemoniára törő XIV. Lajos Franciaországának ellensúlyozására, valamint abszolutisztikus államrendjének kiépítésére összpontosítsa. Az 1664-ben a törökkel vívott győztes szentgotthárdi csata után megkötött, vereségnek is beillő vasvári békével a császári udvar 20 évre megvásárolta a fegyvernyugvást.¹ 1681-től azonban a portai hírek már jelezték, hogy Kara Musztafa nem újítja meg a rövidesen lejáró békét,² 1683 őszén pedig megkezdte a császárváros ostromát. Máig

Zakariás Kinga:

Habsburg-berendezkedés Erdélyben

1683–1691

nyitott kérdés, hogy miért akarta elfoglalni Bécset,³ de így megkezdődött az a háború, amelynek eredményeként a Habsburgok végérvényesen felülkerekedtek a válságba jutott Oszmán Birodalommal szemben, és a DK-Európai térségben keletkezett hatalmi űrbe hódítóként kívántak belépni. Bécs mindent elkövetett, hogy megakadályozza a török uralom alatt élő népek önállóságának helyreállítását,⁴ valamint Lengyelország azon törekvését, hogy délkelet-európai befolyását kiszélesítse. Erdély bekebelezése az említett tervek meghiúsításán túlmenően igen

előnyös stratégiai és gazdasági pozíció birtokába juttatta volna a Habsburgokat. Így a császári udvar politikai ofenzívába kezdett az Erdély fölötti uralom biztosítása érdekében.

A diplomáciai megoldás előtérbe helyezése a katonával szemben több szempontból indokoltnak látszott. Az udvar politikai és katonai körei tisztában voltak azzal, hogy súlyos következményei lennének, ha a törökellenes háború befejezése előtt nyílt összeütközésbe kerülne az Oszmán Birodalom szorításából kikerülő népekkel,⁵ ezért arra törekedtek, hogy megnyerjék vagy legalábbis ne idegenítsék el az erdélyi rendeket és politikai elitjüket a császártól.⁶

A hódításnak valamiféle szövetségi vagy együttműködési formulát kellett találni. Ezt volt hivatott megvalósítani az a diplomáciai manőverezés, amely *Antidius Dunod* által bevitt *szerződéstervezettel* vette kezdetét 1685 tavaszán és az 1691. évi *Diploma Leopoldinum* kiadásával zárult, hosszú időre megszabva a Habsburg Birodalom és Erdély közötti viszonyt.

Az erdélyi politikai elit gyorsan reagált, az erdélyi rendek fő képviselője, Teleki Mihály kancellár már Bécs ostroma idején érintkezésbe lépett a császári udvarral, hogy kipuhathassa a Bécs felé való tájékozódás lehetőségeit.⁷ 1684-ben megkezdtek az elhatárolódást Thökölytől – ami a kuruc fejedelem 1685 tavaszi elítélésével fejeződött be – és következetesen mérlegelték az 1684 március 5.-én alakult törökellenes nemzetközi szövetséghez csatlakozás lehetőségét. Ekkor azonban Erdély a török, tatár veszély miatt még nem léphetett be a Szent Ligába.⁸

1685 február 5.-én kelt követi utasításában Lipót császár felajánlotta, hogy Erdélyt beveszi a nemzetközi szövetségbe, ha elszakad a portától, de semminemű biztosítékot nem adott.⁹ *Antidius Dunod* jezsuita vitte be azt a részletes *szerződéstervezetet*,¹⁰ amely Erdély addigi közjogát, államszervezetét új alapokra akarta helyezni.

A tervezet szerint Erdély Magyarországhoz tartozik, annak részeként; a fejedelmek elismerik a magyar király főhatalmát, annak kifejezett hozzájárulása nélkül nem köthetnek szerződést külállamokkal, a jelenleg létezők pedig semmisnek tekintendők. A rendek fejedelmválasztása megmaradna, a fejedelmet azonban a magyar király erősítené meg. A fejedelmek életfogytiglan nyerik el tisztségüket, igen súlyos okból azonban elmozdíthatók. A fejedelem és rendjei helyet és szavazatokat kapnak a magyar országgyűlésen. A fejedelemnek hűségesküt kell tennie a magyar királynak. I. Apafi Mihályt külön királyi diplomával erősítenék meg fejedelemségében, II. Apafi Mihályt hasonló diplomával nyilvánítanák apja örökösévé, annak halála után pedig elfoglalhatná a fejedelmi széket. Ha I. Apafi Mihály fia nagykorúsága (25 éves kora) előtt meghalna, a király rendelkezésére és a rendek akaratával igazgató (adminisztrátor) választandó, aki a tanácsurakkal együtt kormányozna. Erdélyt területileg a török kor előtti határai közé szorítaná, ami a Partiumnak Erdélytől való elszakítását jelentené. Erdély jogrendjét illetően kimondták

annak megváltoztathatóságát: I. Lipót megerősíti az ország régi kiváltságait, a szerződés megkötése után egy éven belül Erdélynek a török hódítás óta hozott törvényeit is, de az utóbbiakat szükség esetén az érdekeltek egyetértésével, a nép javára, királyi határozattal és a rendek hozzájárulásával átalakítják. A tervezet biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, de a katolikus és az akatolikus kitéltet használja.

Erdély ekkor még nem volt meghódított tartomány, és minthogy a Dunod-féle pontok elfogadása azzá tette volna, a tervezetet nem fogadta el a delegáció.¹¹ A tapogatózó tárgyalások azonban megindultak. Vajda Lászlót mint követet Dunoddal Bécsbe küldték a delegáció által felállított pontozatokkal.

Dunod viszont 1685 április 14.-én, Kercsesorán Telekivel elvégezte azt, amit a delegációval nem lehetett, így jött létre közöttük a két szerződésből álló titkos megállapodás,¹² melyben Teleki a korban szokásos személyi előnyök és biztosítékok fejében¹³ kötelezte magát, hogy Erdély a török háborúban segíti a szövetségeseket, előmozdítja a császári és fejedelmi csapatok egyesülését, a hadak élelmezését, esetleges átvonulását Havasalföldre. Lipót császár viszont megígéri, hogy elismeri az Erdélyi Fejedelemség önállóságát.

Még 1685-ben Haller János vezetésével újabb bizottságot¹⁴ küldtek Bécsbe egy kedvezőbb diploma kieszközlésére. A *Haller Diploma*¹⁵ 1686. június 28.-án kelt Bécsben, a szerződést a császár megbízottai Badeni Hermann, a Haditanács elnöke és Strattmann udvari kancellár írták alá.

Ez a megállapodás jóval előnyösebb Erdélynek a Dunod által vitt tervezetnél, „sokkal kedvezőbb volt ... Erdély függetlenségére.”¹⁶ Az ország ugyan a császár védelme alá kerül és ennek fejében 50.000 birodalmi tallért fizet évente, de ez az összeg kevesebb lenne, mint Erdély Apafi-kori portái adója. Elismerné I. Apafi Mihályt Erdély törvényes fejedelmének, elfogadná II. Apafi Mihályt már megtörtént megválasztását, haláluk után pedig biztosítaná a szabad fejedelmválasztás jogát. A fejedelmek szerződésalkötési joga megmaradna, azzal a korlátozással, hogy csak keresztény uralkodóval és nem az ausztriai háznak és a magyar királynak nyilvánvaló kárára köthető. A vallásszabadság érvényben marad. A töröktől erdélyi fegyver által visszaszerzett területek Erdélyé maradnak, de amit közösen vagy a császári seregek szereznek vissza, azon fennállna a magyar királyok legfőbb hűbéri joga. A diploma legproblematisabb pontja – amely miatt végül nem is fogadták el – előírta, hogy Kolozsvár és Déva kétharmadrészt császári, egyharmadrészt erdélyi őrséggel őriztessék a háború végéig.

Az csak tovább bonyolította az ügyet, hogy a diplomához csatolt leirat kijelentette, Scherffenberg a diplomát csak a két vár átadása után fogja kiadni. Maga a szerződés titkos, Erdély nyíltan csak Buda visszavívása után csatlakozik a Szent Ligához.¹⁷

Bethlen Miklós azt írja Önéletleírásában, hogy a rendek nem fogadták el a szerződést és Apafi nem írta alá. Újabban kiderült, hogy egy példányát, mint I. Lipót csá-

szár és I. Apafi Mihály fejedelem 1686. június 28-án kelt megállapodását Londonban őrizték a nemzetközi egyezmények között. Rákóczi ugyancsak, mint törvényes megállapodásra hivatkozik rá. A kérdés tisztázása további kutatást kíván, de nagy bizonyossággal állítható, hogy 1686 nyarán még adott rá esélyt, hogy Erdély, ha formálisan és Habsburg-főség alatt is, de mint állami alakulat kapcsolódjék be a nemzetközi törökellenes szövetségbe.¹⁸

Mikor a diplomát Bécsben aláírták, még Budát nem szabadították fel, így Erdély támogatására vagy semlegességére még akkor szüksége volt az udvarnak. Buda visszavétele után Lipót császár hadseregét Erdélyben kívánta téli pihenőre elhelyezni. Veterani ezredes megszállta Máramaros vármegyét, Caraffa generális pedig a nyugati vármegyéket foglalta el. A nagyharsányi, végső győzelem után 1687 őszén Lotharingiai Károly herceg is bevonult seregével Erdélybe. Eközben Pozsonyban országgyűlés mondta ki a Habsburg dinasztia örökös jogát Szent István koronájára (1687. október 18.).

Apafi megegyezést ajánlott, és Lotharingiai Károlyval az 1686. június 28-i szerződés keretei között¹⁹ megkötötte *1687. október 27-én a balázsfalvi egyezményt*.²⁰ A szerződés két részből áll. Az *első szakasz* a Habsburg érdekeknek megfelelően a téli beszállásolásra, a hadak élelmezésére, illetve a hadak telelésére fizetendő adóra vonatkozik. Meghatározzák az átadandó várakat és városokat, részletezik az élelmiszerek, borok és a beszállásolással járó egyéb terhek (pl. állatok számára való takarmány) összegét. A fizetendő készpénzadó 700 ezer forint, amely 1678. június 1-ig hét részletben fizetendő. Mindezt Erdély külön fizeti, a hozzákapcsolt magyarországi részekre külön vetik ki. Megjegyzik azonban, hogy a kormányzás egységén Erdélyben és a Részekben ne ejtsenek csorbát.²¹

A *második szakasz* azokat a feltételeket tartalmazza, amelyekről a lotharingiai herceg biztosítja a fejedelmet és a rendeket. A német hadak bent léte által, sem utazásukban, sem valamely helyen való tartózkodásukban nem háborgatják őket; biztosítják a bevett vallások gyakorlását. I. Apafi Mihály és az őt követő fia hatalma megmarad, a császári hadak nem avatkoznak be a kormányzásba, a kincstári jövedelmek ügyeibe, az országgyűlés összehívásába és tevékenységébe. Az erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok érvényben maradnak. Senkit jószágában meg nem károsítanak, az árulók hitelre nem találhatnak, senki jószágát nem viszik el, a szabad kereskedést nem háborítják, sehova nem tesznek a szükség felett őrizetet, a jövő tavasszal a hadinépet kiviszik az országból, ingyen szállásadásra senkit nem kényszerítenek, a fejedelem hűségétől senkit el nem tántorítanak, az árulókat kölcsönösen kiszolgáltatják.

A két szakasz összesen 30 cikkből áll.²² A szerződést a császár nevében a lotharingiai herceg, a fejedelem és a rendek nevében külön követek írták alá.

„Soha könnyebben – írja Cserey – sem pogány, sem keresztény egy országhoz olyan könnyen nem juthat, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácsolás nélkül fejet

hajtának.”²³ Bár e balázsfalvi szerződés még a Dunod-félénél is rosszabb volt, tulajdonképpen egy megszállási szabályzatszerű megállapodás,²⁴ a rendek mégis elfogadták. Lotharingiai Károly herceg pedig „Capta Transylvania” feliratú érmet veretett az ország katonai megszállása emlékére.²⁵

Mikor a győztes hadvezér elhagyta Erdélyt, a főparancsnok és alvezérei már csakis a hadsereg érdekeit tartották szem előtt, a szerződés politikai kikötéseit pedig az udvar nem hagyta jóvá.²⁶

A törökellenes szövetség sikereinek útja tovább folytatódik. Magyarországon a Habsburg uralkodó helyzete az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlésével jelentősen megerősödött az ottani rendekkel szemben (1687. október 18., pozsonyi országgyűlés). Így érthető, hogy egy újabb erdélyi követség²⁷ a Haller Diploma megerősítését sürgetve 1688. január 4-én azt a választ kapja, hogy a diploma ratifikációját a megváltozott viszonyok miatt nem adhatja meg a császár, de intézkedni fog, hogy a katonák visszaéléseket ne kövessenek el.²⁸

A bécsi kormány Erdély státuszát a pozsonyi országgyűlés szellemében kívánta rendezni,²⁹ mert, habár várai már a kezében voltak a régi szerződéseken és békekötéseken alapuló viszonya a portához még ténylegesen fennállott. Ennek megszüntetésével a bécsi kormány Caraffát – Magyarország és Erdély kormányzóját – bízta meg.³⁰

Ilyen körülmények között nyújtotta be Bethlen Miklós Scherffenbergerhez híres emlékiratát „Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta”,³¹ melyben Erdély szenvedéseit és nyomorát festi le és annak megszüntetését oly módon véli kieszaközölhetőnek, ha az országba egy elfogulatlan kormánybiztost küld³² és a visszautasított Haller-féle diplomát megerősíti.³³

Ekkor azonban Caraffa hadi titkárával, Absolon Dániellel megfogalmaztatott egy *deklarációt*,³⁴ amely szerint „Erdély visszatér Magyarország királyához, amelytől az irigy sors és némelyek nagyravagyó merénnye választá el; elfogadja Leopold és utódai mint magyar királyok oltalmát; lemond önkénytesen, keresztény buzgalomból a török véduroságról, nem fog azzal érintkezni, nem küld neki adót, ajándékot, az uralkodó ház többi ellenségeivel sem érintkezik, és a ki tenné fel ségértésben marasztaltatik el. Elfogadván öfelsége oltalmát, a még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény, Brassó váraiba megengedik a német őrség szállítását. Különben kéri öfelségét jogaik, kiváltságaik, a vallásszabadság megerősítésére, a lotharingiai herceggel kötött szerződés épségben maradván.”

Miután a fejedelmi tanács tagjai, Bethlen hiábavaló tiltakozása ellenére 1688. május 9-én elfogadták és aláírták a deklarációt Szebenben, a május 10-re hirdetett fogarasi országgyűlés május 13-án³⁵ „Caraffa kívánságát egészen teljesíti a teljhatalmú Teleki munkája által.”³⁶

A rendek ez után, de még ugyanezen országgyűlés alatt újabb diplomatervezetet³⁷ készítettek, amelyet az 1688. június 1-én tartott ülés elfogadott.

Ezután megkezdték a deklaráció értelmében a várak átadását, de Nagybánya, Beszterce és Brassó ellenállt. Brassó május 26-i feladásával azonban a szebeni szerződést végrehajtották.

Az újabb diplomatervezetben a rendek kérelmüket 12 pontban foglalták össze.³⁸ Kérték, hogy a vallásgyakorlásban ne háboríttassanak, a mostani fejedelem és fia szabad uralkodásukban ne háboríttassanak, haláluk után a fejedelmválasztás szabadsága érvényesüljön, a fejedelem egyedül a császártól függjön, fölé egyházi felsőséget ne állítsanak, az ország törvényeit, szokásait, a fejedelmek által adott privilégiumokat, adományleveleket tartsák meg, az ország határait ne kevesítsék,³⁹ a töröktől visszafoglalt magyarországi és partiumi részeket is csatolják vissza, az árulókat szolgáltsák ki, a beszállásolást terhet szüntessék meg, elégedjenek meg az évenkénti 50 ezer tallér adóval, a törökkel kötendő békébe az országot foglalják bele, őfelsége katonáit vigyék ki Erdélyből, a hadierősségeket adják vissza, a bent maradt katonák az ország igazgatásába magukat ne elegyítsék, az udvar és a rendek vonhassák meg magukat az erősségekben, adassék általános amnesztia, ha a töröknek, tatárnak nem tudnak ellenállni, adjanak menedéket Magyarországon.

Még azon a napon, június 1-én kinevezték a bizottságot,⁴⁰ amely az előterjesztést Caraffához vitte, hogy ő e pontokra kedvező választ eszközöljön ki a császártól. 1688. június 17-én állították ki a *császár választát*, amely nem válaszolt közvetlenül a folyamodásra, hanem annak tárgyalását későbbre halasztotta. A leirat tulajdonképpen azt jelezte, hogy a várak kézbeadása óta Erdély már elfoglalt tartomány volt, így a Habsburgok nem akarták valamiféle diplomával megkötni a kezüket.

1690 olyan helyzetet teremtett azonban, amelyben Erdély és a Habsburg Birodalom számára egyaránt szükségessé tette a Habsburgoknak az Erdélyi Birodalomban elfoglalt helyzetét rendezni.⁴¹ Az év áprilisában meghalt I. Apafi Mihály. Bethlen javaslatát, hogy tegyék le a hűség esküt a korábban megválasztott II. Apafi Mihálynak, Teleki javaslatára a rendek nem fogadták el, helyette Bethlent Bécsbe küldték, hogy eszközöljön ki egy olyan diplomát, amely az ország alkotmányát megerősíti és eszközölje ki az új fejedelem megerősítését.⁴²

A Habsburg erőket a török fronton, az újabb francia háború folytán sorozatos csapások érték. Összeomlott a délkeleti frontvonal is: Thököly Erdélybe ütött, Zernyestnél (1690. augusztus 21.) leverte az erdélyi császári hadakat, Teleki pedig holtan maradt a csatáren. Thököly 1690. szeptember 15-ére országgyűlést hirdetett, amelyben párthívei Erdély fejedelmévé választották. Néhány nappal később újra török kézre került a Habsburg Birodalom egyik déli hídfőállása, Vidin, szeptember 9-én a császári védősereg feladta Nist, és október 8-án a török sereg visszafoglalta Belgrádot. Bádeni Lajos Thököly ellen indult, hiszen a legfontosabb pillanatnyilag a keleti védőbástya, Erdély biztosítása volt.⁴³

Ezek a körülmények a bécsieket engedékenyebbé tették a szeptember 16-án, a diploma ügyében Bethlen Mik-

lóssal megkezdett tárgyalások során. A diploma készítésében fő segítségével Bethlennek a brandenburgi elector követe, Gotheфриdus Dankelmann volt. Ugyancsak a segítségére volt az angliai követ, Lord William Paget, a holland Hemskirken, sőt Caraffa is támogatta.⁴⁴

A Diploma aláírásához a döntő lökést Belgrád eleste adta, hiszen ezután nyolc nappal, 1690. október 16-án kelt.⁴⁵ A *Diploma Leopoldinum első változata* a törökellenes háborúnak egy olyan jelentős török sikereket hozó szakaszában jött létre, amelyben a Habsburg központi kormányzat jónak látott bizonyos kompromisszumos megoldást keresni. Bethlen tehát a gyorsan múló kedvező pillanatot kihasználva eszközölte ki.

Az 1691. január-februári országgyűlés elfogadta a Diploma első változatát, letette a hűség esküt Lipótnak, megválasztotta a Guberniumot is, egyben azonban követeket küldött Bécsbe, formailag elsősorban a Diploma Leopoldinum kikérésére, és másodsorban a rendek II. Apafi Mihály megerősítését sürgető kérvényének felvitelére.

Bethlen Gergely és követársai 1691. július utolsó napjaiban érkeztek fel Bécsbe, tárgyalásaik az év decemberéig tartottak. A Habsburg vezető elit pontról pontra megvizsgálta a Diploma szövegét és az erdélyiek módosító javaslatát.⁴⁶

A *Diploma Leopoldinum második változata*⁴⁷ (ún. *Ünnepélyes formája*) 1691. december 4-én került kiadásra.⁴⁸

A Diploma Leopoldinum bevezetőjében a császár összes címeinek felsorolása után, szokásos módon köszönti az erdélyi rendeket.⁴⁹ Ezután kijelenti, hogy megadja Erdélyország követe, Bethlen Miklós által kívánt 1686. június 8-i diplomát. Most, hogy hátrahagyták a keresztény névnek közösleges ellensége ellen intézett hadakozás más foglalatosságait és Lajos, a bádeni örgróf legyőzte Thökölyt, Lipót Erdélyországra fordítja figyelmét, megdicséri hűségéért és azért, hogy az egész kereszténységnek oltalombástyája volt.

A bevezetés második részében II. Apafi Mihály fejedelemségben való megerősítése kérésére válaszol, mégpedig úgy, hogy elhalasztja azt. Minthogy ő még csak 14 éves és az ország törvényei szerint 20 éves koráig éretlen a kormányzásra, elrendeli, hogy felserdüléséig neveljék arra a reménységre, hogy rászáll a fejedelemség. Addig is I. Lipót királyi szó alatt és igen tökéletes hittel biztosítja az ország karait és rendjeit a következő 18 fejezet betartásáról:

1. A bevett vallások ügyében semmi változás nem lesz; senkinek nem lesz ellentmondási joga; a katolikusok Kolozsvárt szentegyházat, Fehérváron kisebb templomot emelhetnek, de saját költségükön és a más vallásbeliek sérelme nélkül. Mindenütt szabadon gyakorolhatják vallásukat, ott is, ahol kevesen vannak, különösen pedig ahol sokan vannak.

2. Megerősíti az addigi adományokat, privilégiumokat, címeres leveleket, címeket, tisztségeket, méltóságokat Erdélyben, Magyarország részeiben, a székelységben és Debrecenben, kivéve azokat, amelyeket a fejedelmek maguk visszavontak.

3. Megerősíti az ország helybenhagyott⁵⁰ és összeszedett⁵¹ törvényeit, a Werbőczy Hármaskönyvét (a pozsonyi országgyűlés által is eltörölt ellenállási záradékot kivéve), a végzéseket és a szász nemzet „polgári törvényét.”⁵²

(Az ehhez a cikkhez fűzött kiegészítés a korábbi változathoz képest a legelőnytelenebb módosítás, amely lehetőséget ad az erdélyi jogrendszer alapvető elemeinek megváltoztatására. Előírja, hogy a rendek vitás kérdésekben⁵³ igyekezzenek megegyezni és ezt terjeszték az uralkodó elé jóváhagyásra. Ha megegyezés nem jön létre, a felek és az erdélyi tanácsurak meghallgatása után az uralkodó dönt.)⁵⁴

4. A kormányzás, az országgyűlési végzések alkotása és az igazságszolgáltatás a szokott rend szerint megtartatik. (Ennek ellentmond viszont a királyhoz való folyamodás lehetőségének megadása.)⁵⁵

5. Hivatalokra csak erdélyi honfiakat tesznek. Mindazonáltal fenntartják a császárnak azt a jogot, hogy honfiúsításra ajánlhasson idegeneket.

(A király honfiúsítási joga főtisztviségek betöltésénél módosul a Diploma második változatában, mégpedig úgy, hogy az uralkodónak joga van idegeneket honfiúsításra, vagy nem honfiúsításra javasolni.)⁵⁶

6. A királyi kincstárra szálló jószágokat csak érdemes honfiaknak fogják adni, az ellenségtől visszafoglalt magánjószágokat vissza fogják adni hajdani birtokosainak vagy utódaiknak.

7.⁵⁷ Az ország főkormányzóját,⁵⁸ akit korábban vajdának neveztek, annak helyettesét, az erdélyi nemesek vagy méltóságok sorából választja az uralkodó, akár katolikus, akár más bevett vallás híve, csak a császárhoz hű legyen és másokat érdemekben meghaladjon. Ugyanez vonatkozik az erdélyi katonaság hadvezérére, a főkancellárra, a belső tanácsosokra, főispánokra, a székelyek főkapitányára, az ítélmesterekre és a többi méltóságra.

8. A főtisztviségek betöltését pontosítja akképpen, hogy a rendek által megválasztott tanácsurak,⁵⁹ az erdélyi katonaság hadvezérére, kancellárra, belső tanácsos és ítélmester megerősítés véget a király elé terjesztendők.

(A második Diploma lényeges kiegészítése, hogy a törvényhatóságok választott tisztjei, szász és székely királybírók, megyei főbírók, alispánok és polgármesterek választásuk joga megmarad, de ezek is felterjesztendők királyi megerősítésre.)

9. A 12 személyből álló belső tanácsban⁶⁰ és királyi táblában is legalább 3 katolikus legyen, a szász ispán is legyen tagja a tanácsnak, az ítélmesterek közül az

egyik legyen katolikus, a mostaniak azonban hivatalukban maradnak.

10. Az évenként tartandó szükséges országgyűlések és törvényes székek hirdetését a főkormányzóra és a belső tanácsra hagyja, de fenntartja magának az elfogadott döntések megerősítésének jogát.

11. A kormányzó lakjon az országban és a haza törvényeire esküdjön fel. Mind ő, mind a tanácsurak és a királyi tábla tagjai a királyi kincstárból kapnak fizetést. Amennyiben a közjó és a három nemzet nyugalma ezt kívánná, a gubernator évente újraválasztható, de ez esetben is királyi megerősítés szükséges.

12. Béke idején 50 ezer tallért, háború esetén 400 ezer német forintot fizet az ország, beleértve az élelmezést is.

(A Diploma második változata az adókhöz való kincstári hozzájárulást korlátozza, csak a fent megjelölt összegben felüli kivetésnél ígér segítséget a kincstári jövedelmekből.)

13. Új adót nem vezetnek be, a vámot és a harmincadot nem emelik.

14. A székelység saját költségén tartozik katonáskodni és ezért mentes mindenféle adótól; ez a rendelkezés azonban a székely parasztra és jobbágyra nem vonatkozik.

15. A szabad kereskedés megmarad.

16. Az árendával megváltani szokott dézsma⁶¹ a földesúrnak, az árenda viszont a fiskusnak marad.

17. Idegen katonasággal nem terhelik az országot, de a szükséges katonaság feje német lesz, aki hadidolgokban a főkormányzóval, az ország tanácsával és az erdélyi katonaság hadvezérével egyeztet, a közigazgatásba nem avatkozik be.

18. A szász nemzetről és a szegény nép vállairól leveszik az utasok és lovak élelmezésének terhet. Javasolja, hogy a tanács gondoskodjon postáról, a földesurak és városok vendégfogadó állításáról.

A Diploma befejező részében a király helybenhagyja a fent felsorolt pontokat és megígéri, hogy utódai is megtartják és megtartatják. A Diplomát Bécsben 1691. december 4-én Gróf Strattman Henrik és a császári királyi fenség tulajdon parancsára Verdenburg István írta alá.

A Diploma Leopoldinumot ezután az ausztriai házból jövő királyok többször megerősítették. Erdély „alkotmánylevele” maradt 1848-ig, amely biztosította belső közhatalmi önállóságát. A változó külpolitikai körülmények között vívott háború pillanatnyi eseményeinek függvényeként megszületett Diploma másfél évszázadon keresztül mindvégig hivatkozási alap maradt, és a benne rögzített jogoknak és kormányzati intézményeknek, ha erős változásokkal is, mégis volt állandósága.⁶²

Jegyzetek

¹ Wesselényi István – Sanyarú világ, Napló 1703–1708, I. k., közlése: Magyar András (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 5–22. pp.)

² Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 866.p.)

³ R. Várkonyi Ágnes – Magyarország visszafoglalása 1683–1699 (Tankönyvkiadó Bp., 1987, 88–93. pp.)

⁴ Erdély és Havasalföld képviselői 1685 jún. 1. Fogarasban aláírták

a két ország szövetségéről szóló egyezményt, 2. pont: „Az megírt két haza fejedelmei, vajdái s lakosai is a szükségnek idején egymást oltalmazzák és segítsék tehetségek szerint” – Erdély Országgyűlési Emlékek 1540–1699 (Memento comitalia regni Transylvaniae) szerk. Szilágyi Sándor, 1–21. k., (Bp., 1875–1898, (továbbiakban: EOE) 18. k. 341–344. pp.)

⁵ lásd: 1. l. ábjegyzet

⁶ Tartalma: Trócsányi Zsolt - Habsburg-politika és Habsburg-kor-

- mányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 196–199. pp.)
- ⁷ lásd: 1. lábjegyzet
- ⁸ lásd: 3. lábjegyzet
- ⁹ lásd: 3. lábjegyzet
- ¹⁰ lásd: 6. lábjegyzet
- ¹¹ 1685-ben a delegáció intézménye állandóvá vált, az országgyűlést helyettesítette és ebben a jogkörében határozatokat hozott, amelyek a halasztást nem tűrő diplomáciai ügyek mellett felölték a közigazgatási-, pénzügyi- és hadügyi intézkedéseket is. – EOE, 18. k. 35. p.)
- ¹² Tartalma: EOE, 18. k. 33–34. pp.
- ¹³ Telemi ígéretet kapott, hogy elnyeri Thököly magyarországi birtokait, grófi rangot kap, az udvar eltekint addigi Habsburg-ellenes tevékenységétől, sőt 1000 arany évi járadékot is biztosít neki a császári politika támogatása ellenében. – Magyar Történelmi Tár 1874, 222–223. pp.
- ¹⁴ Tagjai: Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály, Mikes Mátyás
- ¹⁵ Tartalma: Bethlen Miklós önéletrajza I–II. k., Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955, I. k. 344. p.)
- ¹⁶ Hóman Bálint–Szegfű Gyula: Magyar történet IV. k., (Bp., 1935, 231. p.)
- ¹⁷ Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 873. p.)
- ¹⁸ R. Várkonyi Ágnes – Erdélyi változások, Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711, (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984, 127–196. pp.)
- ¹⁹ Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 875. p.)
- ²⁰ Magyar fordítás: Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzése (Articuli novellares diaetales), ezeknek vezetke s világosított jegyzetek 1744–1811; magyarosította egy vezetékkel és némely külön jegyzetekkel világosította Dálnoki Ince József, (Kolozsvár 1845, (Továbbiakban: Articuli novellares diaetales), Jegyzetek 14–22. pp.)
- ²¹ „... feltétlenül mindazonáltal, hogy azon különözből valamely tartományos birtokoknak különbözősége ki ne hozassék, és az erdélyi jusoknak ne ártson.”
- ²² EOE, 19. k. Bevezető szerint 34 cikkből, Szász, Sylloge 45–49. I I alapján)
- ²³ EOE, 19. k. 32. p.
- ²⁴ Trócsányi Zsolt - Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 196–213. pp.)
- ²⁵ lásd: 18. lábjegyzet
- ²⁶ lásd: 18. lábjegyzet
- ²⁷ Tagjai: Gyulay Ferenc, Inczédi Mihály és Dónát Mátyás
- ²⁸ EOE, 19. k. 40–41. pp.
- ²⁹ lásd: 18. lábjegyzet
- ³⁰ lásd: 28. lábjegyzet
- ³¹ „A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábai előtt” – Bethlen Miklós önéletrajza I–II. k., (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955, I. k. 370–382. pp.)
- ³² „Ne küldjön ide felséged keménységükről és kegyetlenségükről hírhedt embereket” (Caraffára céloz) – Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 382. p.)
- ³³ „... hogy a rendek tudta nélkül és hibáján kívül visszavett diploma nekik felajánltassék és az államban megjavítandó dolgok megjavítatván, a fejedelem megmaradásával maradjon Erdély diploma alapján őfelsége hűségén és engedelmességében” – (Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 382. p.)
- ³⁴ A történeti Erdély, szerk. Asztalos Miklós, Erdély a nemzeti fejedelmek alatt, (Bp., 284. p.; EOE, 19. k. 50. p.)
- ³⁵ EOE, 19. k. 51. p.
- ³⁶ Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 381. p.
- ³⁷ Articuli novellares diaetales, Jegyzetek 22–25. p.
- ³⁸ EOE, 19. k. 52. p.
- ³⁹ Itt a Partiumról van szó.
- ⁴⁰ Tagjai: Bethlen Elek, Macskási Boldizsár, Frank Bálint tanácsurak és Alvinczi ítélőmester
- ⁴¹ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴² Jancsó Benedek - Erdély története, (Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Bp., 2001, 161–166. pp.)
- ⁴³ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴⁴ Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 402–403. pp.
- ⁴⁵ Legalábbis az általánosan használt kiadás szerint, de Trócsányi a diploma első tervezetének keltét az 1690. október 20–25 körüli időre teszi.
- ⁴⁶ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴⁷ Magyar fordítás: Articuli novellares diaetales, az 1791. évi országgyűlési végzések II. cikkeje alatt közli (II. Ferenc megerősíti a Diploma Leopoldinumot). A magyar fordítás a Diploma második változatának eredeti szövege (egy kivételtől eltekintve: az 5. cikk kiegészítése nincs benne). Erre a következtetésre a fordítást a latin eredetivel és a német fordítással összevetve jutottam. Ezek Rolf Kutschera – Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688–1869 (Wien 1985) című könyve csatolt dokumentumai között fellelhetők.
- ⁴⁸ A végleges szövegű Diploma csak néhány pontban tér el a Bethlen Miklós által kieszközölttől, ezért ez utóbbi változatot ismertetem. A változásokra, mivel ezeknek köszönhetően válik előnytelenebbé a szöveg Trócsányi általam idézett munkája alapján külön felhívom a figyelmet.
- ⁴⁹ „Szeretteinknek Erdélyország tartománya minden karainak, s a többi mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót!”
- ⁵⁰ „Erdélyországnak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek megerősített végzése” (Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvanie et Partium Hungariæ eidem annexarum)
- ⁵¹ „Erdélyországnak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek összegyűjtött végzése” (Compilatae Constitutiones Regni Transsylvanie et Partium Hungariæ eidem annexarum)
- ⁵² municipális jogait
- ⁵³ A katolikusok sérelmezik a vallásügyi illetve a magánosok kezére juttatott katolikus egyházi birtokokra vonatkozó rendelkezéseket, a szászok pedig határozottabb intézkedéseket várnak kiváltásai iránt. (Trócsányi Zsolt – Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 199–213. pp.)
- ⁵⁴ „Az fogjuk határozni, ami igaznak fog találtatni.”
- ⁵⁵ Erdélyben a peres ügyek végső eldöntésére korábban magában az országban került sor – fellebbezés esetén a fejedelmi tábla, a fejedelmi tanács és az országgyűlés előtt a tanács ítélete esetén fennmaradt a fejedelem döntési, az országgyűlés bíraskodása esetén pedig kegyelmezési joga. (Trócsányi Zsolt – Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 220. p.)
- ⁵⁶ „... ad recipiendum aut non recipiendum in matriculam commendatione”
- ⁵⁷ A Diploma 7–11. pontja teremti meg a Gubernium alapjait, melyvel megnyitja az ún. guberniális kort Erdély történetében. Balás Gábor – Erdély jókora jogtörténete című 3 kötetes adat összeállítása (Bp., 1982, 12–15. pp.)
- ⁵⁸ „Supremum Status directorem Nostrum” A 7. és 11. cikk az ország főkormányzója címmel nevezi meg, a 8, 10, 17. cikkben gubernatorként említi, a latin eredetiben. A magyar fordítás a tisztség megnevezését egységesen főkormányzónak fordítja.
- ⁵⁹ Gubernatoris
- ⁶⁰ A Diploma szövege a 9–11. cikkben a belső tanács megnevezést használja („consilio intimo”), a 17. cikkben viszont az ország tanácsa („Consilio Status”). 1691–1692-ben a hivatalt államtanácsnak (a magyar fordítás szerint az ország tanácsa), 1693-tól pedig Királyi guberniumnak. (Benkő – Transsilvania, II.9. 16–17)
- ⁶¹ A tized hasznobérlése
- ⁶² lásd: 24. lábjegyzet

A hazai szerzői jogi szabályozás történetében két jelentős kezdeményezés indult, amelyek javaslati szinten ragadtak meg, noha kidolgozottságuk és elveik jóval megelőzték korukat. E javaslatok *Szemes Bertalan* és *Balás P. Elemér* nevéhez fűződtek. Míg

azonban az előbbiről részletes és kimerítő tanulmány született,¹ addig a szakirodalom, bár felismerte jelentőségét (pl. Boytha György, Faludi Gábor), átfogó, részletes elemzésével adós maradt. Jelen írás kísérletet kíván tenni e hiányosság pótlására.

Balás P. Elemér (1883–1947) kodifikátor, jogtudós, bíró és professzor egy személyben; nemhiába nevezte őt Rácz György az utolsó magyar polihisztor jogásznak.² Pályáját gyakorlati jogászként kezdte; mint ügyészt egészen fiatalon rendelték az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztályára, ahol két évtizeden keresztül végzett kimagasló kodifikátori munkát. Miniszteri tanácsosként került a Kúriához, ahol rendkívüli tudományos kvalitásait a legmagasabb gyakorlati fórumon érvényesíthette. 1934-ben egyetemi magántanár tudományos fokozatot szerzett a Szegedi Egyetemen büntetőjog tárgykörben, majd a polgári törvénykezési jogi tanszék tanszékvezetője lett ugyanezen az egyetemen 1937-től. Az MTA levelező tagjává választották 1943-ban, végül 1945-től haláláig a büntető anyagi és eljárási jog tanszékvezető egyetemi tanára volt. A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság elnöke, valamint a Magyar Sajtótudományi Társaság és a Társadalomtudományi Társulat alelnöke volt.³

Monumentális életművét mi sem jelzi jobban, hogy magyar, valamint olasz, német és francia nyelvű publikációinak száma meghaladja a kétszázát. Irodalmi munkássága 1912-ben kezdődött; főműve „Az okozatosság büntetőjogi problematikája,” amely mind a mai napig ennek a bonyolult büntetőjogi kérdésnek az egyik legjobb hazai elemzése. Emellett előszeretettel foglalkozott a gazdasági büntetőjoggal is. 1917-ben jelent meg „Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény a gyakorlatban” című terjedelmes munkája. A két világháború között a gazdasági verseny felé fordult figyelme – 1924-ben Kuncz Ödön professzorral együtt írta „A tisztességtelen verseny” című művet, majd ezekből összefoglalva, e terület büntetőjogi vetületeit vette számba „A tisztességtelen verseny büntetőjoga” című könyvében. A büntető eljárásjog területén kiemelkedő tanulmányai „Az új büntetőnovella és a perorvoslat reformja” (1928) és a „Reformgondolatok a bünvádi perjog köréből” (1933). A Szladits Károly által szerkesztett „Magyar magánjog” című mű személyiségi jogi és szerzői jogi fejezeteinek szerzőjét is benne tisztelhetjük. A technikai fejlődéssel felmerülő problémák megoldása is élénken foglalkoztatta. Egész életművére rányomta bélyegét a szellemi alkotások oltalmának kutatása, jogi vonatkozásainak feltárása, kultúrtörténeti összefüggéseinek filozófiai elemzése. Számos tanulmánya jelent

Ruszthi Hunor:

Dr. Balás P. Elemér szerzői jogi törvényjavaslata

meg a sajtódeliktumról, a szerzői jogi reformtörekvésekről. Hazánkban még alig indult meg a rádiózás, amikor 1927-ben megírta a „Rádió, szerzői jog, sajtójog” című monográfiáját. Halála évében jelent meg a „Törvényjavaslat a szerzői jogról” című 136 oldal terjedelmű munkája. További szerzői jogi témájú tanulmányai: „Szerzői jogi reformtörekvések” (1927), „A film szerzőségének problémája” (1934), „Szerzői magánjogunk de lege ferenda” (1938).

A szerzői jogról szóló 1921: LIV. tc. fogyatékoságai következtében számos területen joghézagok keletkeztek a szerzői jogi szabályozásában, melyek ráadásul – a törvény minden területen kimerítő szabályozásra törekvése miatt – a technikai fejlődéssel tovább szaporodtak. A Magyar Királyi Kúria volt hivatott sokáig ezen segíteni, mely feladatát igen sikeresen oldotta meg.

Az 1930-as évek közepén azonban ismét felmerült a szerzői jog újabb kodifikációjának kérdése. A Kúria jogfejlesztő szerepét elismerve akadtak olyan jogászok is, akik egy teljesen új szerzői jogi törvényt alkotását tűzték ki célul. Közülük legjelentősebb Balás P. Elemér törvényjavaslata volt. Javaslatát 1934-ben alkotta, de a politikai viszonyok nem kedveztek annak közzétételéhez. 1947-ben végül megjelent e példaértékű munka, de a szocialista jogfelfogás azt nem érezte magáénak, így nem születhetett belőle jogszabály sem. E törvényjavaslat számos olyan korszerű szabályozást tervezett bevezetni, mely jóval megelőzte korát. Az alábbiakban csak az 1921-es törvény megoldásaitól eltérő, újszerűnek tekinthető szabályozást kívánjuk górcső alá venni.

A magyar szerzői jog történetében ez a javaslat kísérli meg először a szellemi alkotás definiálását, miszerint „a szellemi alkotás a szellemi tevékenységnek eredetiségét mutató s ehhez képest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas eredménye” (2.§ 1. bekezdés).⁴ Kifejti továbbá Balás, hogy közömbös a szellemi alkotás tekintetebe annak megjelenési alakja, módja stb. Először adja meg a törvényjavaslat a szerző fogalmát is: „szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre” (7.§ 1. bekezdés).⁵

Egyik legnagyobb újítása Balásnak, hogy külön tárgyalja a szerző személyiségi jogait a vagyoni jogoktól, ezzel a magyar magánjog rendszerébe akarta a javaslat szerzője a szerzői jogot beépíteni.⁶ A javaslat írója ezt egy paradoxonnal fejezi ki, miszerint a szerzői jog nem más, mint a személyiség dologi joga. A szerzői jogot szerinte egy elvi élű kettőség jellemzi, mert formája dologi jogias, míg tartalma személyiségi jellegű. A javaslat is osztja azon nézetet, mely szerint a szerző vagyoni

jogosítványai forgalomképesek, szemben a szellemi jogokkal, melyek nem ruházhatóak át másra, azokat csak a szerző gyakorolhatja.⁷

A szerző szellemi jogai (személyiségi jogok) között tárgyalja Balás a nyilvánosságra hozatal jogát és a szerzőkénti feltüntetéshez való jogot, utóbbit képzőművészeti alkotás eredeti példányán csak a szerző beleegyezésével, valamint a szerzői minőség elismeréséhez való jogot. Ezen jogok gyakorlásáról a javaslat szerint előzetesen lemondani nem lehet, és hatálytalan e jogok korlátozása is (11.§ 3. bekezdés). A műpéldány átruházásakor a műpéldány tulajdonosa a szellemi jogokat nem, a vagyoni jogokat pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatta (22.§ 1. bek.). A műpéldány tulajdonosa köteles volt továbbá tűrni, hogy a szerző szellemi és vagyoni jogait érvényesítse – különösen a többszörözés és a mű átdolgozása tekintetében, kivéve, ha a tulajdonos szembenálló érdekei nagyobb súlyúak voltak (28.§ 1-2. bek.).

A vagyoni jogok tárgyalásakor előrelátó módon tartózkodott az értékesítési módozatok taxatív felsorolásától, inkább példálózva sorolt fel néhány többszörösítési, forgalombahozatali módszert. Balás P. Elemér munkája meghaladta a hatályos jogot, amikor a bérbeadást kizárólagos szerzői jogként említette. A házi vagy iskolai körű előadást leszámítva minden előadást a szerzőt egyedülként megillető jogként statuálta.⁸ A bírói gyakorlatnak megfelelően nála is nyilvános előadásnak számított a mű rádió útján való közlése. Megállapodás esetében a vagyoni jogok tekintetében szerzőnek minősülhetett az, aki bíráló megjegyzéssel, átnézéssel, kijavítással segítséget nyújtott a szerzőnek (15.§ 1. bekezdés). A munkaviszonyban létrehozott iparművészeti alkotás értékesítési joga a munkaadót (vállalkozót) illette meg (15.§ 2. bek.). Az értékesítés a nyilvánosságra hozatallal együtt is lehetséges volt (15.§ 3. bek.). A javaslat elképzelése szerint a szerző vagyoni jogai a házastársi különvagyonhoz tartoztak, azonban az e jogok alapján szerzett jövedelem a közös vagyont gyarapította (15.§ 4. bek.). A szerző vagyoni értékesítésre való jogáról a részesedési jog kivételével lemondhatott, ezt a jogát korlátozottan vagy korlátlanul átruházhatta. Aki így e jogot megszerezte, az csak a szerző engedélyével ruházhatta tovább (22.§ 1-2. bek.).

A szerző részesedési joga elnevezéssel a kíséző jog intézményét – annak magyarországi törvénybeiktatása előtt több, mint 30 évvel – kívánta a magyar szerzői jogban meghonosítani. A francia szabályozást vette alapul, azonban azzal ellentétben ő nem csak a képzőművészeti alkotásokra, hanem valamennyi szerzői műre kívánta terjeszteni ezen jogintézményt. Elképzelése szerint az eredeti példány más, mint a szerző általi eladása esetén a nyers vételár meghatározott hányada a szerzőt illette (részesedése maximum 3% lehetett). Erről a jogáról a szerző előzetesen nem mondhatott le és nem ruházhatta át (16.§).

A szerző jogainak korlátozása körében kifejtette, hogy a szellemi alkotás értékesítése csak a kifejezetten

megengedett módon történhet. Ha ezt nem határozták meg, akkor a szerződéssel elérni kívánt célnak megfelelő módot kellett irányadónak tekinteni. Nem volt köteles a szerző ugyanakkor beleegyezni olyan értékesítési módba, amely a szerződéskötés idején nem volt szokásos (23.§ 1–2. bek.). A többszörösítésre adott engedély nem terjedt ki sem az alkotás filmrevitelére, sem a rádió útján való közvetítésre (kivéve a nyilvános előadáshoz való jog engedélyezésekor).

Előremutató a javaslat azon pontja, amely szerint a szerző elállhatott az értékesítési átruházástól, amennyiben a jogszerző(k) a szerződésben megállapított határidőben, ennek hiányában a szerződéskötéstől számított két évig nem éltek e joggal (29.§ 1. bek.). A szerző nyomban elállhatott a szerződéstől, amennyiben nyilvánvalóvá vált számára, hogy a másik fél nem képes teljesíteni vállalt kötelezettségeit. Ha e joggal jogosan élt, akkor nem kellett visszafizetnie a kapott ellenértéket, kivéve, ha a másik fél vétlen volt. Elállási jogáról egybekben a szerző nem mondhatott le (29.§ 2–4. bek.).

Érdekes és egyedinek mondható hazánkban Balás P. Elemér azon indítványa (a portugál törvény rendelkezése alapján), amely szerint nem hozhatták nyilvánosságra azt az alkotást, amelyet a házastárs ellenzett és olyan közbotrányt okozhatott, ami az ellenző házastárs személyét érintette volna (31.§).

A törvényjavaslat nem kívánta meg a megrendelő beleegyezését, ha a közbiztonság vagy az igazságszolgáltatás érdekében hozták nyilvánosságra a megrendelő fényképét (33.§ 1. bek.). Balás P. Elemér továbbfejlesztette a Kúria gyakorlatát, amikor kimondta, hogy sem a szerző, sem az ábrázolt személy engedélye nem kell a közéletben, napi eseményeken, felvonulásokon a folyóiratban vagy hírlapban való megjelenéshez, illetve az arckép tudományos, közművelődés, oktatás céljából való nyilvános bemutatásához. Egy kivételt azonban ismert: ha a megjelenés vagy nyilvános bemutatás méltányos érdeket sértett volna (33.§ 2–3. bek.).

Levelet vagy bizalmas iratot akkor is csak a címzett engedélyével hozhattak nyilvánosságra, ha az szellemi alkotást tartalmazott (34.§).

Az előadóművészek joga tekintetében a javaslattevő szakítani kívánt azzal az erőltetett fikcióval, miszerint az előadóművész a szellemi alkotás adaptálója és ezáltal maga is szerzőnek minősülne. Balás P. Elemér már sui generis védelmet sürgetett az előadóművészeknek és ezzel a szomszédos jogok előfutárának tekinthető Szalai Emillel együtt.⁹ Balás szerint az előadóművész az előadás során a művet újraalkotja, de ehhez nem szükséges eredetiség vagy intuíció, szemben a szerzői alkotással. Mindemellett nem feledkezhetünk el arról, hogy az előadóművészek teszik a művet élvezhetővé, művészien megformálttá és ezzel egy többletértéket adnak a műnek, melyet anyagi értelemben kell viszonzni az előadóknak, valamint bizonyos jogosítványokkal kell őket felruházni az általuk előadott művön.¹⁰ Szalai álláspontja szerint az előadó egy magasabb fokú munkát végez, melynek célja a megismétlés időben, viszont

a szerző alkotásának célja a térbeli és időbeli egyszerűség és megismételhetetlenség.¹¹

A *mozgófényképészeti alkotások* (audiovizuális művek) körében a javaslat az előadóművész engedélyét is megkövetelte az előadás fimszalagra viteléhez. Ha az előadás üzleti vállalat keretében zajlott, akkor a vállalat tulajdonosának engedélye is kellett (35.§ 1. bek.). Az előbbi rendelkezéseket a rádióközvetítésre is alkalmazni kellett, akkor is, ha a szellemi alkotás nem állt szerzői jogi védelem alatt (36.§ 1–3. bek.).

Az üzleti vállalkozás keretében létrehozott filmalkotás esetében a kísérőzene és az előadóművész jogai a film szerzőjét illették meg (39.§ 1. bek.). Az ilyen filmalkotások esetében a szerzői jogok gyakorlásának a jogosultja a vállalkozó volt. Balás P. Elemér is elismeri ezen álláspont fikciós jellegét, hiszen nem a vállalkozó a filmalkotás valóságos szerzője, viszont nélküle a mű nem jöhetne létre.¹²

Rádióközvetítés útján nem lehetett közölni a nyilvános előadás első 10 előadását, ezidő után sugározott előadások közvetítéséért a szerzőt és az előadóművészt méltányos díjazás illette meg (43.§). Az előadóművész engedélye azonban nem kellett a nyilvánosan előadott irodalmi művek filmtudósítás céljára történő rögzítéséhez és a rádióközvetítéshez. A javaslat készítője azzal indokolta meg ezt a fentiekkel ellentétesnek látszó szabályozást, hogy ezek a beszámolók egyrésztől nem támasztanak versenyt sem szerzőnek, sem az előadóművésznek a mű értékesítésében, másfelől a közérdeklődés szükségletét elégítik ki, ráadásul még arra is alkalmasak lehetnek, hogy felhívják a közönség figyelmét az alkotásra.¹³

Gyűjteményes művek esetében, ha a gyűjtemény szerkesztőjét nem nevezték meg, akkor a kiadó, illetve a bizományos volt jogosult a szerző érdekében fellépni. Színrehozatal rendezőjének megnevezése hiányában az elsőként színrehozó vállalat vagy színház járhatott el a rendező érdekében (9.§ 1–2. bek.).

A gyűjtemény egyes részeit, melyek korábban nem jelentek meg, a szerző csak a szerkesztő beleegyezésével többszörözhetett (37.§ 1. bek.). Ha a gyűjtemény rendszer időszakonként megjelent (pl. hírlap, folyóirat), akkor valamely rész szerzője művét szabadon értékesíthette, kivéve, ha a szerkesztő vagy kiadó kizárólagos jogot szerzett az alkotásra. A hírlapokban megjelent irodalmi alkotást szerzője szabadon értékesíthette (38.§).

Az árjegyzékek, üzleti hirdetések, használati utasítá-

sok, lakásjegyzékek és ezekhez hasonló gyakorlati munkák a javaslat szerint akkor részesülhettek védelemben, ha az adatgyűjtés, illetve a csoportosítás tekintetében újszerűnek minősültek (89.§ 1. bek.).

A *szabad felhasználások köre* tágna mondható a törvényjavaslatban, ám jelen esetben csak az újdonságnak számító rendelkezésekkel foglalkozunk. Vers vagy versrészlet átvétele megzenésítés céljából Balás P. szerint is szabadon átvehető volt, meg kellett azonban nevezni annak szerzőjét és részesíteni kellett őt a zeneművel elért jövedelemből (55.§ 1. bek.).

Nyilvánosan előadott irodalmi művet szabadon felhasználhattak tudósítás céljából készült megfilmesítéshez, rádióközvetítéshez (ezekhez, mint fent említettem, az előadóművész engedélye sem kellett), valamint belépődíj nélkül tartott magáncélú összejövetelel előadásokhoz (pl. színjátszó köröknél – 57.§)

Nyilvánosan előadott zenemű egyes részeit bárki felhasználhatta filmes tudósítás készítéséhez (59.§). Szabadon előadhattak továbbá egész zeneműveket, ha ez a nyereségszerzés célját közvetve sem szolgálta, egyházi ünnepségen és zenei automatán, kivéve operának vagy más zenei alkotásnak színházi előadását és a filmes bemutatást (60.§).

A *bitorlások* tekintetében Balás P. kiterjesztette a kártérítés összegét a sértett elmaradt hasznára is; a kártérítés összege egyébként nem lehetett kevesebb, mint a bitorló gazdagodása (66.§ 1–2. bek.). Szentesítette a javaslat ugyanakkor a Kúria azon gyakorlatát, miszerint a jogi személy felelőssége is megállapítható bitorlás kérdésében, ha képviselője ügykörében eljárva követte el azt (67.§ 2. bek.). Mellőzhetőnek tartotta az elkobzást olyan esetekben, ha a jogellenes állapotot másképpen is megszüntethették.

Végül *kivette a törvényi oltalom alól* Balás P. Elemér a hivatalos használatra készült hivatalos iratokat, mint amilyenek a jogszabályok, valamint a térképeket és a műszaki terveket (90–91.§). Mindez csak azért számított meglepőnek, mert a BUE római szövege a térképeket és a műszaki terveket is szerzői jogi védelemben részesítette.¹⁴

Befejezésképpen megállapíthatjuk, hogy Balás P. Elemér a korabeli multilaterális egyezmények talaján olyan megoldásokat tartott szükségesnek egy korszerű szerzői jogi törvényben, amelyek közül számos rendelkezés napjainkban is időtállóan bizonyult.

Irodalom

Dr. Alföldy Dezső: A magyar szerzői jog, különös tekintettel a M. Kir. Kúria gyakorlatára. (Bp., Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1936.)

Almásy Antal: A szerzői jog mint személyiségi jog. (Jogállam, 1927. 252. 1)

Dr. Balás P. Elemér: Szerzői jogi reformtörvények. (Bp., Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., 1927.)

Dr. Balás P. Elemér: Törvényjavaslat a szerzői jogról. (Bp., Magyar Jogászegylet kiadása, 1947.)

Benárd Aurél–Tímár András (szerk.): A szerzői jog kézikönyve. (Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.)

Faludi Gábor: A szerzői jog átruházhatósága a magyar szerzői jogban. (Magyar Jog, 1995. március)

Lontai Endre: Szellemi alkotások joga. (Bp., Eötvös Kiadó, 2001.)

Dr. Márkus Dezső: Szerzői jog. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. (Bp., Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés, 1905.)

Nizsalovszky Endre: Balás P. Elemér. (Jogászegyleti Szemle, 1948/1–2.sz.)

Palágyi Róbert: Szerzői jogi védelemben részesülnek-e a rádió leadott írói művek? (Jogtudományi Közlöny, 1926. 19. sz.)

Pikler Mór: A filmesítési jog. (Jogtudományi Közlöny, 1928. 1. sz.)

Dr. Pólay Elemér: Balás P. Elemér születésének századik évfordulójára. (Magyar Jog, 1984/1. sz.)

Dr. Rácz György: Egy polihisztor magyar jogász emlékezete. (Jogtudományi Közlöny, 1983. június)

Szalai Emil: Előadóművész, gramofonlemez, rádió. (Bp., Dante Könyvkiadó, 1935).

Szalai Emil: A magyar szerzői jog. Az 1921: LIV. törvénycikk a vele kapcsolatos rendeletek és a kiadói ügyletről szóló törvényes rendelkezések. (Bp., Az Athaeneum Irodalmi és Nyomdai R.-t. kiadása, 1922).

Jegyzetek

¹ Dr. Szalai Emil: Szemere Bertalan szerzői jogi törvényjavaslata in Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny 50 éves fennállásának emlékére 1865–1915. (Bp., Franklin-társulat, 1916. 591–598. pp.)

² Dr. Rácz György: Egy polihisztor magyar jogász emlékezete. (Jogtudományi Közlöny, 1983. június 4. 12–413. p.)

³ Dr. Pólay Elemér: Balás P. Elemér születésének századik évfordulójára. (Magyar Jog, 1984/1. Sz. 84–86. pp.)

⁴ Dr. Balás P. Elemér: Törvényjavaslat a szerzői jogról. (Bp., Magyar Jogászegylet kiadása, 1947. 4. p.)

⁵ Balás P. Elemér: Törvényjavaslat a szerzői jogról 6. p.

⁶ Faludi Gábor: A szerzői jog átruházhatósága a magyar szerzői jogban. (Magyar Jog, 1995. március 150. p.)

⁷ Szladits Károly: A magyar magánjog. Általános rész, személyi

Szalai Emil: Szerzői jogunk reformja. (Ügyészek Lapja, 1918. 40. sz.)
Szalai Emil: Törvényjavaslat a szerzői jogról. (Jogtudományi Közlöny, 1918. évi 39. sz.)

Szladits Károly: A magyar magánjog. Általános rész, személyi jog. (Bp. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1941.)

A szerzői jogról szóló törvény reformja. A Magyar Jogászegyletben 1906. évi március havában tartott vita. (Bp., Franklin Társulat Nyomdája, 1906).

jog. (Bp. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1941. 43–44. pp.)

⁸ Balás P. Elemér: Törvényjavaslat a szerzői jogról. 69–70. pp.

⁹ Benárd Aurél–Tímár András (szerk.): A szerzői jog kézikönyve. (Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 54. p.)

¹⁰ Balás P. Elemér: Szerzői jogi reformtörekvések. (Bp., Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., 1927. 33–34. pp.)

¹¹ Szalai Emil: Előadóművész, gramofonlemez, rádió. (Bp., Dante Könyvkiadó, 1935. 38. p.)

¹² Szladits Károly: A magyar magánjog. 682–683. pp.

¹³ Balás P. Elemér: Törvényjavaslat a szerzői jogról. 104. p.

¹⁴ Dr. Alföldy Dezső: A magyar szerzői jog, különös tekintettel a M. Kir. Kúria gyakorlatára. (Bp., Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1936. 159. p.)

ÉLETRAJZ

Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra

2004. november 10-én, életének nyolcvanhetedik évében, türelemmel viselt, hosszú, súlyos betegség után távozott *Szádeczky-Kardoss Samu* professor emeritus, a Szegedi Tudományegyetem nyugalmazott tanszékvezető tanára az élők sorából.

Szádeczky-Kardoss professor úr 1918. január 21-én született Kolozsvárt a magyar tudománynak számos tudós elmét adó, nemesi család sarjaként. Gimnáziumi tanulmányait 1927-től 1935-ig a Szegedi Városi Dugonics András Piarista Gimnáziumban, egyetemi tanulmányait az 1935–1939 években a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen végezte, görög-latin szakos tanári diplomáját 1940-ben kapta meg. Szakemberré formálásában, kutatói profiljának kialakulásában a legnagyobb szerepet elsősorban mestere, Förster Aurél, a klasszika-filológia professzora, Aristotelés-művek nemzetközi rangú kiadója, valamint a Régiségstudományi Intézet vezetőjeként Banner János játszotta. 1941 és 1944 között szülővárosában működött díjas gyakornokként, majd tanársegédként, 1943-ban „*Sub auspiciis Gubernatoris*” avatták doktornak.¹ Az 1944/45-ös tanévre a Budapesti Tudományegyetemre nyert címzetes tanársegédi besorolást, 1945 augusztusában a Szegedi Állami Gyakorló-gimnáziumhoz kapott tanári kinevezést.

1950-ben intézeti tanári munkakörben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kezdett

dolgozni, ahová az esztendő végén egyetemi docensi (az akkori szóhasználat szerint „intézeti tanári”) kinevezése is megérkezett. Addigi tudományos munkásságának elismeréseképpen 1952-ben a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot kapta, és ugyanezen év őszétől az Ókori Történelmi Tanszék vezetőjévé irányította. 1950 és 1957 között a szegedi és a debreceni egyetemről

száműzték a görög és a latin képzést, ám 1957-ben sor kerülhetett a Klasszikai Filológiai Tanszék újjászervezésére, amit Szádeczky-Kardoss Samu ténylegesen 1957-től, tanszékvezetői megbízás alapján pedig 1959 augusztusától 1988 július végéig vezetett. 1992-ben kapta meg a *professor emeritus* kitüntető címet. (Az ország és Európa egyik legkiválóbb grécistájának nem adatott meg, hogy Szegeden görög tanszékét hozhasson létre, 1981-ben azonban sikerült megszerveznie a Klasszika-Filológiai Tanszék keretén belül a Bizantinológiai és Középlatin Filológiai Tanszékcsoporthoz, ami ma a Történelmi Segédtudományi Tanszék keretén belül működik.)

Tudományos munkássága első szakaszában a római birodalom nyugati és dunai provinciáinak társadalomtörténelmi kérdéseire, így elsősorban a *baugauda* és *scamara* mozgalmakra² és néhány görög *auctorra* (így például Mimnermosra, Xenophónra és Aristophánésre) összpontosult, valamint a Tisza nevének legrégebbi történetével is foglalkozott.³ 1962-ben került sor egyetemi

tanári kinevezésére, és 1963-ban kapta meg az irodalomtudományok doktora fokozatot, amit Mimnermosról írott nagymonográfiájával nyert el.⁴ Az ebben az időben írt egyetemi jegyzetei,⁵ és az ókori Hellasz történetéről szóló európai szintű monográfia⁶ több évtizeden át szolgáltak, és szolgálnak ma is az oktatás vezérfonalául hazánk egyetemén.

Az 1960-as évek második fele jelentős fordulatot hozott Szádeczky-Kardoss Samu kutatói érdeklődésében, ugyanis – noha kapcsolata az antikvitással változatlanul fennmaradt, amit latin és görög auctorokról közölt publikációi is igazolnak⁷ – vizsgálódásának homlokterébe azon görög és latin szövegek kerültek, amelyek a Kárpát-medence, az európai steppeövezet, a korai Bizánc és az ősmagyarország történetéről adnak hírt. A kutrigurokra és onogurokra vonatkozó közleményei mellett – amelyek közül a legjelentősebbek a Pauly-Wissowa-féle *Realencyclopädie* hasábjain napvilágot látott cikkei⁸ – e kutatásai közül a legfontosabb az avarok történetének forrásait a teljesség igényével feldolgozó műve,⁹ amelynek fordítás és jegyzetanyaga egy sajátos avar történelmet tár a kutatók elé. E tárgy körben végzett kutatásait már korábban német nyelven összefoglalta,¹⁰ amit a pusztán az adott tárgykör szakirodalmának legjavát felsoroló *Der Neue Pauly* is idéz az „*Avares*” címszónál.¹¹ Mindkét mű megkerülhetetlen kézikönyv az avar világ tanulmányozásához.

Első publikációja 1938-ban,¹² az utolsó pedig 2004-ben jelent meg,¹³ a két évszám közt eltelt idő alatt közel kétszázharminc közleményt publikált, amelyek nem csupán Magyarországon láttak napvilágot – tudományos eredményeit számos jelentős külföldi folyóiratban (így a *Revue des Études Grecques*, *Journal of Hellenistic Studies*, *Gnomon*, *Classical Philology*, *Deutsche Literaturzeitung*), lexikonban (pl. *Pauly-Wissowas Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, *Der kleine Pauly*) és monografikus műben (pl. *Cambridge History*) is közölte. Munkásságának középpontjában mindvégig a görög és latin források elemző vizsgálata állott, és ennek megfelelően tudományos következtetéseit a feltétlen forrástisztelet hatotta át. Kutatómunkájának egyedülállóan széles, mintegy harmadfélezer esztendő felülről ívének kezdetét a pylosi táblák lineáris írása,¹⁴ végét a konstantinosi „*De administrandi imperii*” alkotta.¹⁵

A magántudós Szádeczky-Kardoss professzor azonban nem szorította háttérbe a tudományos közéletben részt vevő, tudományszervező Szádeczky-Kardoss Samut. 1955 és 1995 között mintegy harmincöt konferen-

cián vett részt, és ezek alkalmával, valamint tanulmányutak során tizenhét országot keresett fel. Szerkesztői munkái közül kiemelendő a szegedi *Acta Antiqua et Archaeologica*, amelynek alapító szerkesztője volt, és az ő kezdeményezésére újraindult *Opuscula Byzantina-sorozat*; tagja volt az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóirat szerkesztőségének, és hosszú éveken át főszerkesztőként gondozta az *Auctores Latini* című tankönyvsorozatot (I.–XXIII. kötetek). Alapító tagja volt a Magyar Őkortudományi Társaságnak, amelynek egy időben alelnöki tisztségét is betöltötte, tagja volt a Magyar Őstörténeti Bizottságnak, az MTA Klasszika-Filológiai, illetve Őkortudományi Bizottságának. Kötetesei közül említendő az 1943-as „*Sub auspiciis Gubernatoris*” kitüntetéses doktorrá avatás, az 1982-ben megkapott, „*Az 1300 éves Bulgáriáért*” kitüntetés, az 1985-ös „*Ábel Jenő Emlékérem*” és a „*Munka Érdemrend arany fokozata*”, amellyel 1988-ban tüntették ki. Hetvenedik és nyolcvanadik születésnapján munkatársai és tanítványai a tiszteletére kiadott tanulmánykötettel köszöntötték.¹⁶

Munkásságát áttekintve, amely a magyar tudomány hírnevét méltán öregbítette a nagyvilágban, értetlenül állhatunk azon tény előtt, hogy a magyar tudományosság hivatalos fórumai Szádeczky-Kardoss Samu érdemeit mindvégig nem méltányolták kellőképpen.

E sorok írójának már nem lehetett alkalma Szádeczky-Kardoss professzor úr egyetemi előadásait hallgatni, illetve szemináriumain részt venni, azonban utolsó szakdolgozójaként és – a Professzor Úr kifejezését idézve – „*kriptotánítványaként*” lehetősége nyílt arra, hogy tudásának és személyiségének kisugárzását megtapasztalhassa. A lenyűgözően hatalmas tudásanyaghoz és páratlan memóriához nagyfokú tudósi alázat, – a szakmai okfejtésekben éppúgy, mint a magánbeszélgetésekben – elegáns és élvezetes stílus társult. Számunkra, akik megélhettük emberségét, tartását, önzetlen segítőkészségét, örök példakép marad. Álljon itt búcsúzóul kedves költőjének, Mimnermosnak néhány sora: „*Úgy, mint fán a levél, ha virágba borulva tavasz jön, / zsendül, nő, mihelyst érik a napsugarak, / úgy mi araszyi időn örülünk drága napoknak / ifjan, az istentől, hogy mi a jó, mi a rossz, / nem tudván. De élnek állnak feketében a Kérek, / egyik a vénséget tartva kezében élnek, / másik már a halált. Be hamar megfonnyad a hamvas gyöngye gyümölcs, hol a nap szórja a földre a fényt! / Am ki a csúcsra felér, mindjárt megfordul a sorsa, / rögtön az életnél jobb neki már a halál.*”¹⁷

Nótári Tamás

Jegyzetek

¹ Doktori értekezése „*Áttelepítés és áttelepedés a görögök történelmében a történeti idők kezdetétől 362-ig Kr. e.*” címmel 1941-ben Kolozsvárt, rövidített formában pedig ugyanott egy évvel később „*Übersiedlung und Verpflanzung von Bevölkerungen in der Geschichte der Griechen bis 362 v. Chr.*” címmel látott napvilágot.

² *Burdurellus az utolsó bagauda vezér?* (Antik Tanulmányok 2. 1955. 113–120. pp.) [Társszerző: Cúth Béla.]; *Bagauda mozgalmak Hispániában.* (Antik Tanulmányok 3. 1956. 176–180. és

334. pp.) [Társszerző: Cúth Béla.]; *Bagaudák az Alpokban.* (Antik Tanulmányok 4. 1957. 117–122. pp.) [Társszerző: Cúth Béla]; *Bagaudae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 346–354. pp.; *Scamarae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 1239–1242. pp.; *Scamarae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XIV. 1974. 657. p.; *Geschichte des Attila-Abkömmlings Mundo und ihre Chronologie bei Theo-*

phanes. (Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 10–11. 1974–1975. 165–174. pp.)

³ *The Name of the River Tisza*. (Acta Antiqua 1. 1954. 77–115. pp.); *A Tisza nevének története a honfoglalásig*. (Néprajz és Nyelvtudomány 3–4. 1959–1960. 99–113. pp.)

⁴ E tárgykörben frott legfontosabb publikációiként a következők említhetők: *Testimonia de Mimnermi vita et carminibus*. (Szeged 1959. Reprint 1970); *A fiatalág és öregség Mimnermos költészetében* (A 2, 4, 5 és 6 Mimnermos-töredék kommentárjából). (Antik Tanulmányok 8. 1961. 55–64. p.); *Nova testimonia de carminibus Mimnermi*. (Acta Antiqua 10. 1962. 247. p.); *Mimnermos*. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 935–951. pp.

⁵ Többek között a *Három szöveggyűjtemény a régi latin nyelv és irodalom tanulmányozásához*. (Bp., 1958.)

⁶ *Az ókor története III. Görög történelem*. (Bp. 1965.)

⁷ Ezt igazolja több, e korszakból származó publikációja, ezek közül ő maga a következőket tartotta legértékesebbnek és legmaradandóbb eredményt hordozónak: *Egy figyelmen kívül hagyott forráshely a Gracchusok apjának és a keltiber-római kapcsolatoknak a történetéhez: Polybios in Suda s. v. periairein*. (Antik Tanulmányok 20. 1973. 187–190. pp.); *Nouveau fragment de Polybe sur l'activité d'un proconsul romain, distributeur de terres en Hispanie* (Suda s. v. periairein sur le père des Gracques). Oikumene 1. (Bp., 1976. 99–107. pp.)

⁸ *Kotriguroi*. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertum-

swissenschaft Supplementband XII. 1970. 516–520. pp.; *Onogouroi*. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XII. 1970. 902–906. pp.

⁹ *Az avar történelem forrásai*. (Bp., 1998.)

¹⁰ *Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen*. [Társszerző Olajos Teréz.] (Szeged 1986.)

¹¹ *Avars*. In: Der Neue Pauly. Herausgegeben von H. Cancik und H. Schneider. (Stuttgart–Weimar 1997. II. 336. p.)

¹² *Helmut Th. Bossert: Aitkreta: Kunst und Handwerk in Griechenland, Kreta und in der Ägäis von den Anfängen bis zur Eisenzeit*. (Berlin 1937³). Dolgozatok a Szegedi ... Tudományegyetem Régiségstudományi Intézetéből 14. 1938. 222–223. pp.

¹³ *Nótári Tamás: Iuridicophilologica – Tíz tanulmány*. Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. (Bp., 2004. 7. p.)

¹⁴ *La colonisation grecque de l'Asie Mineure et les tablettes de Pylos*. (Acta Antiqua 9. 1961. 261–266. pp.)

¹⁵ *Adalék a szavárd magyarság problematikájához*. Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Szerk. Bartha A.–Czeglédy K.–Róna-Tas A. (Bp., 1977. 277–282. pp.)

¹⁶ *Studia in honorem Samuelis Szádeczky-Kardoss septuagenarii*. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VII. (Szeged 1988); *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. (Szeged 1998.)

¹⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása, In: *Görög költők antológiája*. (Bp., 1982. 59. p.)

FORRÁS

Chauveau Adolphe – Faustin Hélie:

A Code pénal 59. cikke és a személyes körülmények kérdése

Fordította és előszóval ellátta:
Mészáros Ádám

ELŐSZÓ

„A részesség elmélete egyike a büntetőjog legtövisesebb tárgyainak.”¹ E felvezető mondatlal kezd a két neves XIX. századi francia büntetőjogász, Adolphe Chauveau² és Faustin Hélie a „*Théorie du Code pénal*”³ részességről szóló fejezetét. És ha e megállapítást igaznak tekintjük a tettesség-részesség elméletére, méginkább igaz ez az ún. személyes körülmények tanára. A büntetőjog e részterülete azt vizsgálja, hogy a bűncselekményt elkövetők egyikének személyes tulajdonsága érinti-e, illetve mennyiben a többi elkövető büntetőjogi felelősségét. Személyes tulajdonság vagy körülmény alatt az ember személyében rejlő, attól elválaszthatatlan tulajdonságait, illetve más személyekhez vagy dolgokhoz fűződő viszonyát kell érteni.

A személyes körülmények tana a XIX. században rendkívül élénken foglalkoztatta a büntetőjogászokat.

Hazai viszonylatban Angyal Pál neve emelendő ki, aki e szövevényes témakört monografikus mélységgel dolgozta fel, kitérve az egyetemes és hazai jogtörténeti előzményekre, a kortárs büntető törvénykönyvek szabályozására, a tudományos álláspontokra, és a hazai megoldás elemzésére.⁴ E témakörben az egyedüli támpontot a törvény ez irányú rendelkezései szolgáltathták, amennyiben voltak ilyenek. A Csemegi-kódex például úgy rendelkezett, hogy valamely tettes vagy részes személyes tulajdonságai vagy körülményei, melyek az elkövetett cselekmény büntethetőségét megszüntetik, büntetését enyhítik vagy súlyosbítják, a többi tettes és részesre nézve tekintetbe nem vehetők (74.§). Lényegében hasonló rendelkezés érvényesült az 1871-es német birodalmi büntető törvényben is. Azonban még a kifejezett törvényi szabályozással rendelkező jogrendszerekben is állandó harc uralkodott a különböző tudományos álláspontok között.

Franciaországban, és ugyanígy Belgiumban, a büntető törvénykönyv nem adott iránymutatást a kérdés megoldására. Ennek következtében az elmélet és a gyakorlat más törvényi szabályhoz volt kénytelen segítségért folyamodni.

Az 1810-es Code pénal a bűncselekmény elkövetői körében két kategóriát ismert: a tetteseket és a részeseket. A tettesek fogalmát – hasonlóan a többi korabeli büntető törvénykönyvhöz, így a Csemegi-kódexhez is – nem jelölte meg, a hangsúlyt a részesek, illetve a részességi alakzatok tényállási elemeinek meghatározására fektette. Az elkövetők büntetésével kapcsolatban a törvény 59. cikke⁵ szigorú parifikációs elvet fektetett le,⁶ amelyet nemcsak a francia, de más nemzetek büntetőjogászai is gyakran éles kritikával illeltek.⁷ E cikkel szemben – annak igazságtalanságára hivatkoz-

va – Chauveau és Hélie is erőteljesen fellépett. Ez leginkább a személyes körülmények tana kapcsán nyilvánul meg.

A személyes körülmények kérdését a szerzők a részességről szóló fejezet harmadik részében, a törvényi rendelkezések gyakorlati alkalmazásának vizsgálata körében tárgyalták. Ennek keretében három fő szabályt emeltek ki. Az első az analógia tilalmával kapcsolatban a részesség törvényi tényállási elemeinek kiterjesztő értelmezését tiltja, illetve azt követeli meg, hogy az esküdtszék kifejezetten állapítsa meg a vád tárgyává tett részességi alakzat tényállási elemeit.⁸ A második a részesség járulékosága kapcsán a büntetendő tettesi alapcselekmény létét követeli meg,⁹ végül a harmadik kérdéskör a büntetés alkalmazására vonatkozik, és ennek keretében tárgyalják a személyes tulajdonságok tanát.¹⁰

Mint említettem, a francia Code nem rendelkezett kifejezetten e kérdéstről, így a joggyakorlat a szigorú parifikációt előíró 59. cikket alapul véve próbálta a kérdést megoldani. Elméleti szinten azonban, akárcsak más francia és külföldi szerzők, Chauveau és Hélie különböző kategóriákat állítottak fel az ún. különleges körülményeken belül. Így ezek között a korszakra jellemző módon megkülönböztették a büntetben rejlő súlyosító körülményeket a kizárólag a tettes személyes súlyosító körülményeitől. E két kategóriát azonban eltérően ítélték meg a büntetés tekintetében, szembehelezkedve ezzel a törvény szigorú asszimilációs elvével, és az arra épülő joggyakorlattal. Ez utóbbi ugyanis a törvény szövegére támaszkodva minden esetben felelőssé tette a részesekeket a súlyosító (minősítő) körülményekért, még akkor is, ha nem is vettek részt bennük, illetve még ha nem is tudtak róluk. Chauveau és Hélie ezt azonban csak a büntetben rejlő minősítő körülményekre nézve ismerte el. Ennek megfelelően arra hívták fel a figyelmet, hogy a tettes személyes körülményeiért, mint például az atyai, gyámi minőség, a részes nem tartozhat felelősséggel, mivel igazságtalan volna valakit olyan kötelezettség megszegéséért felelősségre vonni, amely nem terhelte. Végeredményben arra jutottak, hogy nem lehet a törvény szövegét szó szerint értelmezni. A törvény a részesekeket csupán úgy akarta tekinteni, mintha tettesek lettek volna (és nem úgy, mintha ők lettek volna a tettesek, ami azt eredményezné, hogy a részesekek szükségképpen azt a büntetést érdemlik, ami a tettest éri), ebből következően a részesekek nem kell felelniük a tettes személyes minőségéből eredő minősítő körülményekért, viszont a részest jellemző személyes körülmény miatti megnövekedett felelősség, a részesekek büntetését súlyosíthatja.

Később a különleges körülmények csoportosítása bővült a francia büntetőjogban. Így *Émile Garçon* törvény-kommentárjában¹¹ az 59. cikk ismertetése kapcsán külön tárgyalta a részeshez kapcsolódó személyes minősítő körülményeket, a tettesi bűncselekményhez kapcsolódó minősítő körülményeket, a tettes személyes körülményeit, és végül ettől elkülönítve a

tettes tisztán személyes körülményeit. *Garçon* kiemelte, hogy e cikk nem a tettes és a részes *szükségképpen* azonos büntetéssel sújtását jelenti, hanem a valódi értelmében az, hogy a tettel és a részessel szemben ugyanazon bűncselekmény miatt kell eljárni, és ebből következően, ugyanazon büntetési tételkeretet kell rájuk alkalmazni. Alternatív szankciók esetén azonban nincs akadálya annak, hogy az egyiküket szabadságvesztéssel, másikat pénzbüntetéssel sújtják.¹² Az 59. cikket a továbbiakban szó szerint értelmezve arra jutott, hogy a büntetthez és a tetteshez kapcsolódó minősítő körülmények a részesre nézve, tekintet nélkül a róluk való tudomásra, figyelembe veendőek, kivéve a tisztán személyes jellegű visszaesői és katonai minőséget. Ez az értelmezés azonban útját állta annak, hogy a részest terhelő különleges körülményt magánál a részesnél figyelembe lehessen venni. Így például ha a részes a saját apja megölésében segítette a tettest, mindkét elkövető az emberölés alapesete szerint tartozott felelősséggel.¹³

*Pierre Bouzat*¹⁴ az 59. cikk tárgyalása kapcsán abból indult ki, hogy a részesek nem az után a cselekmény után kapják a büntetésüket, amit elkövettek, hanem a tettes bűncselekménye után (*systeme de l'emprunt de criminalité absolue*).¹⁵ Ez a felfogás meghatározta a különleges körülményekről vallott nézetét is. E körülményeken belül három csoportot különböztetett meg, a valódi minősítő körülményeket, a személyes minősítő körülményeket, és a vegyes minősítő (súlyosító) körülményeket. Míg az elsőért és az utóbbiért a részesekeket minden esetben felelősséggel tartozónak tekintette, a tettes személyes körülményeit csak magánál a tettesnél tartotta figyelembe vehetőnek. Az alapvetésül állított tételből következően azonban a részes személyes körülményei *Bouzat* szerint is értékelés nélkül maradnak.

A Code pénalt 1994-ban átfogóan módosították, azonban a törvény továbbra sem tartalmaz rendelkezést a személyes körülmények kérdéséről, és a részesekek büntetési elvével kapcsolatban sem történt változás, azaz továbbra is a parifikáció elve érvényesül. Az új törvényi rendelkezés azonban más megfogalmazást használ, mint elődje,¹⁶ és ebből a különleges körülmények kérdésére az a megoldás vezethető le, amit *Chauveau* és *Hélie* másfél évszázaddal ezelőtt az előző törvény valódi szándékának tulajdonított. Az elméletben azonban a mai napig érvényesül a fentebb bemutatott a hármas megkülönböztetés.¹⁷

Végül néhány szó magáról a fordításról. Munkám során a *Théorie du Code pénal* 1887-ben megjelent hatodik kiadásának szövegét vettem alapul, és igyekeztem a történelmi szöveghűség megtartása mellett viszonylag érthető fordítását adni az eredeti szövegnek. Mindemellett a mű hangulatának átadása érdekében egyes helyeken, jegyzet formájában igyekeztem idézni a kortárs magyar szerzők, így *Wlassics Gyula* és *Angyal Pál* műveiben fellelhető részleteket.

A CODE PÉNAL 59. CIKKE ÉS A SZEMÉLYES KÖRÜLMÉNYEK KÉRDÉSE

A részesség harmadik szabályai a büntetés alkalmazására vonatkozik, és ezt az 59. cikk tartalmazza.ⁱⁱ Eszerint a részesek ugyanazzal a büntetéssel büntetendők, mint a tettesek.ⁱⁱⁱ A következőkben nem az ebből adódó könnyen levonható következtetéseket akarjuk ismertetni, hanem e rendelkezés tartalmát és jelentését szeretnénk bemutatni.

Elsőként azt kell megjegyezni, hogy az idézett elvet a most hatályos törvény is következetesen érvényesíti, azonban hatása már nem ugyanolyan, mint korábban volt. A jogalkotó azzal, hogy a tettesre és a részesre *ugyanazon büntetést* írta elő, csupán annyit akart mondani, hogy *ugyanazon büntetési nemet* kell alkalmazni és nem *ugyanazon tartamú* büntetést. Ennek megfelelően a joggyakorlatban is az érvényesül, hogy a részesre kiszabott büntetés hosszabb is lehet annál, mint ami a tettest éri.¹⁸ Mára viszont – lényegében az enyhítő körülmények rendszerének magalkotása óta – már nem is ugyanazon büntetési nemet szabnak ki rájuk, és a szankciók akár két fokozata is elkülönítheti őket: az egyiket kényszermunkára, a másikat vétség miatti szabadságvesztésre lehet ítélni. Azonban a tettes és a részes közti távolságot nem az esküdszéknek, hanem a jogalkotónak kellene értékelnie. Ehelyütt tehát csupán azt kell megállapítani, hogy az 59. cikket már nem alkalmazták szigorúan szó szerint a gyakorlatban.¹⁹

Ezt támasztja alá az az ítélet is, mely szerint „a büntetés azonosságából nem következik az, hogy a bíró köteles lenne a büntetést egyenlően alkalmazni a tettesre és a részesre, különösen, mivel mindegyik elkövető büntetendőségét aszerint kell megítélnie, hogy az számára kisebbnek vagy nagyobbak tűnik, hogy ez alapján egyéniesítse az őket érő büntetést. Ugyanezek az elvek vonatkoznak azokra az esetekre is, amikor az esküdszék enyhítő körülményeket tár fel a tettes és a részes javára, mert ekkor érvényesül a legnagyobb szabadsága a bíróságnak a büntetés alkalmazásában, mivel a 463. cikk egy még pontosabb arányosság elérését teszi lehetővé a bűnösség foka és a büntetés között a minden elkövetőhöz kapcsolódó különleges körülmények szerint.”

Azonban ismerni kell, hogy maximálisan milyen büntetés fenyegeti és érheti a részt abban az esetben, amikor semmilyen enyhítő körülmény nem írható a javára. Az 59. cikk a részt *ugyanazzal a büntetéssel* rendeli büntetni, mint a tettest. De mit jelent ez valójában? Vajon a részes is felel a bűncselekmény súlyosító körülményeikéért, amelyekről adott esetben nem is tudott? Vajon rá is kiterjed a büntetésnek a tettest valamely tisztán személyes minősége miatt érő súlyosítása? Vagy csak az a büntetés fenyegeti, amit a törvény arra a büntetettre rendel, amelyben közreműködött? E kérdések megválaszolása előtt különbséget kell tenni a súlyosító körülmények között aszerint, hogy azok bel-

ső vagy külső eredetűek, azaz a büntett elemeit, vagy a tettesek valamelyikének személyes tulajdonságait képezik-e.^{iv}

Az 1791-es Code pénal hatálya idején a joggyakorlat csak akkor találta a részeseket a tettel azonos büntetéssel büntetendőknek, amennyiben tudtak a büntett (belső) részét képező, a büntetés súlyosítását eredményező körülményekről. Így a gyilkosság részesekre a halálbüntetés csak abban az esetben volt alkalmazható, ha az előre megfontoltság velük szemben is külön bizonyítást nyert.²⁰ Ez a gyakorlat azonban az 1810-es Code pénal hatálya idején nem maradt fenn. A Semmitőszék – ez utóbbi törvény kihirdetése óta – következetesen úgy döntött, hogy ugyanazt a büntetést kell kiszabni a tettesre és a részesre, még akkor is, ha megállapítják, hogy ez utóbbiak nem vettek részt a büntett súlyosító körülményeinek realizálásában, illetve még akkor is, ha nem is tudtak e körülményekről. Az ilyen tartalmú döntések fő indoka az, hogy a törvény 59. cikke általános, és alkalmazása nem függ attól, hogy a részes a bűncselekmény minősítő (súlyosító) körülményeiben is részt vesz-e. Másfelől a törvény 63. cikke^v – amely azokat az eseteket határozza meg, amikor a büntetést módosítani lehet – nem tesz említést arról az esetről, ha a részesek nem tudtak a súlyosító körülményről, mint a bűncselekményből származó dolgok elrejtése esetén.²¹

Néhány büntetőjogász támadta ezt a gyakorlatot, arra hivatkozva, hogy a 60. cikk^{vi} csak azokat tekinti részesnek, akik tudatosan nyújtanak segítséget. Márpedig tudhat-e valaki úgy egy cselekményről, hogy nem tud annak legsúlyosabb körülményeiről? Vajon tudva vesz-e a részes valamely büntetettben részt, midőn a legszilárdabban meg van arról győződve, hogy vétséget segít elő?^{vii} A részesség fennállásához, akárcsak minden más büntetendő cselekményhez, nem a tett külső megnyilvánulását, hanem az erkölcsi elemet kell figyelembe venni.²² Végül teljesen bizonyos, hogy a tudomás teljes hiánya kizár minden felelősséget: így a lopás elkövetése alatti őrt állás nem büntetendő, ha a bíróság megállapítja, hogy a vádlott egyáltalán nem tudott arról, hogy lopást követnek el ezalatt.²³ Ésszerűnek látszik tehát, hogy a főtett tárgyi súlyát növelő súlyosító körülmények ismeretének részleges^{viii} hiánya csökkentse a részes bűnösségét.

Szívesen elfogadnánk ezt az értelmezést, ami teljesen egybe is vág azzal az elvvel, amit a fejezet elején felállítottunk, és amely az igazságos megtorlás elvén alapul, azaz, hogy a büntetésnek arányosnak kell lennie a bűncselekmény súlyával. De vajon engedi-e a törvény szövege ezen értelmezés elfogadását? A törvény szövege pontos: *A részesek ugyanazon büntetéssel büntetendők, mint a tettesek.*^{viii} Felhozhatjuk ellenben, hogy csak azok lehetnek bűnsegédek, akik *tudatosan* nyújtanak segítséget. De mit akar mondani ez utóbbi kifejezés? Csupán azt, hogy a részeseknek ismerniük kell annak a cselekménynek a természetét és célját, amelyben közreműködtek. De vajon megköveteli-e a törvény, hogy a büntett minden körülményéről tuda-

mással bírjanak? A törvény szövege egyáltalán nem enged ilyen megkülönböztetést, és mivel a 63. cikk ezt kifejezetten a bűncselekményből származó dolgok elrejtőire engedi meg, ebből pedig implicit módon az következik, hogy ez a többi részesre nem vonatkozik. Ez tehát a törvény valódi szelleme. „Amikor a büntetés – mondta Target – a legnagyobb szigor hordozza a súlyosító körülményeknek köszönhetően, az tűnne igazságosnak, ha e megnövekedett szigor azokat is érné, akik a büntett előkészítésével, segítségével vagy előmozdításával alávetették magukat minden körülmény lehetőségének, és beleegyeztek a büntett minden következményébe.”²⁴

Véleményünk szerint azonban teljesen más a helyzet, ha a minősítő körülmény a bűncselekményen kívül áll, azaz a tetteshez kapcsolódik, mint például az apai, fiú, gyámi, a cselédi vagy köztisztviselői minőség. A Semmítőszék ellenben következetesen az előbb tárgyalt elvet^{ix} érvényesítette: a büntetés, ha a részesek egyikének minősége miatt súlyosbodik, súlyosbodik a többiekre nézve is. Ennek megfelelően a lopás részesei, ha a tettesek egyike cseléd, ugyanazon büntetéssel büntetendők, mint a cseléd tettes;²⁵ ha a közokirat-hamisítást hivatalos személy követi el, minden részesre a hivatalos személy által elkövetett közokirat-hamisítás büntetése lesz az irányadó;²⁶ annak a hivatalos személynek a részes, aki levéltitkot sért, a hivatalos személyre rendelt speciális büntetéssel lesz sújtható.²⁷ Továbbá, aki a szülőknek a saját lányuk megrontásához nyújt segítséget, ugyanazzal a büntetéssel büntetendő, mint maguk a szülők;²⁸ a baba által elkövetett magzat-elhajtás részes, ugyanúgy büntetendő, mint a baba; végül az apját megölő fiú részesét is a szülőgyilkosság büntetése fenyegeti.²⁹

A joggyakorlat tehát kérlelhetetlen és szigorú, és ezt csakis a törvény szövege igazolja. De vajon nem fér kétely magához a törvény szövegéhez? Ha több személy követ el büntetést, s ezek egyenlő részt vállalnak a bűncselekményben, az elkövetők társtettesek lesznek, és nem részesek. Márpedig ez esetben, vajon az egyikük személyes minősége megalapozza a többi tettes büntetésének súlyosítását is? Az 59. cikk csak a tettesek részeséről szól, és nem a tettesekről egymás vonatkozásában.^x Vajon a társtetteseket, a joggyakorlat mintájára,³⁰ részesnek kell tekinteni? Ezt csak az indokolná, hogy ezek büntetését súlyosítsuk. Azonban semmilyen büntetőjogi rendelkezés nem írja elő egy büntett több tettesre azt a kötelezettséget, hogy azokat is az a súlyosabb büntetés érje, amit az egyikükre kell alkalmazni. Márpedig, ha ez a súlyosítás nem kell, hogy érje a társtetteseket, kell-e hogy érje a részeseket? Amit az 59. cikk mondani akart, az az, hogy a részesek az ugyanazon büntettre rendelt büntetéssel úgy büntetendők, mintha tettesek lettek volna. A szó szerinti értelmezés azonban túl bizonytalanra teszi e rendelkezést. A bűncselekményhez kapcsolódó súlyosító körülményekért felelőssé kell tenni a részeseket, még akkor is, ha e körülményekről nem is tudtak, mivel a közreműködésük tettessé (bűnszerzővé) teszi magukat e cselek-

mény vonatkozásában. Azonban azok a körülmények, melyek nem a tettez tartoznak, és amelyek nem súlyosítanak a bűncselekményüket még abban az esetben sem, ha tettesek lennének, hogy súlyosíthatnák a büntetésüket részesi minőségükben? E körülmények nem tartoznak a bűncselekményhez, nem jönnek számításba a büntetés rendes meghatározásánál sem, ezek csak valamely személyes minőségből származnak. E tulajdonságok tehát személyesek, és a súlyosítás, amit maguk után vonnak, nem terjed ki másra, csak akinél fennállnak. Megjegyzendő, hogy a törvény előadója – a törvény indokainak felfedése során – csak a bűncselekményhez kapcsolódó körülmények súlyosító hatásáról szólt, és nem tett említést azokról, amelyek a tettesek egyikének személyes minőségéből erednek. És valóban, nem volna igazságtalan a részeset a hűtlen cseléddel, a közhivatalnokkal, a szülőgyilkos fiúval azonosan büntetni, ha nem volt hűtlen, nem szegte meg a hivatali illetve családi kötelességét?^{xi} Ha az elkövetőket terhelő kötelesség nem azonos, hogy lehet őket azonosan büntetni?

Végeredményben lehetetlen az 59. cikket szó szerint értelmezni. Mert ha a tettes és a részes minden esetben szükségképpen *ugyanazzal a büntetéssel* lenne büntetendő, akkor ebből következőleg a részes javára figyelembe kellene venni a büntetés azon enyhítését is, amely a tettes személyes minőségéből ered, éppúgy, mint ahogy a súlyosítás is kihat rá. Így, ha a tettes 16 év alatti, a büntetés életkor okozta enyhítésének ki kellene hatnia a részesre is. Ezt azonban soha nem vették figyelembe, és a Semmítőszék helyesen döntött úgy, hogy ebben az esetben a büntett rendes büntetését kell kiszabni a részesre is.³¹ Ebből következően a Semmítőszék erre az esetre az 59. cikk azon rendelkezésének, hogy *ugyanazon büntetéssel, mint a tettes*, azt az értelmezést adta, amit mi is adunk, azaz, hogy a részesnek *azt a büntetést kell kapnia, amit akkor kapna, ha ő maga tettes lenne*. A tettes személyéhez kapcsolódó körülmények nem írhatók a részesnek sem előnyére,³² sem hátrányára: a törvény a részeseket tetteseknek tekintheti, de ezen túl nem mehet, és nem büntetheti őket olyan személyes minőségre tekintettel, amellyel nem rendelkezik.³³

A Semmítőszék elismerte ezentúl azt is, hogy ha a tettes vagy a tettesek egyike visszaeső, e minőség, mivel teljesen személyes, nem vehető figyelembe sem a többi tettesnél, sem a részesnél.³⁴ És valóban abszurd lenne, ha az a súlyosítás, amelynek indoka az egyik elkövető korábbi bűnös magatartása, kiterjedne arra a részesre, akit korábban nem vontak felelősségre ilyen magatartás miatt. De vajon kevésbé lenne abszurd ezt az érvelést az olyan személyes körülményekre is kiterjeszteni, mint a szülői, közhivatalnoki vagy gyámi minőség? Be lehet a részesnek számítani azt a nagyobb romlottságot, ami azokat jellemzi, akik a szűkebb kötelességüket szegik meg?

Általánosan elismert végül az is, hogy a katona által elkövetett katonai bűncselekmény büntetése nem alkalmazható a civil részesre, „tekintettel arra, hogy a

katonákra vonatkozó eltérő törvényi szabályozás alapja egy speciális kötelezettség. Valójában mindenki, aki katonai szolgálatban áll, az országgal szemben kötelezi magát a fegyvellemmel kapcsolatos speciális kötelezettségek betartására. Ezen túl, ha annak ellenére, hogy a katonákra és a civilekre vonatkozó szabályok teljesen függetlenek egymástól, a civil részes felelősségét a részesség rendes szabályai alapján szeretnék a katona tettes sorsához kötni egy katonai bűncselekmény minősítése és büntetése során, akkor ebből az következne, hogy a részes olyan bűncselekményért lenne felelős, aminek az ő esetén nincs létjogosultsága, illetve olyan büntetés fenyegetné, melynek természete és szigora teljesen indokolatlan lenne vele szemben. Végül ez azt is eredményezné, hogy az enyhítő körülmények sem lennének többé a javára írhatók.” Ezt a döntést az új katonai büntető törvénykönyv 197., 198., és 268. cikkei implicit módon szentesítették, meghatározva azokat a kivételes eseteket, amikor a nem katona részeseket a katonai törvény hatálya alá lehet vonni. Véleményünk szerint a joggyakorlat általánosan eltér az 59. cikk valódi szellemétől, amely a tettes és a részes azonosításával csak azt akarta mondani, hogy a részeseket úgy kell büntetni, mintha ők maguk tettesek lettek volna.

Végül, a joggyakorlat elismerte, hogy a büntetés azon súlyosbítása, ami a tettesről a részesre száll, nem száll át ugyanakkor a részesről a tettesre. Mindig a tet-

tesre előírt büntetés éri a részt, még akkor is, ha a részes olyan minőséggel rendelkezik, amely akkor, ha tettes volna, a büntetés súlyosbítását tenné lehetővé, például, ha ő minősülne közhivatalnoknak³⁵, az áldozat fiának,³⁶ erőszakos közöszlésznek vagy szemérem elleni erőszaknál felmenőnek.³⁷ Azonban az a benyomásunk, hogy a joggyakorlat a törvény szövegéhez túlságosan ragaszkodva félreismerte annak szándékát: a törvény nem akarja a büntetés abszolút egyenlőségét, és ez igazságtalan is lenne. Egyrészt, mivel a részes büntetése súlyosbodna a tettes személyes tulajdonsága következtében, másrészt, mert a részes büntetése csökkenne, ha nála nem vennék figyelembe azt a minőséget, ami növelné a felelősségét.³⁸ A törvény csupán asszimilálni akarta a tetteseket és a részeseket, azonban nem akarta, hogy figyelmen kívül kelljen hagyni azokat a körülményeket, amelyek módosíthatják az elkövetőket külön-külön megillető pozíciót.³⁸

Végül az is elismert, hogy ha felmentik azt a tettest, akinek a közjegyzői, alkalmazotti, minisztériumi tisztviselői minősége indokolta a büntetés súlyosbítását, akkor a részes is mentesül e súlyosítás alól, és csak az alapesetet fenyegető büntetést lehet vele szemben kiszabni.³⁹ Ez utóbbi döntés ellen nincs semmi kifogásunk, ez azonban nem áll összhangban a Semmitőszék azon rendszerével, amely általánosan azt érvényesíti, hogy a részeseket a tettest fenyegető büntetéssel kell büntetni.

Jegyzetek

- Wlassics Gyula elkövetőkről írt monográfiájában ekként fordította a „*Théorie du Code pénal*” részességről szóló fejezetének kezdőmondatát, lásd uő: A bűnkísérelt és a bevégzett bűncselekmény. A tetteség és részesség tana. (MTA. Bp., 1885. 15. p.)
- A fordítás alapjául vett 1887-es kiadás címlapján a szerző neve M. Chauveau Adolphe-ként szerepel, ezért a címben a szerző nevét így tüntettem fel. Azonban valójában Chauveau a vezetőknév, s a francia névhasználat szerint ez a keresztnév után áll.
- A *Théorie du code pénal* a XIX. századi francia büntetőjogi irodalom egyik legjelentősebb alkotása, mely Chauveau Adolphe (1802–1868), a toulouse-i jogi kar tanára és dékánja, illetve Faustin Hélie (1799–1884), a Semmitőszék büntetőjogi kollégiumának vezetője, és a Francia Tudományos Akadémia tagja tollából látott napvilágot. Az 1834 és 1842 között nyolc kötetben megjelent mű rendkívüli részletességgel dolgozta fel az 1810-es Code pénal elméleti hátterét és gyakorlati alkalmazását.
- Angyal Pál: A személyes tulajdonságok és körülmények tana. (Singer és Wolfner Kiadása. Bp., 1902.)
- A cikk értelmében: „A bűntett vagy vétség részesei ugyanazzal a büntetéssel büntetendők, mint az adott bűntett vagy vétség tettesei, kivéve ha a törvény eltérően rendelkezik”. [„*Les complices d'un crime ou d'un délit seront punis de la même peine que les auteurs mêmes de ce crime ou de ce délit, sauf les cas où la loi en aurait disposé autrement.*”]
- A parifikáció elve a tetteség-részesség vonatkozásában a bűncselekmény elkövetőinek azonos büntetési tétel alá vonását jelenti. Franciaországban mind a mai napig ez érvényesül. Az ezzel szembeni megoldás a differenciált büntetési elv, amely az elkövetők között különbséget téve, csupán a felbujtót rendelte a tettesi bűncselekmény büntetési tételének maximumával büntetni, a bűnszegédekre azonban a törvény rendelkezése folytán ennél enyhébb büntetés volt irányadó. A német megoldásra a XIX. századtól kezdve ez jellemző. Hazai viszonylatban az 1843. évi Deák-féle büntetőjogi törvényjavaslat és a Csemegi-kódex is a differenciált

büntetési elv talaján állt, ezen azonban az 1950. évi II. törvény (Btá) változtatott, s napjainkban is a parifikációs megoldás érvényesül, lásd Btk. 21.§ (3) bek.

- Így Csemegi Károly szerint a francia törvény a legnagyobb igazságtalanságot emelte törvényé, midőn nem tett különbséget az elkövetők büntetése között. Lásd: Edvi Illés Károly–Gyomai Zsigmond: Csemegi Károly művei. Második kötet. (Franklin-társulat. Bp., 1904. 134. p.)
- Chauveau – Hélie: *Théorie du Code pénal*. Paris, 1887. 458–469. pp.
- Chauveau – Hélie: i.m. 469–474. pp.
- Chauveau – Hélie: i.m. 474–482. pp.
- Garçon, Émile: *Code pénal annoté*. Sirey. Paris, 1952
- Garçon, Émile: i.m. 174. p.
- Cass., 23 mars 1927. in: Garçon, Émile: i.m. 175. p.
- Bouzat, Pierre – Pinatel, Jean: *Traité de droit pénal et de criminologie*. Tome I. Droit pénal général. Dalloz. Paris, 1963.
- Bouzat, Pierre–Pinatel, Jean: i.m. 614. p.
- Az új törvény 121-6. cikke értelmében: „A bűncselekmény 121-7. cikke szerinti részese tettesként büntetendő.” [„*Sera puni comme auteur le complice de l'infraction, au sens de l'article 121-7.*”]
- Lásd: Stefani, Gaston – Levasseur, Georges – Bouloc, Bernard: *Droit pénal général*. 16ième édition. Dalloz. Paris, 1997. 272–274. p., illetve Telliot, Line–Urbansky, Pascale: *Droit pénal général*. (Bréal, 2002. 109–110. p.)
- Cass., 9 juill. 1813, ill. 2 fév. 1815, *Jurisp. gén.*, 3. kötet, 545. p.; 22 janv. 1863, *Bull.* n. 27.
- Cass., 19 sept. 1839, *Bull.* n. 301; 17 fév. 1841, n. 54.
- Cass., 17 pluv. an XI, 18 vend. an X, 29 mess. an XIII, 20 nov. 1806, *Juris. général.*, 3. kötet, 631., 646. és 647. p.
- Cass., 17 juill. ill. 26 déc. 1812, *Bull.* n. 169 ill. 175; 12 août 1813; Bourguignon, 3. kötet, 51. p.
- de Molènes, *De l'humanité dans les lois crim.*, 547. p.

- ²³ Cass., 4 mai 1827, Bull. n. 111.
- ²⁴ Cass., 9 janv. 1849, Bull. n. 8; 14 sept. 1854, Bull. n. 278. Lásd szintén: Cass., 2 août 1873; Bull. n. 217; 29 mars 1877; Bull. n. 90.
- ²⁵ Cass., 23 oct 1811, 23 déc. 1812, 8 juill. 1813, Jurisp. gén., 3. kötet, 650. p.; 24 août 1827, Bull. n. 225.
- ²⁶ Cass., 9 fév. 1811, ill. 25 oct. 1813, Jurisp. gén., 3. kötet, 645. p., 22 janv. 1835, Jurisp. gén., 35.1.421.
- ²⁷ Cass., 9 janv. 1863, Bull. n. 13.
- ²⁸ 22 nov. 1818, Jurisp. gén., 2. kötet, 295. p.
- ²⁹ Cass., 3 déc. 1812, Jurisp. gén., 3. kötet, 623. p., 20 avril, ill. 20 sept. 1827, Jurisp. gén., 27.1.407. ill. 431; Cass., 23 mars 1843, Bull. n. 66; 27 mars 1846, Bull. n. 32; 9 juin. 1848, Bull. n. 178; 11 sept. 1851, Bull. n. 382; 24 mars 1843, Bull. n. 110; 30 sept. 1853, Bull. n. 491. Lásd még: Cass., 23 août 1877; Bull. n. 201.
- ³⁰ Cass., 9 juin 1848, Bull. n. 178; 11 sept. 1851, Bull. n. 1851; 24 mars 1853, Bull. n. 110; 22 janv. 1852, Bull. n. 28; 3 juill. 1854, Bull. n. 242.
- ³¹ Cass., 18 nov. 1824, Bull. n. 167; 21 nov. 1839, Bull. n. 354; 27 nov. 1845, Bull. n. 348.
- ³² Cass., 29 déc. 1832, Bull. n. 503; 23 mars 1843, Bull. n. 66.
- ³³ A német Btk. 50. cikke szerint a személyes minősítő körülmények annál a tettesnél vagy részesnél vehetők figyelembe, akinél fennálltak. Ugyanezt a szabályt találjuk a genfi büntető törvénykönyvben is.
- ³⁴ Cass., 3 juill. 1806, Jurisp. gén., 3.654, Bull. n. 107.
- ³⁵ Cass., 23 mars 1827, Jurisp. gén., 2.395.
- ³⁶ Cass., 27 avril 1815, Jurisp. gén., 3.653; ezzel ellentétben: Cass., 15 déc. 1814, Jurisp. gén., 3.653; Cass., 21 mars 1844, Bull. n. 109; Journ. du. dr. crim., 1844. 77. p. 3533. cikk.
- ³⁷ Cass., 2 oct. 1856, Bull. n. 326. Lásd még ugyanebben az értelemben 5 oct. 1871; S. 72.1.255.
- ³⁸ A részesi cselekmények csupán járulékos büntetendőséggel bírnak, a főtetthez járulnak, de a személyes minősítő körülmény nem gyakorolhat befolyást a büntetésre, kivéve a törvény kifejezett rendelkezése esetén, mint a német Btk. 50. cikkében (idézve fentebb).
- ³⁹ Cass., 24 déc. 1825, 20 sept. 1828, 19 juin 1829, 22 juill. 1830, Jurisp. gén., 26.1.148, 28.1.424, 29.1.277, 36.1.327. E ponton eltérő véleményeket találni, így mellette van Bertauld, XXIII. előadás, 513. p., ellene pedig Blanche, II. 61-68. n.

ⁱ Az első két szabály rövid ismertetését lásd az Előszóban.

ⁱⁱ Art. 59: Les complices d'un crime ou d'un délit seront punis de la même peine que les auteurs mêmes de ce crime ou de ce délit, sauf les cas où la loi en aurait disposé autrement. [A büntett vagy vétség részesei ugyanazzal a büntetéssel büntetendők, mint az adott büntett vagy vétség tettesei, kivéve ha a törvény eltérően rendelkezik]

ⁱⁱⁱ Az elkövetők meghatározásával kapcsolatban egy problémára kell felhívni a figyelmet. A Code pénal szövege és a francia büntetőjogászok az elkövetők megjelölésére az „auteur” illetve a „complice” kifejezéseket használták. Az utóbbi általános értelemben „részes”-t, de más vonatkozásban „segédet” jelent, az előbbi pedig egyaránt jelenthet „(bűn)szerező”-t és „tettes”-t. Chauveau és Hélie a XIX. század közepéig általánosan érvényesülő tendenciát követve az elkövetőket bűnszerzőkre és segédekre osztotta, azaz az „auteurs” kifejezés alá a tetteseket és a felbujtókat vonta, míg „complice”, mint mellékes közreműködő, a tulajdonképpeni segédi kategóriára vonatkozott. Ez a felosztás azonban nem volt összhangban a törvény szövegével. A Code pénal 59. cikke a „complice”-t az „auteur”-rel azonosan rendelte büntetni. A következő cikk azonban „comme complices” büntette a felbujtókat és a bűnségeket. A törvény szövegében tehát a „auteur” kifejezés csak a tulajdonképpeni tettest, a „complice” pedig a részeseket, mint felbujtókat és segédeket jelenti. Amikor a két szerző a törvény szövegét kommentálja, a fordítás során a törvényi felosztást vettem alapul.

^{iv} Ezek más megfogalmazásban: a büntettben rejlő súlyosító körülmények (ezek a büntett tényálladékanak egy részét képezik), illet-

ve amelyek a tettesek egyikének személyében lelik forrásukat. Lásd: *Wlassics Gyula: A bűnkísérelt és a bevégzett bűncselekmény. A tettség és részesség tana.* (MTA. Bp., 1885. 287. p.)

^v Art 63: Néanmoins la peine de mort, lorsqu'elle sera applicable aux auteurs des crimes, sera remplacée, à l'égard des recéleurs, par celle des travaux forcés à perpétuité. Dans tous les cas, les peines des travaux forcés à perpétuité ou de la déportation, lorsqu'il y aura lieu, ne pourront être prononcées contre les recéleurs qu'autant qu'il seront convaincus d'avoir eu, au temps du recélé, connaissance des circonstances auxquelles la loi attache les peines de mort, des travaux forcés à perpétuité et de la déportation; sinon ils ne subiront que la peine des travaux forcés à temps. [Azonban, ha a büntett tettesére halálbüntetést kellene alkalmazni, a dolgok elrejtőire nézve ezt életfogytig tartó kényszermunkával kell helyettesíteni. Az életfogytig tartó kényszermunka vagy a száműzetés azonban, ha ennek lenne helye, mindig csak annyiban szabható ki a dolgok elrejtőjével szemben, amennyiben bizonyosodik, hogy az elrejtés időpontjában tudott azokról a körülményekről, amelyeket a törvény a halálbüntetéshez, az életfogytig tartó kényszermunkához, vagy a száműzetéshez megkíván; ellenkező esetben csak határozott tartamú kényszermunka szabható ki.]

^{vi} Art. 60: Seront punis comme complices d'une action qualifiée crime ou délit, ceux qui, par dons, promesses, menaces, abus d'autorité ou de pouvoir, machinations ou artifices coupables, auront provoqué à cette action ou donné des instructions pour la commettre; [A büntett vagy vétség részeseiként büntetendők, akik ajándékkal, ígérettel, fenyegetéssel, hatalommal vagy tekintéllyel való visszaéléssel, bűnös mesterkedéssel vagy fondorlattal mást e büntett vagy vétség elkövetésére bujtanak fel, illetve az elkövetéshez utasításokat adnak]

Ceux qui auront procuré des armes, des instruments, ou tout autre moyen qui aura servi à l'action, sachant qu'ils devaient y servir; [akik fegyvereket, eszközöket vagy a bűncselekmény elkövetéshez bármely más dolgot szolgáltattak, amennyiben tudnak arról, hogy ezeket bűncselekmény elkövetésére fogják használni;]

Ceux qui auront, avec connaissance, aidé ou assisté l'auteur ou les auteurs de l'action, dans les faits qui l'auront préparée ou facilitée, ou dans ceux qui l'auront consommée, sans préjudice des peines qui seront spécialement portées par le présent code contre les auteurs de complots ou de provocations attentatoires à la sûreté de l'État, même dans le cas où le crime qui était l'objet des conspirateurs ou des provocateurs n'aurait pas été commis. [Végül azok, akik a bűncselekmény tettesének vagy a tettesének tudatosan nyújtanak segítséget a bűncselekmény előkészítésében vagy megkönnyítésében, illetve a végrehajtási cselekményben, azon büntetések sérelme nélkül, amelyeket e törvény az összeesküvés vagy az állam külső vagy belső biztonsága elleni bűncselekményekre való felbujtás tetteseiére ír elő, még abban az esetben is, ha a bűncselekményt, amire a felbujtás vagy az összeesküvés vonatkozott, nem is követték el]

^{vii} Az idézet fordításánál *Wlassics Gyula* interpretációját vettem alapul, lásd: *Wlassics: i.m. 286. p.*

^{viii} „Le défaut de connaissance partielle de certaines circonstances...” *Wlassics* ezt a súlyosító körülmények részletes hiányának fordította, azonban a „partielle” inkább részbenit vagy részlegest jelent. Lásd: *Wlassics: i.m. 287. p.*

^{ix} Azaz, ha a minősítő körülmény a bűncselekmény része.

^x *Wlassics* fordításában: „Az 59. szakasz nem vonatkozik a bűnszerzőkre, hanem a részesekre, a bűnszerzőkhöz való viszonyukra tekintettel.” Lásd: *Wlassics: i.m. 288. p.*

^{xi} *Angyal Pál* fordításában: „Igazságtalanság lenne [...] a részeset, ki hivatali kötelességét nem szegte meg úgy büntetni, mint a sikkasztó közhivatalnokot, – azt, ki a természeti érzések legszentebbike ellen nem vétett egyenlően sújtani az apagyilkossal, vagy azt, ki nem volt hűtlen gazdájához ugyanolyan mérték szerint fenyíteni, mint a hűséget szegő cselédet” lásd: *Angyal Pál: A személyes tulajdonságok és körülmények tana.* (Singer és Wolfner kiadása. Bp., 1902. 62. p.)

^{xii} A szerzők szerint tehát a részes személyes tulajdonságait a részes terhére figyelembe kellene venni!

Doktori értekezés a dualista vármegyék életéről

Erik Stenpien:
Abaúj és Torna vármegyék
szervezetének átalakítása
1848 és 1918 között

AXVIII. század második felétől jelentkező önálló hazai jogtörténetírás, majd az abból autonóm területté sarjadt jogtörténet tudomány egyik leg gazdagabb ága mindenkoron a közigazgatás történetének felhalmozott ismeretanyaga volt. A XIX. század második felétől egyetemi katedrával is büszkélkedő joghistoria művelői közül többen – bizonyos a tanszék-alapítást is fémjelző kormányzati gesztus reflex hatásként – első, majd későbbi munkáikat is jobbára a korábbi századok kódéba vesző állami és önkormányzati működés mindennapjainak feltárására szánták. Ezt tette *Botka Tivadar*, aki 1862-ben napvilágot látott kétkötetes művében, „Vázlatok a megyei alkotmányos élet múltjából” címmel tette közzé vizsgálódásainak eredményeit, válván így a magyar vármegyék első monográfusává. *Wenzel Gusztáv*, a pesti egyetem jogtörténet professzorának figyelme pedig a középszintű igazgatás másik formája felé, a városi közigazgatás múltja felé fordult, és alapos kutatásainak köszönhetően 1887-ben publikálta „Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben” című munkáját. *Wenzel* kortársa, *Hajnik Imre* az addigi átfogó karakterű analíziseken túllépve – egy esztendővel később – akadémiai értekezésében már egy fontos részprobléma elemzését vállalta, midőn az örökös főispánság intézményének helyét jelölte ki a magyar történelmi alkotmány épületében.¹ A tudományos szintézisre törekvésen túl azonban megkezdődtek az eredeti források mind teljesebb feltárására irányzott munkálkodások is, amelyeknek kézzel leginkább kitapintható eredményeként *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen* nyolc kötetre rugó anyaggyűjteményük közzétételével örvendeztették meg a szakmát, és a régi megyei élet iránt érdeklődő szélesebb közönséget.²

A múlt században a közigazgatás-történelmi örökséget számottevően azután a közjogász *Erekly István* gyarapította, aki az akkor hatályos közjog művelése mellett az állami adminisztráció jó néhány intézményének történetjére is rávilágított.³ Az elődök nyomdokain járók közül említést érdemel *Egyed István* a két háború közötti Magyarország neves konzervatív tudósa, aki a vármegyei önkormányzat intézményéről írt hosszan, e tárgyban azóta is megkerülhetetlennek tűnő monográfiájá-

ban. Egyed midőn tárgyának alapvető feldolgozását vállalta, a burzsoá kori vármegyei működés valamenynyire fontos intézményének megrajzolásával a történelmi fejlődést is gondosan láttatta.⁴ Ám az ellenforradalom Magyarországnak tudományossága nem elégedett meg a közigazgatás-történet témáinak országos léptékű vizsgálataival, mind többen fordultak egy-egy kisebb közösség igazgatásának mindennapjai felé. A városi jogok, és különösen az autonómia-törekvések görcső alá vételén túl e körben elsősorban *Holub József* munkássága érdemel kiemelt Zala vármegye középkori történetjének bemutatásával.⁵

A felszabadulást követő néhány évtized gazdag közigazgatási irodalmáról a jogtudomány jelesei közül többen is készítettek mérleget. Az éppen csak magunk mögött hagyott korszak meghatározó kutatói közül is kiemelt érdemel *Csizmadia Andor* professzor, aki egyik, máig ható, maradandó értékű munkájában magvas tudománytörténelmi elemzése mellett nagy ívű, de pontos kontúrokkal rajzolta meg a hazai közigazgatás új és legújabb kori tablóját.⁶

A joghistoria kortársi művelői közül a pécsi egyetem hírneve, „iskola teremtő” professzorától később többen is átvették a staféta botot. Így *Kajtar István* a polgári kori városigazgatás feltérképezésében alkotott maradandót,⁷ míg *Erik Stenpien* Doctor Vater-ja, *Stipta* professzor a magyarországi megyei törvényhatóságok modernkori metamorfózisának szentelt figyelmet.⁸ A magyar közigazgatás egykor volt teljes épületének, vagy egy-egy lényegi intézménye történetének monografikus igényű bemutatását követően a szakma feltörekvő, trónkövetelő garnitúrájából most többen is az egyes országrészek, illetve más partikuláris területek alkotmányos szabályaira, vagy adminisztrációjuk alakulására irányították figyelmünket.

Ezt tette legutóbb *Heka László*, aki Szegeden – szép és érett – értekezésében elemezte a Horvát-Szlavon és Dalmát országok közjogi viszonyait, a magyar szent koronához fűződő – hosszú időn át példásan békés – kapcsolatát. S a múlt esztendő derekán sikerrel megvédett doktori értekezésében ilyen feladatra vállalkozott Erik Stenpien kolléga is, aki a miskolci jogtörténelmi műhelyben, és annak gyámolító segítségével Abaúj és Torna vármegyék igazgatásának, és e megyék hajdan volt, és egykor elevenen pulzáló adminisztrációjának tablóját tárta elénk.

A szerző, hosszú évek szorgalmas kutatómunkájának gyümölcseként két felvidéki – zömmel nemzetiségek lakta – megye autonómia törekvéseinek, majd együttélésének felvázolására tett kísérletet, bemutatva e középszintű igazgatási entitások működési folyamatait, szervezetrendszerét a XIX. század második felétől egészen az első nagy világegyezés végnapjaiig.

Az impozáns jogirodalmi háttérre támaszkodó dolgozat témáját öt fejezetben, jelentős önfegyelmre utaló bevezetőben, és lényegre törő „kitekintés”-ként aposztrofált szintézisben járta körül.

A szerző a magyar vármegyei igazgatás fontos évtizedeit elemző, lényegében helytörténelmi karakterrel is

ún. Sylvesterpatent hatályosulását szolgáló abszolutista rendszer magától értetődően gyökeresen felforgatta a korábbi magyar közigazgatás teljes épületét. A Haynauval és Geringerrel, később egy hosszabb periódus névadójaként megismert Bach Sándorral fémjelzett esztendő a magyar történelem legsötétebb napjait idézik. Az értekezés e gyásszal, megtorlással, elnyomással és diktatúrával terhes napokat tárta fel nagy precizitással, és átélessel. Természetes, hogy ez az abszolutista rendszer a megyei autonómia és közigazgatás nyolcszáz éves környezetét sem kímélte. Mindezekről a szerzőtől részletes tájékoztatást kaptunk. Különösen értékesnek tekinthetők a dolgozat azon fejezetei, melyek a két – 1850-től felülről összevont – megye szervezeti struktúráját, belső szerkezetét, és hivatalnoki karát mutatták be.

A Birodalom modernizációs, és egyúttal alkotmányos átalakításának kudarcos eseményeiről szólván, az értekezés az éledező szlovák nemzeti törekvésekről sem feledkezett meg. Az 1861-es esztendőben két memorandumot is eredményező mozgalom a nemzetiségi feszültségek korai meglétére utaltak.

Jegyzetek

- ¹ Hajnik Imre: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Bp. 1888.)
- ² A magyar törvényhatósági jogszabályok gyűjteménye. Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. (Bp. 1885–1904. 8. k.)
- ³ A magyar helyhatósági önkormányzat. (Bp.–Keszthely. I. k. 1908. II. jav. Kiad. 1910.); Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből. (Bp. 1908. 1–2. k.); Jogtörténelmi és közigazgatási tanulmányok. (Eperjes, 1917. I–II. k.)
- ⁴ Egyed István: Vármegyei önkormányzat. (Bp. 1929.)

A hatvanas évtized egyébként – amint azt a szerző is lényegre törően érzékeltette – a középszintű közigazgatás hektikus változásait hordozta. Az októberi diplomának, de még inkább az azt kísérő császári kéziratnak köszönhetően Magyarország megint egyszer visszanyerte megyéinek autonómiáját, és a 48-as reform újból érezte hatását. Ám amint azt jól tudjuk, a Schmerling provizórium néhány esztendőre vissza tudta forgatni a történelem időkerékét, és Pesten még egy darabig várni kellett az alkotmányos viszonyok beköszöntére.

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés környéki időszak igazgatástörténetével az új és legújabb kori történelmi irodalom viszonylag keveset foglalkozott. Erik Stenpien dolgozata e téren jelentős mértékben törlesztett ebből az adósságból midőn – igaz csak választott két megyéjével összefüggésben – feltárta azokat a változásokat, melyeket a kiegyenlítés hónapjainak köszönhetünk.

Révész T. Mihály

„A jog története egy mozgás története...”

INTERJÚ
BERNHARD SCHLINKKEL
A BERLINI HUMBOLDT EGYETEM
JOGÁSZPROFESSZORÁVAL

Bernhard Schlink

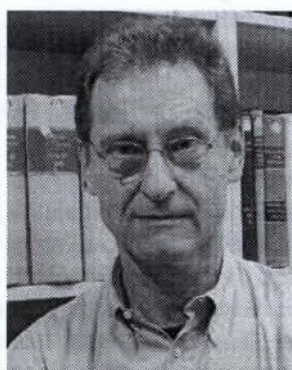
Született 1944-ben;

Jogi tanulmányait Heidelbergben és Berlinben végezte;

1987-től Észak-Rajna-Westfália Tartományi Alkotmánybíróságának bírója;

Jelenleg a Humboldt Egyetem Közjogi- és jogfilozófiai tanszékének professzora;

Főbb kutatási területei: alapjogok nemzetközi összehasonlításban; az árulás és a besúgás története a középkortól napjainkig; a felelősség kérdései a múltban elkövetett bűnökért.

Komoly szépírói életművet tudhat magáénak, számos bűnügyi regény és elbeszélés szerzője, munkásságát több német és nemzetközi irodalmi díjjal tüntették ki.

Az 1995-ben megjelent „A felolvasó” című regénye (Der Vorleser), amely újraértelmezte a kollektív és az egyéni bűn és bűnhődés kérdését, az elmúlt évek egyik legnagyobb könyvsikere volt Németországban és a nagyvilágban. A művet több mint 25 nyelvre lefordították.

A Die Welt című napilap 1999-ben alapított díjának első díjazottja. 2000-ben ő tartotta a méltató beszédet a második kitüntetett, Kertész Imre díjátadásán.

2004. októberének elején Budapesten járt a Berlini Humboldt Egyetem küldöttsége, hogy ünnepélyesen megújítsa a sok éve jól működő egyetemközi, bilaterális együttműködési szerződést az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel. A küldöttség tagjaként látogatást tett az Állam- és jogtudományi karon Bernhard Schlink, a Humboldt Egyetem Jogi karának professzora, az Alkot-

mányjogi- és jogfilozófiai tanszék munkatársa, akivel a látogatása során személyesen beszélhettem írásairól, a múlt feldolgozásával kapcsolatos jogászai problémákról, és a büntetőjogi felelősség kérdéseiről.

– *A felolvasó című regényének főhőse az egyetemi tanulmányai végeztével jogtörténésznek áll és egy kutatóintézet munkatársa lesz. A pályaválasztást a főszereplő felesége szökésként értékeli. Valóban úgy érzi, hogy a kutatói lét egyfajta szökés, menekülés az élet felelőssége és kihívása elől?*

– Nos, én valóban ismerek olyan történészeket, jogtörténészeket, akiknél az a benyomásom, hogy menekültek valami elől, – természetesen nem valamennyi e témában kutatóról beszélek. Az igazi jogászok – legyenek azok bírák, ügyvédek, vagy köztisztviselők, tevékenykedjenek a jog bármely szakterületén – esetében a gyakorlati jogi tevékenység lényege az, hogy tényállásokat állapítanak meg és jól körülírható döntéseket hoznak, amelyekkel az ügyek végére pontot tesznek. A bölcsészek, filozófusok és a történészek ezzel szemben egyfajta örökös diskurzusban élnek, amelyek sohasem zárhatóak le teljes mértékben. Az az érzésem, hogy a jogtörténészek talán jobban szeretnek ebben a végzet nem érő párbeszédben létezni, és elkerülni a viták végét jelentő végső konklúzió meghozatalát. Nem szeretnék a kétféle tevékenység között rangsort felállítani, sokak esetében ez a személyes karakter, illetve lelki beállítódás kérdése, kinek mi a fontosabb.

– *Könyvében ezt a gondolatot továbbfűzve, így fogalmaz: „A szökés azonban nem csupán megfutamodást, hanem megérkezést is jelentett. És a múlt, ahová jogtörténészként megérkeztem, nem volt kevésbé eleven, mint a jelen. Az sem helytálló, miként a kívülről szeretné hinni, hogy a múlt éleveségének csak megfigyelői, míg a jelenének részesei vagyunk. Foglalkozni a történelemmel azt jelenti, hogy hidat verünk a múlt és a jelen közé, és mindkét partot figyelemmel kísérjük, mindkettőn tevékenykedünk. [...] Itt nem az jelenti a menekülést, hogy a múlttal foglalkozunk, hanem éppen az eltökélt összpontosítás a jelenre és jövőre, amely süket és vak a múlt öröksége iránt, amely örökség azonban meghatároz bennünket, és amellyel együtt kell élnünk.”*

– Hát igen, ha feltesszük magunknak a kérdést, hogy mi a történelem, akkor azt a választ adhatjuk, hogy történelem az a kép, amelyet mi a régmúlt idők történéseivel kapcsolatban, a jelenben megalkotunk. A múltnak az a megjelenítése, amelyre nekünk van szükségünk, hogy a tradíciókhoz, a múlthoz fűződő kötődésünket, vagy éppen az attól való elszakadást rendbe tudjuk tenni. A képnek azonban mindig mi adunk kifejezést. Így történészként már azzal folyamatosan hidat verünk a múlt és a jelen közé, hogy ezt az alakot életre hívjuk.

– *Életművében kiemelt szerepet szentelt a múlt, különösen – ahogyan ezt egyik bűnügyi regényében írja – az úgynevezett „barnára festett múlt” feldolgozásának. Hogyan értékelné a Német Szövetségi Köztársaságban lezajlott folyamatot, mit jelentett a szembenézés a náci múlttal a 60'-as 70'-es években, illetve mit jelent ma? Lezártnak tekinthetjük-e ezt a feladatot, illetve elmond-*

hatjuk-e, hogy a túlélők nemzedékének eltávozásával objektívebben, nagyobb távolságból tekinthetünk vissza a történetekre?

– Egészen bizonyosan, nézze a 60'-as 70'-es években az én nemzedémem volt az, amelynek az idősebb generációval szembe kellett néznie. A tanárain – akiktől tanultam, akiknek sokat köszönhettem, és akiket kedveltem – éltek és aktívan tevékenykedtek a Harmadik Birodalom idején, annak rendszerébe belebonyolódva. A feladat az volt, hogy ezeket a dolgokat tisztába tegyék: hiszen egyfelől rokonszenveztünk velük, az ő örökükbe léptünk, másfelől azonban azt is meg kellett tudnunk, hogy mit tettek a 30'-as és a 40'-es években. A gyermekeink generációjának ez már nem egy létező, feszítő probléma, mivel kellene nekik ma szembenézniük? Ők már nem érzik úgy, hogy az elkövetett bűnökért érzett felelősségben osztozniuk kellene a szüleikkel, ahogyan ezt mi éreztük. Így azután azt sem merném kimondani, hogy a múlt feldolgozása megtörtént. Persze, sokan sokat írtak a témáról és kevés dolog van amiről ne tudnánk, hogy miként történt. Sokkal több információval rendelkezünk mint a 60'-as 70'-es években, tehát a történelem tényeinek megismerése terén a munka a végéhez közeledik. Az én generációnak azonban újra és újra felül kellett vizsgálnia a viszonyát azokkal a személyekkel kapcsolatban, akik a Harmadik Birodalom gépezetében tevékenykedtek és a történetek kapcsán felmerült a felelősségük. Úgy gondolom, hogy a folyamat a végéhez közeledik, ami az unokák számára még megfogható, személyes információkban, elbeszélésekben megismerhető tapasztalás volt, az a dedunokák számára végleg bűntudat nélküli történelmi ismeretanyaggá válik. Mindamellet persze németként nekik továbbra is konfrontálódniuk kell az eseményekkel, például ha Hollandiába vagy Izraelbe utaznak...

– *A mai Németországban hatalmas erővel folyik a hitleri Németország éveiben történtek teljes horizontjának feldolgozása. Hol húzhatjuk meg a kutatás határait, milyen mélységig érdemes még elmerülnünk a múlt eseményeiben, mi az a szint, amelynél már nem érdemes tovább kutatnunk, hiszen újdonságot nem vagy csak a helyi életviszonyokból adódó jellegzetességeket, leképeződéseket találunk?*

– Mindenféleképpen különbséget kell tennünk a között, ha valaki egy kisebb jelentőségű eseményt érdekességként, a szórakoztató ismeretterjesztés módszerével dolgoz fel, és a között, aki a társadalomban lezajló jelenségeket ott vizsgálja, ahol és ahogyan azok a mindennapok szintjén megtörténtek. Az utóbbi azt a kérdéskört érinti, amelyet a mai napig nem tudtunk, és talán sohasem fogunk megválaszolni: miként omolhatott össze ilyen gyorsasággal, ilyen mértékben egy egész kultúrkör. Hiszen egy olyan országról beszélünk, amely büszke volt és támaszkodott a kulturális hagyományaira, amely a zsidóság integrációja terén komoly eredményekkel büszkélkedhetett, ahol az osztályellentétek kevésbé voltak feszítőek mint máshol. Tehát adva van egy ország, amely elért egy bizonyos szellemi és civilizációs szintet, amelyre biztos háttérként tekinthetett, hogyan válhatott mindez rövid időn belül semmivé. Ez az

a kérdés, ami nem hagyja a kutatókat nyugodni, és ennek kapcsán fordulnak sokan a részletek felé. Hogyan zajlottak le a folyamatok a helyi közösségekben, hogyan viselkedtek a kultúra hordozói, a jogászok, az orvosok, a tanárok, mennyiben változtattak szokásaikon, életvitelükön, kapcsolatrendszerükön? Nem tudom, hogy a választ így megkaphatjuk-e, vagy csak további kérdőjeleket találunk, de azt, hogy ezen a módon is megpróbálunk előrehaladni, azzal magam is egyetértek.

– „A jogállam és a forradalmi igazságosság” címmel 1994-ben megtartott székfoglaló előadásában, úgy fogalmazott, hogy nem volt még egy olyan ország, amely a kommunista múlttal való leszámolásban annyira támaszkodott a büntetőjog eszközeire, mint Németország. Ugyanitt utalt a közép-kelet európai országok – köztük Magyarország – e téren mutatkozó felemás gyakorlatára is. A büntetőjogot a múlt bűneinek feldolgozásában a legfontosabb, vagy csupán az egyik eszköznek tekinthetjük a sok közül?

– A büntetőjog fontos eszköze a múlt rendbetételének, de csak egy azok közül. Nem az a lényeges, hogy egyes személyeket a bíróság felelősségre von-e, hanem, az hogy összességében, hogyan kezeljük a múltat, kit hagyunk meg a pozíciójában. A következő nemzedékeknek talán fontosabb, hogy ki fogja őket tanítani, mint az, hogy kiket állítunk a bíróság elé. Az én korosztályomnak óriási élményt jelentettek az „auschwitzipepek”, amelyek esetében nagyon komolyan felmerült a bizonyíthatóság és az elévülés kérdésköre, mégis rendkívüli szimbolikus erővel bírtak.

– Németország esetében Ön a „győztesek igazságszolgáltatásáról” írt. Játsszunk el a gondolattal, vajon az egykori NDK helyén megalakult „új tartományok,” saját önerejükben is ilyen vehemenciával léptek volna fel a kommunizmus bűneivel szemben?

Egészen bizonyosan nem. Azt gondolom, hogy van ebben egyfajta törvényszerűség, egy az 1945-ben vagy az 1989–90'-ben bekövetkezett fordulat után óriási szükséglet támad, hogy a társadalom leszámolhasson a múlttal. Ezt követően azonban a polgárok már természetesen a jövőre koncentrálnak, új orientációt keresnek, és ez fontosabbá válik a közelmúltnál. Majd tizenöt-húsz év múlva – amikor már a következő nemzedék kezd el érdeklődni – kerül elő ismételten a téma. Az NSZK esetében, 45'-ben, elsősorban a Szövetségesek, az NDK bukása után pedig a „régis tartományok” képviselői voltak érdekeltek a múlttal való foglalkozásban. De vehetünk más példát is: a vietnámi háború befejezését követően volt egy rövid időszak, amikor az amerikaiak nagyon intenzíven foglalkoztak a témával, de aztán újra el kellett telnie egy időnek mire újra képessé váltak arra, hogy elkezdjék végleg feldolgozni a traumát. Talán teljesen normális is ez így, ilyen nagy megrázkódtatásokat nem lehet egy csapással elintézni, begyógyítani. Véleményem szerint az, hogy Németországban mindenki megismerhette a róla készült titkosszolgálati jelentéseket, – amellyel kapcsolatban magam is szkeptikus voltam eleinte – komoly mértékben hozzájárult az emberi és a közéleti viszonyok gyorsabb letisztulásá-

hoz, még ha nem is volt mindig fájdalommentes a megismerés. Sokan nem éltek a betekintés lehetőségével, mégis megadatott az esély a szembenézésre és ez megnyugtatólag hatott. Azt is el kell ismerni, hogy a keletnémet társadalom átalakításában nagy volt a külső, a „régis tartományok” felől érkező kényszerhatás. Az egykori NDK állampolgáraival megtörténtek a dolgok, új jogszabályi, gazdasági, finansziális struktúra zuhant rájuk, anélkül, hogy annak kialakításában aktívan részt vehettek volna. Ez magyarázza a sokszor ambivalens viszonyukat a rendszerváltáshoz és az újraegyesítéshez. Az NSZK tömegével exportálta a politikusokat, a hivatalnokokat, vagy a tanárokat, és beemelte őket a régi, a pártállami múlttal megterhelt politikai-gazdasági elit helyébe. Ilyen radikális váltásra Magyarországon nyilvánvalóan nem adatott meg a lehetőség.

– Ön fontos kutatásokat végzett az árulás és a besúgás témakörében. Hogyan határolná el a besúgást a feljelentéstől, az állampolgári kötelesség teljesítését az erőlköcsileg elmarasztalható bejelentéstől?

– Kutatásaim során azzal találkoztam, hogy a Harmadik Birodalomban sokan akkor is bejelentéseket tettek a hatóságoknál, amikor arra nem volt kötelezettségük, holott tudták, hogy a feljelentett személyre – mondjuk tiltott külföldi rádióadó hallgatásáért – akár halálbüntetés is várhat. Nagyon nehéz a határvonalat meghúzni a feljelentés és azon magatartás között, amit besúgás alatt értünk. Létezik egy XIX. századi szólás, amely úgy szól, hogy az egész ország leggonoszabb polgára most és mindig a besúgó marad. A jelenség a hatalom-elvű állammodellből eredeztethető, ahol az állampolgárok egymás iránti, illetve családon belüli lojalitása megtörik és feláldozódik a hatalom oltárán, akkor is ha ez nem mindig lenne kötelező. Más eset az, amikor valaki nem tud a hatalom nyomásának, kényszerének ellenállni, nem lát kiutat. Számomra a besúgás lényege az elkerülés lehetőségének fennállta és a negatív magatartás választása, ezt tekintem besúgásnak, és ez vált tömegessé a nemzetiszocialista uralom alatt. Mindig rémisztő rádöbbenni, hogy miközben az NDK-ban az embereket be kellett szervezni és díjazni ahhoz, hogy jelentse- nek, ugyanez a náci rezsimben jutalmazás nélkül, meggyőződésből működött. A kérdés amin dolgozunk, hogy hol kezdődik az állampolgári – sok esetben büntetőjogi eszközökkel megkövetelt – kötelességteljesítés, a társadalom elővigyázatossága és önvédelme.

– Végezetül egy irodalmi témájú kérdés. Az idei irodalmi Nobel-díjat az osztrák író Elfriede Jelinek kapta meg. Az osztrák napilapok vegyes érzelmekkel, sokszor távolságtartással nyilatkoznak a díjról és a szerzőről. Törvényszerű az – mint ahogyan ez Kertész Imre esetében történt, de Heinrich Böll, vagy Günter Grass nevét is lehetne említeni – , hogy azon írók, akik a társadalom hibáira nagy érzékenységgel, radikálisan mutatnak rá, ösztűzbe kerülnek?

– A jelenség hátterében a Nobel-díj Bizottság tudatos magatartását érzem. Nem egyszerűen népszerű és megbecsült szerzőket választanak, hanem olyanokat akik provokálnak, akik megkövetelik, hogy az olvasók véle-

ményt alkossanak, ez a jó írók feladata. Az, hogy evvel nem mindenki osztatlan szeretetét vívják ki, hát ezen nem lehet változtatni, az elutasító tagadást azonban sokszor komolytalannak és kicsinyesnek érzem. Természetesen engem is sok kritika ért, tartalmi szempontból, vagy egyszerűen csak annak a személynek az elutasítása kapcsán, aki eredményt ért el. Elfriede Jelinek talán maga is meglepődne, ha egyszerűen mindenki elkezdene szeretni és ünnepelni, azok után, hogy oly sokszor provokálta véleményével az osztrákokat. Az, hogy a

művészek mikor kell felemelni a szavát, arra nem lehet pontos választ adni, az egyik ember korábban reagál, a másik később. Természetesen a csekély jelentőségű negatív társadalmi jelenségek, kilengések ideges túlreagálása senkinek sem használ. A feladatunk az, hogy az iskolákban, a fiatal nemzedékek nevelése terén olyan jól végezzük a dolgunkat amennyire csak az erőnkől telik, az íróknak pedig ehhez egészen egyszerűen jó műveket kell alkotniuk.

Barna Attila

A DCHD-t az ULB egyik kutatóközpontjaként 1991-ben alapították *Jaques Vanderlinden* professzor kezdeményezésére. A központ célja elsődlegesen a jogtörténetet, a római jogot, valamint az összehasonlító jogot érintő egyéni és közös tudományos tevékenységek összehangolása és szervezése. A központ tagjai alap- és alkalmazott kutatásokat végeznek a jogi módszertan, az angol common law, az információs társadalom joga, a diszkriminációra vonatkozó szabályozás területén, továbbá a XVIII–XX. századi francia és belga családi jog, az igazságszolgáltatás, a Legfelsőbb Semmítőszék (Cour de cassation), az ügyészség, a jogforrások, az átmeneti jog (droit transitoire) és a büntetőjog történeti kérdéseire vonatkozóan.

A brüsszeli székhelyű összehasonlító jogi és jogtörténeti központi meglehetősen kis taglétszámmal gyakorolja széleskörű tudományos tevékenységét. Az intézmény vezetését az elnök, *Bernard Glansdorff* és az igazgató, *Huguette Jones* látja el. Az ő munkájukat segíti még az ideiglenes igazgató, *Régine Beauthier* és a titkár, *Laurence Vanhulle*. Mellettük még további négy tagja van jelenleg a szervezetnek: *Gaëlle Hebbenlinck*, *Alexandra Laurent*, *Yvon Leblieq* és *Isabelle Rorive*.

Az intézményen belüli közös kutatási tervekkel illetően a központ igyekszik olyan időszaki témákat és megközelítési módokat találni, amelyek a szakmai körök figyelmére mellett a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Az éppen aktuális kutatási téma, amely a napóleoni kodifikáció bicentenáriumaival kapcsolatos tudományos vizsgálódások összegzését és ezen eredmények publikálását foglalja magába, ebből a szempontból szerencsés választásnak tűnik. Ezzel kapcsolatban a kutatóközpont már 1999 óta tevékenykedik, mivel a francia forradalom kétszáz éves évfordulója jó alkalmat teremtett a kodifikáció egyes állomásainak újbóli tanulmányozására.

A francia szakirodalomban alapvető munkának számít, 1904-ben megjelentetett „*Livre du centenaire du Code civil*” hosszú időre meghatározta az ezen témában folytatott kutatások szemléletmódját, így különös célként jelent meg a centenárius idején megfogalmazott megközelítés meghaladása. A központ munkatársai – ahogy ezt a szervezett programok tematikája is jól tükrözi – egyfajta interdiszciplináris módszerben látják a cél megvalósításának lehetőségét. Így a kodifikáció kérdéskörét – túllépve a centenárius alkalmával megfogalmazott kereteken – a XIX. század eseményeivel egységben

Az Université Libre de Bruxelles (ULB)

„Összehasonlító jogi és jogtörténeti központja”

LE CENTRE DE DROIT COMPARÉ ET D'HISTOIRE DU DROIT – DCHD

vizsgálják, mindemellett pedig adott esetben még a XXI. századra vonatkozó kitekintéseket is megfogalmazzak.

A választott témának sajátos aktualitást adott egy 1996-ban közzétett körlevél, amelyben *Alain Juppé*, az akkori miniszterelnök, a francia jog 2000-ig megvalósítandó újabb kodifikációjának szükségességét fogalmazta meg.

A körlevél nyomán a központ munkatársai tehát a kodifikáció lehetőségeit és korlátait történelmi, szociológiai, politológiai és összehasonlító módszerrel vizsgálták meg. Mindezek alapján olyan meghatározó kijelentések és összegzések születtek, melyek következtében módosult a kodifikáció által hagyományosan érintett jogterületek köre. Ezt a témakört érintik még az angol alkotmányfejlődés elhelyezkedésére vonatkozó, valamint az európai alkotmányozási folyamatot taglaló munkák is.

A közös vizsgálódásokon túl jelentősek a központ szervezésében megvalósuló egyéni kutatási munkák is. Ezek alapvetően az összehasonlító jog és a jogtörténet különféle területeit érintik. Az előbbi kapcsán alapvető kutatási irányként a faji és nemzetiségi, valamint a vallási és világnézeti diszkrimináció elleni küzdelem, továbbá a tiltott internet-tartalmak szabályozása emelendő ki. A jogtörténeti elemzések vizsgálódási területe legfőképpen három fő kérdéskörben határozható meg. Itt említendő tehát annak a leírása, hogy a Code civil szabályait belga területeken hogyan fogadták el; a Legfelsőbb Semmítőszék (Cour de cassation) tevékenységének és az ügyészséggel való kapcsolatának tanulmányozása; valamint a büntetőjogi szankciók szociológiai összefüggéseinek értékelő bemutatása.

A kutatási tevékenység mellett a központ szerepet vállal tudományos események létrejöttében is. 2002-ben pl. „A kodifikáció aktualitása” címmel, majd 2003-ban

„Kodifikáció és jogforrások Angliában” témamegjelöléssel szemináriumot szerveztek. Ezek sikerét mutatja, hogy a 2002 áprilisában tartott ülés anyagát már a következő évben publikálták (2003/2 Revue de droit de l'ULB).

Az ULB nevéhez köthető az ún. *FNRS-kontaktcsoport* – a *Fond National de la Recherche Scientifique* segítségével való – megalakítása is. Ezen szervezet fogja össze a belgiumi egyetemi kutatóközpontokat és tart kapcsolatot az oxfordi egyetem „Center for Socio-Legal Studies and the Program in Comparative Media Law and Policy” elnevezésű egységével. Az alapvetően tehát koordinációs feladatokat ellátó csoport tagjai a központ mellett a St-Louis-i egyetem, a Leuveni Katolikus Egyetem, a Notre-Dame de la Paix jogi kara és a Liège-i egyetem.

A központ részvételével szervezett tudományos események között kiemelkedő még a Code civil bicentenáriumi tiszteletére megtartott nemzetközi kollokvium (2004. február 19–21.).

Végül figyelemre méltóak még az egyes jogi karokon szerveződő interdiszciplináris szemináriumok is, amelyek minden esetben jó alkalmat jelentenek a különböző egyetemek számára tudományos műhelyeik eredményeinek megvitatására.

Az ULB az eddig bemutatott tevékenységeken túl nagy jelentőséget tulajdonít a jogi oktatásnak is. Ennek

keretében nemcsak a belga hallgatók, hanem az Erasmus-program résztvevői is felvehetik a kredit-rendszer szerint kialakított kurzuskínálatban szereplő jogtörténelmi, valamint kommunikációs és információs jog kurzuskínálatában szereplő tantárgyakat.

2004/2005 – jogtörténelmi kurzuskínálat

Kód	Cím	Kredit	Oktató
HITS104	Jog- és intézménytörténet	9 ECTS (TP=4 ECTS*)	Mme Beauthier, Régine (egész évben)
HITS105	Jogtörténet beható vizsgálata (45h)	4,5 ECTS	Mme Beauthier, Régine (csak az első szemeszterben)
DRO013	Római jog (különösen a hatályos jog római jogi alapjai) (90h)	9 ECTS (TP=4 ECTS)	Mme Jones, Huguette (egész évben)
DROI012	A római jog beható vizsgálata (45h)	4,5 ECTS	Mme Jones, Huguette (csak az első szemeszterben)

* Néhány kurzus nemcsak meghatározott kredittel rendelkezik, hanem úgynevezett gyakorlati pontokkal is. Ezek az ún. TP („travaux pratiques”) értékek, melyek azonban az Erasmus-program résztvevőit nem érintik. Ezeket csak a belga hallgatóknak kell figyelembe venniük.

Pálvölgyi Balázs

III. Hazai Jogtörténész Találkozó a jogtörténet és a jogászképzés jövőjéről*

GYŐR 2004. NOVEMBER 4–5.

Konferencia a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténelmi Albizottsága és a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézete szervezésében

Révész T. Mihály, a győri egyetem Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója köszöntötte a megjelenteket, és ismertette a találkozó programját.

Szabó Béla, a Debreceni Egyetem Jogtörténelmi Tanszékének vezetője a német jogtörténelmi kutatással és oktatással kapcsolatos tapasztalatairól beszélt. Az átalakulást a Bologna-folyamat keretében a 2002-ben elfogadott jogoktatási reformtörvény tetőzte.

Béli Gábor, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténelmi tanszékének adjunktusa a Kajtár István tanszékvezető által összeállított anyag alapján elmondta, hogy Ausztriában is törvény írja elő a jogászképzésben az ún. Bologna-modellre való áttérést 2010-ig.

Takács Tibor, részletesen szólt a francia jogászképzés három szintjéről, amelyről elmondta, hogy a Bologna-modell gyakorlatban is működő mintáját nyújtja. Az érettségire épülő és 6 szemeszterből álló

Licence, szemeszterenként összesen 30 kreditértékű és kb. 250 órányi előadást magában foglaló tárgyakból áll.

Szabó István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszékének vezetője a jogtörténet jelenlegi, hazai oktatásával és annak jövőbeni alternatíváival foglalkozott.

Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszékének vezetője kifejtette, hogy hiányzik a kulturális háttér a hallgatók gondolkodásából, a tételes jogászképzésnél pedig a történelmi szemléletmód.

Máthé Gábor, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, a Jogtörténelmi-Jogelméleti intézet vezetője szerint a nemzeti jogtörténetek helyét meg kell tartani. Kérdés, hogy mi legyen az egyetemes jogtörténettel, maradjon így, vagy alakuljon át, a tartalom másságának kibővítésével, illetve európaivá átgondolásával.

Szalay Gyula, docens, a Széchenyi Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar rektorhelyettese szerint a Bologna-modell bevezetése rövid távon nyugvóponton van a jogászképzés szempontjából, de annak hatásai, gondolati elemei hosszabb távon megjelenhetnek az oktatási rendszerben.

Rác Lajos, az ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténelmi Tanszékének vezetője jelezte, hogy minden jogtörténelmi ágra szükség van, de lát lehetőséget a szakosodásra is, és a szerepkör ilyen irányú esetleges módosítására.

* A találkozóról, az elfogadott határozatról a különszámunkban adunk részletes beszámolót.

2004. tavaszán (május 27–30.) a Varsói Egyetem Jog- és Államtudományi Kara adott otthont a fiatal jogtörténészek minden esztendőben megrendezésre kerülő nemzetközi konferenciájának (*European Forum of Young Legal Historians*). A Fórum gyökerei a 90-es évek első feléig nyúlnak vissza: a jogtörténet-tudomány szakmai utánpótlását régóta szíven viselő frankfurti Max Planck Intézet (*Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte*) berkeiből ekkortájt nőtt ki a fiatal joghistorikus generáció önálló, rendszeres találkozója. Egészen 2002-ig a német nyelvterülethez kötődött, 1 2003-ban azonban – első ízben a germán tudomány felségterületén kívül – Budapesten került sor a konferenciára, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézete jogtörténészeinek közös szervezésében.² A varsói találkozó így folytatása volt annak a tendenciának, amely nemcsak a kelet-közép-európai fiatal jogtörténész nemzedéket kapcsolja be egyre inkább a nyugat-európai tudomány vérkeringésébe, hanem talán a nyugati kollégák figyelmét is fölhívja a volt keleti blokk ifjú jogtörténészeivel való kapcsolat elmélyítésében rejlő lehetőségekre.

A konferenciát a varsói jogi kar fiatal római jogásza, *Jakub Urbanik* szervezte. A résztvevők száma mintegy 40 lehetett, így – talán a helyszín távoli volta miatt – némileg elmaradt a szokásostól (az általában 60–70 jelentkezőből kb. 50 szokott megjelenni). Két és fél nap alatt összesen 21 előadás hangzott el. A csoport nemzetek szerinti összetétele továbbra is sokszínű: a házigazda lengyeleken és a népes német delegáción kívül osztrák, svájci, holland, brit, finn, fehérorosz, macedón és magyar érdeklődőkből állt az idei team.³ Évek óta érezhetően hiányoznak azonban a konferenciáról az európai újlatin országok képviselői, ami – tekintettel pl. a jelentős olasz, francia vagy éppen spanyol jogtörténelmi hagyományokra – meglepőnek tekinthető. (Utoljára Osnabrückben volt jelen néhány olasz és spanyol jogtörténész.) Újdonság ugyanakkor, hogy az előadások nyelvét tekintve – idén először – az angol került többségbe (11 referátum angolul, 9 németül, 1 pedig olaszul hangzott el).⁴

A Fórum résztvevői évek óta elsősorban arra a kérdésre keresik a választ, hogy a jogtörténet-tudomány mivel tud hozzájárulni a jog terén is gyorsan bontakozó európai egységhez. Ezt a kérdésfelvetést Varsóban is jól tükrözte a meglehetősen széles témamegjelölés: „*European Legal Community: Traditions and Perspectives*”.⁵ Nyilván nem meglepő, hogy az egyes előadások elsősorban a „tradíciók” szálait fejtegették. Erre – a bevált gyakorlathoz híven – a varsói találkozón is egy-egy korszakot felölelő szekciókban került sor.

Az antikvitástól a középkorig terjedő időszakról hét előadás hangzott el. *Franciszek Longchamps de Bérier* (Varsó) a joggal való visszaélés római jogi fölfogásáról értekezett [„*The Abuse of Rights in the Romanistic Perspective*”], hangsúlyt adva annak, hogy az intézmény szélesebb tényállási kört ölelt föl a római jogban, mint ma, fogalmilag elsősorban objektív kritériumokon nyugodott, és a jogban rejlő erkölcsi töltet létét bizo-

Beszámoló a Fialat Jogtörténészek Európai Fórumáról

VARSO, 2004

nyítja. *Philipp Scheibelreiter* (Bécs) a perzsák elleni védekezést szolgáló déloszi szövetség (Kr. e. 478–477) szerződéseit vizsgálta, amelyekben a katonai szolgálaton kívül először merülnek föl természetben vagy pénzben fizetendő hozzájárulási kötelezettségek is [„*Taxis und Symmachie. Die rechtlichen Grundlagen für die Finanzierung der ersten umfassenden Defensivallianz auf europäischem Boden*”]. *Zuzanna Slużewska* (Varsó) a római jogi társaság azon sajátos, némiképp homály övezte fajtáját [„*Societates venaliciariae*”] mutatta be, amelynél a rabszolgakereskedő tagok egyetemlegesen feleltek a vevővel szemben, ellentétben a *societas* alaptípusával, ahol minden tag önállóan volt köteles helytállni a saját maga által a társaság tagjaként kötött szerződésekből fakadó kötelezettségeikért. Ezt a társaságnál kivételes egyetemlegességet a fiatal varsói római jogász szerint a piaci kellékszavatosságot kifejlesztő *aedilis curulis* vezette be a vevők védelmében. *Kaius Tuori* (Helsinki) a klasszikus kori római jogászokat megillető *ius respondendi* kialakulását, történetét és jelentőségét elemezte, kitérve az intézményre vonatkozó tudományos vitákra, és arra, hogy vajon mennyire idealizált az a kép, amelyet a klasszikus kori római jogtudomány szabadságáról festett az utókor [„*Augustus and the Jurist's Law: ius respondendi in the Roman Law tradition*”]. *Agnieszka Kacprzak* (Varsó) az analógián alapuló érvelés római jogi fajtáit és a római esetjog fejlődésében betöltött kiemelkedő szerepét mutatta be előadásában [„*Analogy: a Type of Reasoning. Jurists and Beyond*”]. *Marcin Jońca* (Lublin) a posztklasszikus kori római büntetőjog jellemzőit taglalta, különös tekintettel a büntetések társadalmi osztályok szerint eltérő jellegére [„*The Criminal Liability of the Upper Classes in the 4th and 5th century AD According to the Theodosian Code*”]. Végül *Paul du Plessis* (Edinburgh) az albértlet római jogi szabályait és középkori továbbélését vizsgálta [„*Subletting in the European ius commune: interpreting CJ 4.65.6.*”], fölvázolva azt a folyamatot, amelyben a klasszikus kori meglehetősen engedő szabályozás egyre kötöttebbé vált a későbbi fejlődés során.

A középkortól a modern időkig terjedő korszakot vizsgáló szekció első referátumát *Andreas Deutsch* (Frankfurt am Main és Heidelberg) tartotta a még a 16. században is élő ún. „*Totschlagsühne*” intézményéről. Ennek révén az emberölés elkövetője pontosan meghatározott és szerződésbe foglalt jóvátételi és engesztelő szolgáltatásokkal (pl. imádság az áldozat lelki üdvéért, az árván maradt gyermekek ellátása, kereszt felállítás a tett színhelyén) elkerülhette az inkvizitórius eljárást és a halálbüntetést [„*Sühne statt Schwert? Zur mittelleu-*

ropäischen Praxis der sogenannten 'Totschlagsühne' als Möglichkeit eines Vergleichs im Strafverfahren bis in die frühe Neuzeit"]. **Edda Frankot** (Aberdeen) a középkori észak-európai tengerjog közös vonásairól, viszonylagos egységéről számolt be tucatnyi északi-tengeri szabályozást összehasonlító vizsgálata alapján [„European Communitarity in the Medieval Law of the Sea? A Comparison of Northern European Maritime Law and its Practice on the Basis of the Regulation of Paying of Freight after Shipwreck”]. **Mark Godfrey** (Glasgow) a skót jogtörténetnek azt a komoly változásokat hozó, 16. századi időszakát tárgyalta, amikor a kontinentális római ill. kánonjog behatolt az eredetileg inkább a *common law*-hoz közelebb álló skót jogrendszerbe. A római-kánonjogi recepciót nagymértékben elősegítette az 1532-ben fölállított *College of Justice*; az előadás e bíróság eljárásának jellegzetességeit, annak a kontinentális közös jogból átvett elemeit ismertette [Legal Traditions, Civil Procedure and the Establishment of a Central Court in Sixteenth-century Scotland]. **Oliver Peglow** (Frankfurt am Main) az újkori természetjog egy csaknem elfelejtett képviselőjének, *Heinrich von Cocceji*-nek a munkásságáról, *Grotius*hoz, *Pufendorf*hoz és korának más természetjogászaival való viszonyáról számolt be. Von Cocceji a jog szekularizálódásának időszakában is azt az álláspontot képviselte, hogy a természetjog alapja kizárólag Isten akarata [„Ein (fast) vergessener Vertreter des Naturrechts: Heinrich von Cocceji (1644-1719)”. **Iisa Vepsä** (Helsinki) két 18. század végén alapított svéd- finn legfelsőbb bíróság (*Högsta domstolen* és *Hovrätt in Vaasa*) létrejöttének körülményeit, indokait, a felvilágosodás szellemének e téren játszott szerepét mutatta be előadásában [„Swedish-Finnish Superior Courts of the Late 18th Century – Old Traditions, New Influences”]. **Christian Korbeid** (Nijmegen) a holland alkotmányjog kodifikációjára irányuló 18. század végi törekvéseket ismertette, melyek során a meglévő, a németalföldi történelem különböző időszakaiból származó történeti-közjogi szövegeket igyekeztek újraértelmezni, modernizálni és egységes alaptörvénnyé alakítani. Ezt az eredetileg német módszert *Christian Hendrik Trotz* porosz jogászprofesszor honosította meg a Holland Köztársaságban, a kodifikációs kísérletek azonban politikai torzalkodások miatt az ő életében már nem vezettek eredményre [„Life and Works of C. H. Trotz: a German Professor in the *ius publicum* in the Late Dutch Republic”]. **Bram Van Hofstraeten** (Maastricht) a németalföldi tartományi szokásjog mintegy másfél századdal korábbi gyűjteményéről, az ún. *Compilatae*-ről (1608) tartotta előadását. A kompiláció minden szakaszáról kideríthető, hogy milyen jogforrásból került átvételre (nem ritkán a *Corpus Juris Civilis*ből), ebből kitérünk, hogy milyen jelentős hatást gyakorolt rá a németalföldi humanista iskola [„The Influence of Legal Humanism on the Codification of the Antwerp Customary Law (16th-17th Century)”].

A 19. századtól napjainkig terjedő időszakot tárgyaló szekció hat előadást foglalt magába. **Vera Hierholz-**

er (Frankfurt am Main) a 19. században egyre jelentősebbé váló élelmiszerjogi és fogyasztóvédelmi szabályozásról szóló referátumában, elsősorban a Német Birodalom példáján [„Lebensmittelrecht und Verbraucherschutz in der Industrialisierung. Das Beispiel des Deutschen Reichs”]. E szakterületre vonatkozó normákat érdekes módon nemcsak az állam alkotott, hanem magánszervezetek, szakmai tömörülések, érdekvédelmi egyesületek, és gyakran maguk a fogyasztók is aktívan hozzájárultak a köztudatban egyre fontosabb helyet elfoglaló jogterület szabályozásához. **Esther Hartwich** (Berlin) a 19. század második felében alapított Német Jogászgűlés és Svájci Jogászegylet tevékenységét mutatta be előadásában [Rechtsvereinheitlichung und Juristenvereinigungen im 19. Jahrhundert am Beispiel des Deutschen Juristentages und des Schweizerischen Juristenvereins]. Ezek a szervezetek a tagjaik közti kapcsolattartás intézményesítésén túl igen nagy szerepet játszottak a magánjog, az eljárásjogok és a büntetőjog modernizációjában és egységesítésében is az említett országokban. **Maryna Kazimirava** (Minsk) az Orosz Birodalom polgári jogi kodifikációs folyamatát vizsgálta föl a hallgatóságnak. [The Codification Process in Russian Empire: Civil Code Project of 1905-1913]. A még a szocialista forradalom előtt összeállított és pandekta-rendszerbe foglalt törvénytervezet sokat merített korának európai polgári törvénykönyveiből, de sok mindent meg is őrzött az orosz sajátosságokból. A bolsevik hatalomátvételt követő politika ugyan elvileg mindent elvetett, ami a korábbi jogtudománytól származott, az 1922-es szovjet Ptk. azonban részben mégis kölcsönzött a tervezet anyagából. **Katharina Zobel** (Frankfurt am Main) az amerikai nemzetközi jog rendszerbe foglalójának, a chilei *Alejandro Alvarez*nek életét és munkásságát ismertette, különös tekintettel a 20. század első felében a nemzetközi jog mibenlétére, szerepére, jellegzetességeire vonatkozó fölfogásokra és tudományos irányzatokra [„Alejandro Alvarez. Völkerrechtswissenschaft zwischen Amerika und Europa Anfang des 20. Jahrhunderts”]. **Inbal Steinitz** (Berlin) az izraelita hitű német polgárok védelmére a 19. század végén létrehozott egyesület jogvédő munkáját mutatta be [„Wer sich grün macht, den fressen die Ziegen” – Die strafrechtliche Rechtsschutzarbeit des Centralvereins gegen den Antisemitismus im Kaiserreich und in der Weimarer Republik”]. Az érdekvédő szervezet a büntetőjog eszközeivel igyekezett harcolni a Német Birodalom és a Weimari Köztársaság antiszemita szervezetei és intézményei ellen. Bár a korabeli német büntetőjog erre nem bizonyult igazán alkalmasnak, a szervezet célja az általa indított perekkel egy idő után már nem az eljárás jogi értelemben vett eredményessége, hanem a közvélemény figyelmének fölkeltése volt. Végül **Julia Piffl** (Bécs) a nemzetiszocializmus alatt politikai vagy faji okokból elvont vagyontárgyak visszaszolgáltatásáról szóló harmadik osztrák törvény (1947) egyes rendelkezéseit vonta górcső alá, majd elemezte azok következményeit konkrét jogeset alapján, felelősségi jogi szempontból

[„*Casum sentit dominus? Haftungsrechtliche Bestimmungen im dritten (österreichischen) Rückstellungs-gesetz*”].

Örvendetes tény, hogy a jogtörténelmi konferencia előadásainak mintegy harmada ókori joggal, leginkább római joggal foglalkozott, ugyanakkor nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy ez láthatón túlnyomórészt a kelet-európai joghistorikusok aktivitásának köszönhető. Mindez nem véletlen: míg nyugaton az utóbbi időkben jelentősen megcsappant a romanista irányzat ereje (a nyugat-európai országok nagy részében már nem kötelező tárgy a római jog), addig a római jog Európa keleti felén a diktatúra alatt is a szocializmus előtti korszakot jellemző polgári értékek közvetítője ill. a keleti jogtudományt valamelyest a nyugatihoz kapcsoló tényező tudott maradni. A közép- és korai újkor jogtörténet körébe tartozó előadások összességében arra világítottak rá, hogy e korszakban ugyan Európa-szerte erőteljesen hatottak a jogra bizonyos egységesítő tényezők (mint a római jog és a kánonjog, a természetjogi eszme, a humanista jogiskola vagy éppen a felvilágosodás), ettől azonban az európai jogélet nem vált homogénné, hanem az egyes országok és régiók szervesen építették be saját jogrendszerükbe azokat az elemeket, amelyeket a kontinensre jellemző áramlatok magukkal hoztak. A modern kort tárgyaló előadások pedig egymástól függetlenül is elsősorban a jogéletbe egyre inkább bekapcsolódó civil szféra növekvő szerepére, a szakmai és más nem állami szervezetek érdekérvényesítő képességére, a jog nemzetköziesedésére és a jog diktatúrák általi erőszakos alakításának káros következményeire irányították rá a figyelmet.

A témák széles repertoárja, az előadások gyakran magas szakmai színvonala és a kiváló szervezés⁶ nem feledteti, hogy a találkozó egyelőre nem tudott egyöntetű választ adni a fiatal jogtörténészeket évek óta foglalkoztató több alapvető kérdésre. Így továbbra is vitatott, hogy milyen szerepe lehet a joghistorikusoknak az európai integráció és az európai jogegységesítés folyamatában. Ezzel összefügg az a további, még súlyosabb kérdés, ami a jogtörténet, mint diszciplína jövőjét illeti. A tárgy iránti érdeklődés Európa-szerte csökken, az egyre nagyobb fokú specializáció a jogi kultúra történelmi mélységű, átfogó szemléletre törekvő megértése ellen hat. Hogy e jelenségek a jogtörténet egyfajta válságának tünetei, a varsói Fórum első, bevezető előadása is érzékeltette [Dominik A. Thompson (Bécs), „Krise?

Welche Krise meinen Sie? ”]. A fiatal jogtörténész generáció küzd az önmeghatározás és útkeresés nehézségeivel. Ennek kapcsán már a 2003-as budapesti konferencia résztvevői is többféle elképzelést fogalmaztak meg. Vannak, akik úgy vélik: a jogtörténet pusztán *l'art pour l'art*, mások azonban érzékelik, hogy több, mint a múlt rétegeiben folytatott öncélú régészkedés. Egyesek kétlik, hogy a jogtörténetnek bármiféle szerepe lenne az új *ius commune Europaeum* megteremtésében, mondván, amúgy is főleg egyes országok hagyományát kutatja, mások viszont fontos szerepet szánának neki az egységesítő munkában.

Communis opinio-nak számít azonban a Fórum résztvevői körében, hogy a jogtörténet jó eszközként szolgál társadalmi rendszerek megismeréséhez és mélyebb megértéséhez. Az sem kétséges, hogy a jogtörténet hozzásegítheti a jogászt a jog lényegének, sajátosságainak, lehetőségeinek és korlátainak fölismeréséhez. Ha viszont így van, akkor a jogtörténész, a jog múltjának, gyökereinek, törvényszerűségeinek ismerőjeként talán szerepet kaphat egy új jogrend formálásában, ha nem is mindig a konkrét tervezetek elkészítése szintjén, de koncepciók megfogalmazásában, aktuális javaslatoknak a múlt tanulságai alapján való felülvizsgálatában, vagy még általánosabb szinten, a jogászok, jogáshallgatók tudatformálásában, szemléletének kialakításában a jogi oktatás során. A 20. század számos tapasztalattal szolgál a tekintetben, hogy hová vezet, ha a jogot elvágják saját gyökereitől, megfosztják értékhozó funkciójától – azoktól a tényezőktől, amelyeket éppen a jogtörténész láthat a legvilágosabban. Neki kell kihámozni a múlt tényeiből, hogy a jog és a jogász mely alapvető értékek megvalósításához járulhat hozzá a maga eszközeivel, mi a közös a sokféleségben, s hogy hol vannak a kívánatos egység határai.

Ez a jogtörténész-tudatosság a fiatalabb generáció egy részében egyelőre még csak formálódik. De ha kialakul, könnyebben rá fog mutatni nemcsak a múlt tradícióira (erre már most is képes), hanem arra is, ami ebből közös tanulságként levonható, és így a jövőre vonatkozó perspektívákra is. Éppen a kelet-közép-európai térség jogtörténészeinek juthat a feladat, hogy ezt a szerepet újra tudatosítsák olykor kételkedő nyugati kollégáikban. Erre pedig a hasonló Fórumok is jó lehetőséget biztosítanak. Csak élni kell velük. 2005-ben Luzernben.

Komáromi László

Jegyzetek

¹ 1995 – Halle a. d. Saale; 1996 – Berlin; 1997 – Graz; 1998 – München; 1999 – Zürich; 2000 – Lipcse; 2001 – Bécs; 2002 – Osnabrück.

² A Budapesten szervezett találkozóról megjelent ismertetések: BATÓ Szilvia (Jogtörténelmi Szemle 2003/3. szám); HEUTGER, Viola (Forum Historiae Iuris 2003. július 28. – <http://www.rewi.hu-berlin.de/online/fhi/news/Tagungsbericht-Budapest.htm>); DEUTSCH, Andreas (JuS 10/2003) és HIERHOLZER, Vera-PEGLOW, Oliver (HSozKult 2003. július 1. – <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte?id=251>).

³ A budapesti találkozóhoz japán és mexikói résztvevője is volt, előtte Osnabrückben pedig Új-Skócia is képviseltette magát; az

ilyen több kontinenst is magába foglaló együttes azért kivétel-számba megy.

⁴ 2003-ban Budapesten még mintegy 80 %-os volt a német nyelv aránya, s hasonló volt a helyzet Osnabrückben is.

⁵ A 2002-es osnabrücki konferencia főcíme ez volt: „Europa und seine Regionen”; 2003-ban Budapesten pedig: „Das neue Europa und seine Traditionen: *ius privatum, ius canonicum, ius publicum*”.

⁶ A konferenciát a Chopin szülőhelyén, Żelazowa Wola-ban tett látogatás és az ott meghallgatott koncert, valamint a közeli Nieborów-ban található, klasszicista stílusban épült Radziwiłłow-kastély megtekintése is emlékezetessé tette.

Igazságszolgáltatás

TÖRTÉNETI ÜNNEP KECSKEMÉTEN

A Bács-Kiskun Megyei Bíróság, Főügyészség, Büntetés-végrehajtási Intézet és Levéltár 2004. októberében „100 éves a Kecskeméti Törvényszéki Palota, 150 éves a kecskeméti megyei igazságszolgáltatás” címmel kiállítást és konferenciát rendezett a bírósági székházban.

Október 8-án a nagyszámú érdeklődőt Dr. Bodóczy László a megyei bíróság elnöke köszöntötte az épület aulájában, majd Dr. Sárközy István, Kecskemét alpolgármestere méltatta az eseményt. A köszöntések után D. Dr. Négyesy Lászlóné, a megyei bíróság elnökhelyettese mondott laudációt a Kecskeméti Törvényszék és a Bács-Kiskun Megyei Bíróság elnökeinek tiszteletére állított emléktáblák avatásakor.

Ezt követően a Törvényház impozáns dísztermében a kecskeméti igazságszolgáltatás 400 éves okirati és tárgyi emlékeiből rendezett kiállítást Dr. Lomnici Zoltán, a Legfelsőbb Bíróság és az Országos Igazságszolgáltatási Tanács elnöke nyitotta meg.

A megnyitó után rövid előadások hangzottak el: Dr. Nánási László megyei főügyésztől „150 éves Kecskeméten a megyei igazságszolgáltatás,” Dr. Bodóczy László megyei bírósági elnöktől „A 100 éves Kecskeméti Törvényszéki Palota,” továbbá Csóti András dandártábornok, a büntetés-végrehajtás országos parancsnok-helyettesétől „A Kecskeméti büntetés-végrehajtási Intézet centenáriuma” címmel.

A másfél hétig látogatható, Péterné Fehér Mária főlevéltáros által válogatott kiállítás anyaga négy évszázad kecskeméti igazságügyi emlékanyagát – iratok, képek, bűnjelek, bútorok, irodai eszközök – mutatta be. A kiállítás felépítése nem a hagyományos történeti korszakolást követte, hanem a város igazságszolgáltatásának egymást követő időszakait mutatta be. Az egyes részek „Bíraskodás a török hódoltság korában; A „fogott bírák” kora; Földesúri bíraskodás; Városi bíraskodás; Az önkényuralom igaz-

ságszolgáltatási rendszere; Átmenet a polgári igazságszolgáltatási szervezet kiépítéséhez; A közigazgatás és az igazságszolgáltatás külön válása; Új székház épül; A két világháború között; A népbíróságok kora; A szocialista bíraskodás rendszere” címmel követték egymást a kiállítási anyagban.

A tárlat megtekintését segítette a főlevéltáros asszony által szerkesztett, a megyei bíróság által kiadott „A bíraskodás 400 éve Kecskeméten a dokumentumok tükrében” címmel összeállított katalógus, amely az anyag leírásán túl az idézett bontásban tanulmányokat is közölt a kecskeméti igazságszolgáltatás történetéről. (A kivitelében is szép kiállítás és kiadvány Zalatnai Pál grafikus nevéhez fűződik.)

A bíróság különtermében a büntetés-végrehajtás tárgyi és írásos emlékei is felvonultatásra kerültek. Az ünnep alkalmából a centenáriumát ünneplő Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet Dr. Lőrincz József által összeállított „Emlékkönyv”-et is kiadott, amely az intézmény fejlődését mutatja be a királyi törvényszéki fogház megalapításától napjainkig.

Az ünnepi rendezvények október 11 és 13-án tudományos konferenciával folytatódtak a Törvényház könyvtártermében.

Ennek keretében az első napon előadást tartott Dr. Iványosi Szabó Tibor nyugalmazott levéltár igazgató „A fogott bírák működése a hódoltság idején (XVII. század),” Dr. Szabó Attila levéltár igazgató „A falusi és mezővárosi büntetőbíráskodás 1711 és 1848 között,” Dr. Nánási László megyei főügyész „150 éves Kecskeméten a megyei igazságszolgáltatás,” és Tüske János ezredes, a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet parancsnoka „A kecskeméti büntetés-végrehajtás története” címmel.

A konferencia másnapján Péterné Fehér Mária főlevéltáros „Betyárok Kecskemét környékén az önkényuralom időszakában,” Tánzos Szabó Ágota levéltáros „Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között,” továbbá Dr. Bodóczy László megyei bírósági elnök „A magyarországi ítélőtáblai rendszer” című előadása hangzott el.

Nánási László

Az Autonómiák Magyarországon 1848 – 1998

BESZÁMOLÓ EGY KONFERENCIÁRÓL

Gyakran hallott kifejezés, hogy valamely szervezet, terület, stb. autonómiával rendelkezik. Mégis kevesen tudnák megfogalmazni, hogy mit is jelent ez a gyakorlatban. A kérdés csak még bonyolultabbá válik,

ha visszatekintünk a múltra. Mikor milyen intézmények rendelkeztek autonómiával Magyarországon? Milyen jogokat foglalt magában ez az autonómia, és hogyan tudtak ezekkel a jogokkal élni az egyes szervezetek? Ennek a sokrétű problémának a kutatásába vágtak bele az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományok Doktori Iskolájának hallgatói *Gergely Jenő* tanszékvezető egyetemi tanár vezetésével. Ebből a programból nőtt ki az a konferencia, amely az eredmények megvitatását, a további kutatási irány megbeszélését célozta.

A konferenciát, mely az *Autonómiák Magyarországon 1848-1998* címet viselte az ELTE Új- és

jelenkori Tanszékének fiatal doktorandusai rendezték 2004. október 26-án. A programot négy részre osztották a szervezők. Minden részben három előadás volt hallható, amelyeket vita, majd rövid szünet követett. Az egyes részek elnökei ügyelték az időbeli keretek pontos betartására, illetve a viták rendjére. Az előadók között szereplő jogászok, történészek igyekeztek minél több szempontból megvilágítani a kérdést, mely nagy figyelemre tarthat számot, és melynek kutatása igen érdekes problémákat vetett fel.

A konferenciát Gergely Jenő, az OTKA-kutatás vezetője nyitotta meg, üdvözölve a résztvevőket, és néhány szóval vázolta a kutatás célját. Hangsúlyozta, hogy ez a konferencia hivatott a pontosabb kérdésfeltevés megvitatására és megfogalmazására, a további kutatások irányának megszabására.

Az első rész elnöke *Izsák Lajos* rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár volt, aki bemutatta az előadókat és témákat, ezt követően felkérte az első előadót, hogy tartsa meg húszperces előadását. Ebben a szekcióban főként a jogászok jutottak szóhoz, közülük is elsőként *Mezey Barna* dékán úr, az ELTE Jogi Karának tanszékvezető egyetemi tanára, aki előadásában a közigazgatási autonómiákról beszélt. Visszanyúlt az 1848 előtti előzményekig, majd ezek sorsát követte figyelemmel, különös tekintettel a kiegyezésre, mely fordulópontot jelentett történelmünkben. Véleménye szerint 1867-ben Magyarországon megnyíltak a modern közigazgatás kiépítésének lehetőségei. A közigazgatás kiépítésekor több elv is érvényesült, ezek többféleképpen hatottak. Az önkormányzatok – hiányosságaik ellenére is – hatékonynak bizonyultak, mert helyi viszonyokat ismerő tisztviselők jártak el az egyes esetekben, akikben a hétköznapi helyiek is megbíztak.

Őt követte *Kajtár István*, a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karának tanszékvezető egyetemi tanára, aki beszámolójában azt mutatta be, külföldi példákkal is illusztrálva, hogy hogyan alakult az önkormányzati jogalkotás. A hallgatóság élénk figyelemmel követte a statutumalkotás jogának alakulásáról, a szabályrendeletek előkészítéséről, típusairól szóló előadást, melyben arról is szó volt, hogy milyen konfliktusokat kell kezelniük a szabályrendeleteknek. Megtudhattuk, hogy a nagyobb önkormányzati testületek kis parlamentekként működtek.

A szekciót záró *Gergely András* tanár úr összefoglalójában a XIX. századi területi-önigazgatási autonómiákról beszélt. Nem számította ezek közé Erdélyt, mondván ez a terület államisággal rendelkezik, illetve Horvátországot, mivel különleges jogállású területként kezelték. Ezután megvizsgálta, hogyan változott az egyes korszakokban a megyék, városok autonómiája. Felvetette a kérdést, mellyel a jövőben hangsúlyozottabban kell foglalkozni: Kikre terjedt ki az autonómia, azaz kit engedtek be az autonómiába? Ezzel meg is nyitotta az első részt záró vitát, melynek során megállapították, hogy a sokféle autonómiát mind értelmezni kell. Ezen belül a két legszélesebb

autonómia, a közigazgatási és az egyházi, külön figyelemet kell hogy kapjon.

A második szekció – amelyben *Pajkossy Gábor* egyetemi docens elnökölt – előadásiban változatos témák bukkantak fel. A hallgatóság megismerkedhetett az egyes autonómiákkal a gyakorlatban is. *Cieger András* összefoglalóját egy Ereki idézettel kezdte, megvilágítva, hogy a pénzügyi szempontok az autonómiák sorsát is igen érzékenyen érintették. Előadásában kiemelte az 1873-as sikertelen reformkísérletet, az 1883-as törvényt, mely a megyék háztartásáról rendelkezett. Ennek során egy vegyes rendszert alakítottak ki, mellyel mindenki elégedetlen volt a korban.

Ezt követte *Pölöskei Ferenc* professzor vitakeltő előadása. Ennek során rámutatott, hogy milyen problémák rejlenek a fogalmi tisztázás hiányosságaiiban. Két végletet hozva fel példának, magyarázta, hogy közigazgatás és önkormányzat között nehéz meghúzni a határt. Egyes értelmezések különválasztják a kettőt, míg másoknál összefolyik. A polgármester, mint a város vezető tisztviselője, közigazgatási funkciót feltételez, eszerint a közigazgatás és az önkormányzat között létezik átjárás.

A szekciót záró *Ignác Károly*, a Doktori Iskola hallgatója, Budapest önkormányzatát érintő változásokról beszélt a Horthy-korszakban. Két rendkívüli időszakot emelt ki, a Bethlen-konzolidáció, és a Gömbös-kormány két-két évét. Ezekben az időszakokban Budapest autonómiáját különböző okok miatt csorbították. Előadása végén néhány szóval kitért a költségvetés kérdésére is. A Horthy-korszakban került sor a pénzügyvetési autonómia részletes kidolgozására. Az előadását követő vita során többször is felmerült, miszerint az autonómia fogalmának pontos tisztázása még várat magára, és ez olyan probléma, melyen a jogászoknak és történészeknek vállatvetve kell dolgozniuk. Szó volt arról is, hogy az autonómia attól is függött, hozzájárul-e saját anyagi fenntartásához. *Kajtár István* szerint liberális illúzió, hogy erre esélye lett volna az önkormányzatoknak.

A délutáni előadásokat *Gergely András* nyitotta meg, ő elnökölt a harmadik szekción. Az első előadást *Zachar Péter* doktorandus tartotta. A hallgatóság megismerkedhetett a kamarák rendszerének – melyek félig hivatalos, félig autonóm testületekként működtek – kialakulásával, és történetükkel az 1910-es évekig bezárólag. Szó esett többek között a kereskedelmi és ipari kamarákat érintő törvényekről, az ügyvédi kamara késői megalakulásáról. Vizsgálta a kamarai gyűlések rendszerét, majd a kamarai autonómia csúcsát jelentő Központi Iroda létrejöttének körülményeit. Az Iroda nem korlátozhatta a vidéki kamarák autonómiáját, így magának az Irodának autonómiája csorbult, mivel a kamaráktól függött.

Ezután *Strausz Péter* gondolatébresztő előadása következett. A Doktori Iskola hallgatója is a kamarák sorsát vizsgálta, de már a két világháború közötti időszakokban. Ezt a korszakot követően is alakultak

még kamarák, viszont azokkal kapcsolatban már nem lehet autonómiákról beszélni. Bemutatta a kamarák feladatait, majd két példát kiragadva – a kereskedelmi és ipari kamarát, illetve a mezőgazdasági kamarát – vázolta történetüket a Horthy-korszak során. A legrégebbi alapítású kereskedelmi és ipari kamarát azért választotta egyik példájának, mert amit ők nem tudtak elérni autonómiakérdésben, azt más kamara sem nagyon tudta. A mezőgazdasági kamara pedig egy teljesen más típust, mintegy kivételt jelentett. De a cél mindkét kamara esetében az volt, hogy jó viszony kialakítása mellett minél függetlenebbek legyenek a közigazgatástól. Egy 1928-as példával illusztrálta, hogy a kamarák nem tudták kiharcolni, hogy saját területükön ők legyenek a kizárólagos érdekképviselői szervek.

Nagy létszámú hallgatóság előtt tartotta meg *Gergely Jenő*, a Történettudományok Doktori Iskola vezetője, előadását az egyházi autonómiákról. Előadásából megtudhattuk, mely bevett felekezetek rendelkeztek autonómiával, milyen volt ezek viszonya az állammal, ugyanis ettől, illetve hitelveiktől függött autonómiájuk. Megemlítette az 1848 előtti államegyháziságot, amikor is egy felekezet élvezett előnyöket, míg a többi jogait csorbították. Ezt egy szeparációs folyamat követte, melynek során az államot és a felekezeteket szétválasztották. Külön foglalkozott az erdélyi római katolikus egyház státuszával, mely több joggal rendelkezett, például joga volt ordinarius tisztségekre jelölteket állítani, míg Magyarországon a főkegyúri jog miatt a katolikus egyház nem élvezett ilyen autonómiát. Kitért a protestáns egyházak kérdésére is. Itt már létezett autonómia, de csak egyházkerületenként, nem pedig országosan. Fontos kérdés volt, hogy pontosan ki tartozik bele az egyes autonómiákba, hiszen az emberek beleszülettek egy vallásba, nem pedig választották azt. Kérdés a születés elegendő-e, hogy az autonómia tagjának tekintsük az egyént, vagy inkább az volt a tag, aki betartotta az egyes erkölcsi törvényeket? Milyen szankciókkal járt az emberek kirekesztése?

E kérdések adták meg a szekciót záró vita hangnemet, témáját. Az egyházi autonómia kérdése önmagában is sok problémát vett fel, hiszen az egyes felekezetek autonómiája eltérő volt. A szekció elnöke hangsúlyozta a kérdés fontosságát, mert az újabb irányokat adhat a kutatásnak.

A konferencia utolsó szekciójában *Vida István* tanészékvezető tanár elnökölt, amikor két beszámolót hallhatott a kitartó közönség. *Kardos József* az egyetemek, és ezen belül természetesen elsősorban az ELTE-t érintő problémákat vizsgálta. Megfogalmazta a kérdést, mit is jelent pontosan az a fogalom, hogy tanszabadság. Beszámolt az egyetemi vezetés, illetve az anyagi források fontosságáról, melyek következtében az egyetem függőségbe került. A támogató, főként az állam, beleszólást követelt az ügyek intézésébe, és némelykor hozzá nem értő vezetőket állított az egyetem élére.

A konferencia záróelőadásában, Réfi Attila, a Doktori Iskola hallgatója a területi közigazgatás utolsó, máig ható szakaszait vizsgálta. Két fordulópontot emelt ki: az 1949/1950-es és a 1989/1990-es éveket. Kitért a megerendszert érintő területrendezésre, a Kádár-kor elején érvényesülő hatásra, mely a népgazdasági tervnek megfelelően szándékozott átalakítani mindent. Előadását a rendszerváltást előkészítő változásokkal, illetve a ma is működő önkormányzati rendszer kialakulásával fejezte be. A szekciót, és a konferenciát záró vitát követően az elnök elégedettségét fejezte ki az érdekesen felépített előadásokkal kapcsolatban, dicsérte a beszámoló tartalmi-formai igényességét, és megköszönte az előadóknak, hogy figyeltek az időkeret betartására.

A konferenciát Gergely Jenő zárta be, aki kifejezte örömét amiatt, hogy színvonalas, újabb eredményeket is tartalmazó, sok szempontú előadásokat hallhatunk. Külön örömmel töltötte el, hogy a fiatal kutatók az elhangzott problémákhoz érdeklődve, nyitottan álltak, és szakmai igényességgel, tájékozottan nyilvánítottak véleményt a felmerülő kérdésekben. Véleménye szerint a téma nagy arányú, összehangolt kutatómunkát igényel, melyen együtt kell dolgozni a jogász kollégákkal, akik a kérdés más, érdekes aspektusaiban tudnak segítséget nyújtani. Ezen a konferencián bizonyosodott, hogy ezt a sokrétű kérdést nem lehet egyetlen alkalommal tisztázni, ezért felvetette egy újabb konferencia rendezésének tervét, ahol már a most felmerülő kérdésekre is megpróbálhatnak választ adni. Majd felhívta a résztvevők figyelmét arra, hogy a konferencia anyaga nyomtatott formában is elérhető lesz.

Dudás Elina

Kelet-Európa Szeminárium

2005. SZEPTEMBER 28 – OKTÓBER 8.

Max Planck
Európai Jogtörténelmi Intézet

Pf. 93 02 27. 60457 Frankfurt/M.
Hausener Weg 120. 60489 Frankfurt/M.
Telefon: +49/69 789 78 0, Fax: +49/69 789 78-169
Támogató: Gemeinnützige Hertie-Stiftung

A Max Planck Európai Jogtörténelmi Intézet hosszú ideje ápol jó kapcsolatokat kelet-európai tudósokkal és már több projektet is szervezett a kelet-európai jogtörténet témakörében. Úgy ítéljük meg, hogy szükséges a Kelet-Európai Szeminárium megrendezése kelet- és nyugat-európai fiatal szakemberek bevonásával, ahhoz, hogy elősegítsük a párbeszédet a jog alapjairól. A szeminárium létrejöttét a Hertie-Stiftung (www.ghst.de) nagyvonalú támogatása teszi lehetővé.

Az első Kelet-Európa Szeminárium, amelynek témája „A jog alapjai,” 2005. szeptember 28 és október 8. között, a Max Planck Európai Jogtörténelmi Intézetben

kerül megrendezésre. Tíznapos tanulmányi rendezvénytünk fiatal kelet- és nyugat-európai szakembereknek, kiváltképp jogászoknak, jogtörténészeknek és jogszociológusoknak hirdetjük meg, akik a jog alapjait és a mindenkori jogrendet elemző forrásszövegekkel foglalkoznak majd.

A pályázat olyan jogászokhoz, a jogi problémák iránt érdeklődő társadalomtudósokhoz és történészekhez szól, akik már tanulmányaikat már befejezték, és nem töltötték be 35. életévüket.

A pályázathoz csatolni kell egy önéletrajzot, amely tartalmazza a nyelvtudás (különösképpen a német

nyelv), a jelenlegi munkahely és a kutatási téma ismertetését. Tartalmazhat továbbá egy egyetemi tanár általi ajánlást is.

Pályázati határidő: 2005. március 31.

A Kelet-Európa Projekt szervezői örömmel várják az Ön jelentkezését is. A kiemelkedő pályázóknak a szeminárium végeztével a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézetben egy, vagy két hosszabb idejű, kutatási célú ösztöndíjat biztosítunk.

**Prof. Dr. Marie Theres Fögen
Dr. habil. Tomasz Giaro**

„Éld át a félelmet!” – szól a szlogen, előrevetítve, hogy egy nem mindennapi múzeum várja a látogatót. Már maga a helyszín is különleges. Nottingham központjában, a Csipkepiac mellett, azon a helyen, ahol ma a múzeum áll 1375 óta bíróság, 1449 óta börtön is működött. Az épületet, amely a tulajdonképpeni nottinghami megyeháza, az 1780-as évektől az 1980-as évekig folyamatosan bíróságként és börtönként használták. Ez már maga egyedivé teszi a múzeumot a többi hasonló intézményhez képest.

A múzeum több termében széleskörűen mutatja be az igazságszolgáltatáshoz és a büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó tevékenységeket. Található itt bírósági tárgyalóterem, rendőrség, a börtön különböző részei: úgymint cellák, fürdőhelyiség, mosoda, sötétzárka, börtönudvar, a börtönőr szobája, valamint megjeleníti a kivégzési módszereken belül a máglyán való elégetést és az akasztást.

A múzeum többféle programot kínál a látogatóknak. Ezek közül a legfontosabbnak az a 2–4 órás körséta tűnik, amely szándékai szerint bemutatja három évszázad bűncselekményeit és büntetéseit. Egy korhűen berendezett viktoriánus tárgyalóteremben lefolytatott tárgyalás után, ahol maga a látogató és családtagjai ülnek a vádlottak padján, börtönőrök és elítéltek vezetésével ismerhetjük meg a börtön fent említett helységeit.

Másik, különösen izgalmasnak tűnő program egy gyilkosság rendőrségi nyomozása. A múzeumlátogató végzi el a nyomozó feladatait: az évszám 1856, a nyomok pedig valahol a XVIII. századi börtön cellái között vannak. A nyomozást négyfogásos vacsora követi. A látogató ugyancsak megfejtetheti Hasfelmetsző Jack rejtélyét 1888-ban, Whitechapelben. Szintén a nyomozó

Az Igazság Csarnoka Nottinghamben

GALLERIES OF JUSTICE

szerepébe bújva izgalmas kalandok részesei lehetünk.

A múzeumban rendeznek mesemondó esteket is, persze nem tündérmesékről van szó. A múzeum kérésre

biztosítja a mesemondót, aki akár egy vacsora után bármilyen történetet, de különösen viktoriánus kísértettörténeteket mond el. Ezt a programot csak 18 éven felülieknek ajánlják.

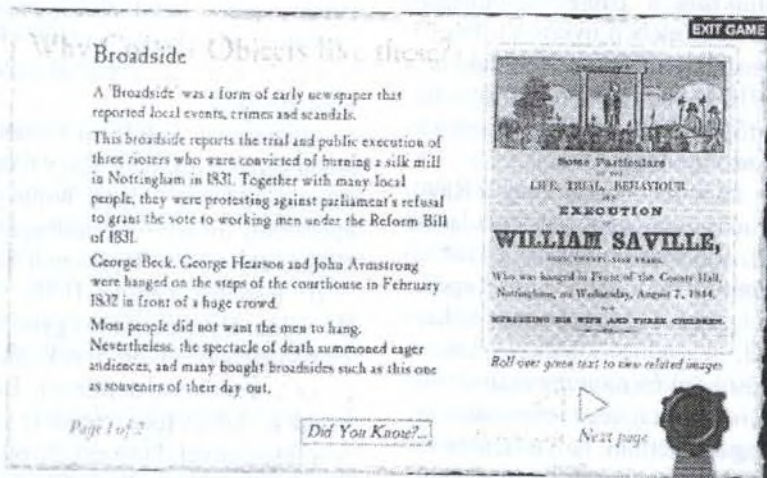
Ezen kívül az épület rendszeresen helyt ad időszaki kiállításoknak, valamint olyan eseményeknek, ahol a múzeum kiállít-

tott tárgyait lehet kipróbálni. Születésnap partik rendezése mellett vállalják bármilyen tudományos összejövetel megszervezését is.

A múzeum programjaiból számomra úgy tűnik, hogy kevésbé vezették szakmai szempontok az alkotókat. Ez inkább egy olyan intézmény, amely az egész család vagy baráti társaságok számára élményt nyújt. A sok program miatt a belépőjegy 12 hónapra érvényes, hogy a látogató a múzeum minden programján részt vehessen.

A belépőjegy ára 6, 95 GBP (gyermekeknek 5, 25 GBP). A nyomozás ára 35, 95 GBP vacsorával, legalább negyven fő esetén. Megtekinthető hétfő kivételével minden nap 10–17 óra között. A múzeum igényes honlappal is rendelkezik:

www.galleriesofjustice.org.uk

Új állandó kiállítás Sárospatakon, a Rákóczi-várban

Sárospatak hazánk északkeleti részén, a Zempléni-hegység és az Alföld találkozásánál, a Bodrog folyó két partján fekszik. A város műemlékei közül a Rákóczi-várat és a Református Kollégiumot keresik fel legtöbben. A pataki vár hazánk legjelentősebb épen maradt késő reneszánsz épületegyüttese. Építése Perényi Péter birtoklásához, az 1534 és 1541 közötti időhöz köthető. A vár fénykorát a XVII. században, a Rákócziak korában élte. 1616–1710 között Sárospatak a hatalmas Rákóczi-birtokok központja, a fejedelmi család kedvelt tartózkodási helye. Pataknak ekkor országos jelentőségű politikai és kulturális szerepe volt. A vár teljes kiépítettségét 1685-ös látképe őrizte meg számunkra.

Az épületegyütteshez kapcsolódó híres kertek történetét ugyancsak a XVI. századtól követhetjük nyomon. A XVII. század egyik nevezetes kertje Lorántffy Zsuzsanna Gombos-kertje, amelyet már Balassi Bálint is megénekelte néhány évtizeddel korábban. Füge, gránátalma, tulipán, rozsmaring, liliom pompáztak Patakon.

A várkastély főhomlokzata a Bretzenheim-család idejében, a XIX. század első felében nyerte el mai romantikus-eklektikus formáját. Megőrizte ugyanakkor a Vörös-torony a XVI–XVII. századi késő reneszánsz jellegét, míg az egykori erődrendszer romjai romantikus részletekként beépültek az angol tájképi kertbe.

Az épületegyüttesben 1950-ben alakult meg a Rákóczi Múzeum. Az intézmény tudatosan vállalt feladata lett a Rákóczi-család, II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc történetének bemutatása, a korszakhoz kapcsolódó tárgyak gyűjtése, megőrzése. Az intézmény bekapcsolódott a XVII–XVIII. századi tudományos kutatásokba, a régészeti feltárások révén monumentális építészettörténelmi emlékek tárháza lett a késő reneszánsz korából. A szűkebb és tágabb terület helytörténetéhez, néprajzához kapcsolódó tárgye gyűjtemények kerültek gyűjteményébe (üveghuták termékei, szőlészeti, borászati eszközök, Telkibánya, Hollóháza, Sárospatak kerámiaiparának használati és díszedényei, stb.).

Az alapítás évében a Vörös-torony és a Perényi-szárny berendezése jelentette az első kiállítást. 1959-ben az új állandó kiállítás már az egész emeleti teremsort birtokba vette. Az 1960-as évektől vitathatatlan, hogy az itteni az ország legjelentősebb Rákóczi-kiállítása. A folyamatosan gyarapodó saját gyűjtemény műtárgyai mellett az 1950-es évektől a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kölcsönzője a Patakon rendezett kiállításoknak.

2003-ban a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásának 300. évfordulóját a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma új állandó kiállítással köszöntötte. A „Rákócziak dicső kora” című kiállítás a Rákóczi-család, Magyarország és Sárospatak XVII–XVIII. századi tör-

ténetét követi nyomon. 855 m²-en, 11 teremben, csaknem 800 tárgy, viselet, fegyver, bútor mutatja be a korszak eseményeit és művelődéstörténetét.

A köznemesi eredetű Rákóczi-család Zemplén megyéből származott. A XVI. században a török-kori harcokban emelkedtek fel, szereztek nevet és vagyont. Zsigmond, a család első, országosan ismert alakja, aki 1607-ben Erdély fejedelme lett. Fia, I. Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsannával kötött házassága révén, 1616-ban szerezte meg Sárospatakot. Csaknem egy évszázadig ez a vár volt a Rákóczi-birtokok központja, és a család kedvelt tartózkodási helye, fénykort és gazdagságot hozva a város és a vár életébe. Fejedelmi rangjukhoz méltóan bővítették, szépítették az itteni várkastélyt, amelynek a XVII. században országos jelentőségű politikai, kulturális és művészeti kisugárzása volt. Pompás bútorok, falikárpit, ékszerek, úrihímezéses terítők jelzik a korszak, a „virágos reneszánsz” tárgyi örökségét.

I. Rákóczi György és felesége a legnagyobb patrónusként támogatták a református egyházat, az iskoláztatást és a könyvnyomtatást. Híres könyvtáruk néhány darabja éppúgy látható kiállításunkon, mint a mezővárosok világát idéző XVII. századi templomrekonstrukció, az eredeti magyarfülpösi fakazettákkal. Adományaik tették lehetővé református kollégiumaink – köztük Sárospatak – virágzását. A család meghívására érkezett Patakra a kor legkiválóbb pedagógusa, Comenius. Itt készült el az Orbis Sensualium Pictus (mely kiállításunkon is látható), amely a modern pedagógia alapjait teremtette meg.

A pataki vár Sub Rosa-termében folytak a Habsburg-ellenes összeesküvés tárgyalásai. Egyik vezetőjük I. Rákóczi Ferenc volt. A bolthajtást összefogó rózsáról elnevezett frissen restaurált szobácska új kiállításunkon látható először XVII. századi formájában.

II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én született Borsiban. Gyermekkorra egybeesett a Magyarország felszabadításáért vívott török háborúval, Thököly Imre császárellenes küzdelmével. Édesanyja mellett élte át Munkács két és fél esztendeig tartó hős védelmét. 1694-ben feleségével, Hesseni Sarolta Amáliával, Sárospatakon fejedelmi udvart rendezett be. Az aranyozott ötvös-tárgyak fejedelmi kollekciója szemlélteti a Rákóczi-család gazdagságát, amelyhez legnagyobb jövedelmű forrásként Tokaj-Hegyalja szőlőterületei és a bor kereskedelmének jövedelme járultak hozzá. Kiállításunkon együtt csodálhatók meg a XVII–XVIII. század fordulóját idéző eredeti bútorok és a pompás főnemesi díszruhák rekonstrukciói.

II. Rákóczi Ferenc hamarosan a Habsburg berendezkedéssel elégedetlen nemesség szervezkedésének vezetője lett. Letartóztatták, de sikerült Lengyelországba szökönie. A tiszaháti felkelők hívására tért haza, és állt a nemzeti szabadságharc élére. Fegyverbe szólító szavára mellállt az ország nemes és nem nemes lakossága. Kiállításunk különleges darabja egy eredeti, évszámú zászló, felirata: „Pro Deo et Patria” – „Istenért és a Hazáért”. A szabadságharc hangulatát idézi csata-teret bemutató életképünk. Viseletrekonstrukciók mu-

tatják be Rákóczi katonáit éppúgy, mint a szemben álló erőket. Zászlók, fegyverek, felszerszámozott ló egésztí ki a korszak katonai küzdelmeinek bemutatását.

1705-ben létrejött a rendi konföderáció, II. Rákóczi Ferenc Magyarország vezérlő fejedelme lett. Erdély is fejedelmévé választotta. Reguláris hadsereg megteremtésén munkálkodott és bízott a nemzetközi szövetség segítségével. A Rákóczi-szabadságharc küzdelmeit a spanyol örökösödési háborút lezáró új, európai béke-rendszer részeként szerette volna rendezni. A katonáskodó jobbágyok számára az 1708-as sárospataki országgyűlésen biztosította a hajdúszabadságot. Az eseményt hangulatos enteriőr jeleníti meg.

Intézkedése azonban már megkésített, a külföldi segítség reménye pedig hiábavalónak bizonyult. A kurucok a Felső-Tiszavidékre szorultak vissza és tárgyalások kezdődtek a békéről a császár képviselőivel. 1711-ben megkötötték a szatmári békét, a magyar főrendek és a Habsburg-dinasztia kompromisszumát. A fejedelem az amnesztia helyett a száműzetést választotta. Élete utolsó éveit a törökországi Rodostóban töltötte. Itt faragta a bemutatott gyertyatartókat, és a gyönyörűen festett karosszéket (másolat). 1735. április 8-án halt meg. Hamvait 1906-ban hozták haza és a kassai Szent Erzsébet Dómban temették el. Az eseményről film készült, amely látható kiállításunkon. Különleges nemzeti ereklyénk, a fejedelem halotti palástja is bemutatásra került.

Kiállításunk zárásaként egy önálló bútortörténeti rész látható. A sárospataki vár a XVI. századtól kezdve a birtokos családok kedvelt lakóhelye volt. Bútorkiállításunk termeiben időrendi sorrendben haladva enteriőrök követik a bútorművesség és a pataki várkastély évszázados fejlődését.

A 2003. október 25-én megnyílt kiállítás igyekszik a kor elvárásaival tudományos, technikai, informatikai szinten lépést tartani. A kiállítással egy időben elkészült a „Rákócziak dicső kora” című vezető. A gazdagon illusztrált, színes kötet bemutatja a kiállítás történelmi hátterét, a Rákóczi-család szerepét és ismerteti a kiállításon látható tárgyakat, amelyek közül a legjelentősebbek illusztrációként is megjelennek. Angol, illetve német nyelvű rezümé egészíti ki a kötetet. 2004-ben a ki-

állítás-vezető angol és szlovák nyelvű változata is megjelent. Képeslapok, magyar, angol, német nyelvű színes, rövid összefoglalót tartalmazó leporellók ugyancsak segítik a kiállításon való tájékozódást.

Több évtizedes hagyománya van Sárospatakon a történeti témákat feldolgozó konferenciáknak. 2003-ban nemzetközi tanácskozásunk ugyancsak az évfordulót köszöntötte. A „Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa” konferencián elhangzott előadások hasonló címmel két kötetben meg is jelentek a Rákóczi Múzeum tudományos kiadványában (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45–46. Sárospatak, 2003. Szerk. Tamás Edit).

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma az említett új kiállításon kívül több más állandó kiállítással is várja látogatóit. A Vörös-toronyban a „Főúri élet a XVI–XVII. században” című kiállításunk gazdag késő reneszánsz bútor gyűjteményünket mutatja be hiteles történelmi építészeti terek között. A Vörös-toronyból kiemelt eredeti késő reneszánsz faragványok, a „Beszélő kövek” kiállításunkon és a Lapidáriumokban jelennek meg. Sárospatak Tokaj-Hegyalja egyik központi települése. Az itteni szőlő- és borkultúra tárgyi emlékei egyik állandó kiállításunkon megtekinthetők. A reneszánsz könyha nem csak kiállítás, XVII. századot idéző reneszánsz lakomák kedvelt helyszíne is. 2003 tavaszán a Múzsák Templomával, az egykori trinitárius kolostor épületével bővült intézményünk (a hosszú évekig Borostyán Szállóként ismert épület). Itt kapott helyet Farkas Ferenc zeneszerző emlékszobája, és lehetőségünk van a felújított épületben időszakos kiállítások rendezésére is.

A múzeum rangos kulturális eseményeknek ad otthont. Pünkösdkor Árpád-házi Szent Erzsébetre emlékezzünk egyházi körmenettel, kosztümös történelmi felvonulással. Augusztusban a Zempléni Fesztivál hangversenyei és a társelművészetek rendezvényei zajlanak a vár falai között.

A múzeum kiállításairól, gyűjteményeiről, rendezvényeiről elektronikus úton is információkat kaphatnak a www.spatak.hu címen.

Tamás Edit

A Szegedi Királyi Kerületi Börtön lényegében a 120 éve létrejött építészeti keretek között működik ma is. Hozzá tartozik a pontossághoz, hogy ma már két intézmény munkája ismert Szegeden. (A Mars téren a fegyház és börtön fokozatúak, a Dorozsmai úton az előzetes letartóztatottak büntetés-végrehajtása történik.)

A januárban megnyílt börtöntörténeti mini-kiállítás a Móra Ferenc Múzeumban nem a szakembereknek szól – ők összefüggésekben, részletekben ismerik a büntetés-végrehajtást – hanem a múzeum-látogató, érdeklődő közönségnek, a civileknek. Ez a kiállítás a történetiség szemlélete mellett felvillantja a bűnözés-, az igazságszolgáltatás-, és a büntetés-végrehajtás kapcsolatát.

A 120 éves évforduló alkalmából a Szegedi Bünte-

Börtöntörténeti kiállítás a szegedi Móra Ferenc Múzeumban

tés-végrehajtás három jól elkülöníthető szakaszára jellemző tárgyi emlékeket, szellemi termékeket mutat be a kiállítás.

Az első szakasz az első magyar központi börtön működésével szorosan összefüggő, királyi rendelettel létrehozott várbörtön és fenyítő ház története 1785-től 1831-ig.

Szorosan összefügg a várbörtön működésével a szegedi büntetés-végrehajtás második korszaka, amely 1869-től 1879-ig a gróf Ráday Gedeon nevével jelzett, a betyárbűnözést felszámoló és megtorló intézmény életét villantja fel.

Az évforduló jegyében 1885. január 10-től datálható, a szegedi büntetés-végrehajtás ma is zajló harmadik szakasza, amelyik a "Csillagbörtön" és intézmény rendszerének története. (a Mars téri funkcionális épületegyüttes, a törvényszéki fogház, a Csillag, az 1906-ig működő Törvényszéki Palota, az Államfogház, a dorozsmai úti Átmeneti Intézet, a jelenleg ezen intézet építészeti kereteiben működő Előzetes Börtön valamint a munkáltatást, foglalkoztatást szolgáló gazdálkodó egységek története.)

Mire vállalkozhat egy kis börtöntörténelmi kiállítás? Arra nem, hogy a totális rendszer részletes bemutatását megkísérelje, de arra sem, hogy résztémákat, para-kutatási módszerekkel feldolgozzon. Arra tesz próbálkozást, hogy a kiállított tárgyak, eszközök, termékek segítségével, a kronológiai rendszeren belül bemutassa a szegedi büntetés-végrehajtás kezdetektől fogva komplex, rendkívül összetett tevékenységének a történetét.

Egyértelműen látszik, hogy az adott korszakok jogszabályi előírásain belül mindenkor jelen volt a javítás,

a nevelés, a korrekció a reszocializáció, a társadalmi újra beillesztés gondolata, célja. Megteremtődtek, a mindenkori intézet vezetők nagy erőfeszítéssel megteremtették azokat a feltételeket, amelyek elősegítették, hogy a megfelelő eszközök és módszerek felhasználásával a megfogalmazott céloknak megfelelően folyamatos, szakszerű munkát lehessen végezni a szegedi büntetés-végrehajtás területén. Ez a tevékenység mindenkor és jelenleg is nagy erőfeszítéssel történik: gondoljunk a hosszú tartamú, az élet végéig is tartó szabadságvesztésből következő komoly gondokra.

Az évforduló alkalmából rendezett kiállításon, – amelynek létrejöttéért köszönet illeti a múzeum vezetőjét és munkatársait – meg szeretnénk erősíteni az érdeklődők, múzeumlátogatók számára: a büntetés-végrehajtás jelenleg is követi a 120 évvel ezelőtt, Törökfalvi Török Kálmán által megfogalmazottakat: „A tudás, a tájékozottság, az emberismeret fegyvereivel, puritán jellem tisztaságával lehet a magyar börtönügy sorompójánál küzdeni, amelyet későbbi korok és a jövőendő idők fognak értékelni.”

A kiállítás megtekinthető Szegeden, a Roosevelttér 1-3 sz. alatt.

Csapó József

Egység a sokszínűségben

HANS HATTENHAUER:
EUROPÄISCHE RECHTSGESCHICHTE

Vierte Auflage (Ius Communitatis)
C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 2004, 954. p.
ISBN 3-8114-8404-4

A kiel Christian – Albrechts – Univerzität professzor emeritusa, a német és az európai jogtörténet tudós kutatója és oktatásának évtizedeken keresztül legendás alakja immáron negyedik kiadásban ajándékozott meg bennünket az „Európai jogtörténet”-ével. Ismételt kiadásához napjainkban aligha kell újabb és újabb érveket gyűjteni. Ha másra nem is gondolunk, csupán az Unió tagállamokra gyakorolt hatására, arra a domináns szerepre, melyet a tagállamok jogfejlődésében játszik. A bővítés óta egyre határozottabban körvonalazódik az a meghatározó nyomás, mely „Európa” irányából érkezik a törvényhozásokhoz és a kormányokhoz. Egyre erősebben követeli a gyakorlat, hogy az uniós és a nemzeti jogalkotások viszonyát és arányát valamennyi jogterületen tisztázzák a résztvevők. Aki tehát – miként a kötet bevezetőjében Stefan Grundmann professzor, a kiadó Ius Communitatis sorozatának szerkesztője megjegyezte – aki ma az európai jogot adja elő, az korunk Európájának legfőbb problémáiról polemizál. Akkor, amikor e megállapítását lejegyezte, még nem született meg az európai alkotmány, még nyitott kérdésekről vitakoztak a képviselők

és a bizottságok. Akkor még e könyv nem csak ismeretanyag, de érv is volt Európa mellett. Az államok Uniója mellett.

Hattenhauer tisztában volt a vállalt munka nehézségével. A nagy ívű európai áttekintéshez minden jelentős eredmény mellett mindmáig nélkülözzük az alapvető és elégséges előmunkálatokat, hiányoznak az európai léptékű forráskiadványok. „Így a tervezett kép csupán az egyesekből összeállított mozaik lehet.” Mégis vállalkozott rá. A nehézségek ellenére remélte ugyanis, hogy közel ezer oldalas munkájával sikerülhet az európai jognak és történetének szellemét az olvasóval megismertetni. Mert jogtörténészként nem is lehet más hitvallása: Európa nem érthető (jog)történetének ismerete nélkül, és jövője is csak a múlt tapasztalataira támaszkodva építhető föl biztonságosan.

A munka időbeli terjedelme némiképpen túlmutat számos európai jogtörténelmi munkán, amelyek a keresztény római birodalom kialakulásától, a római birodalom hanyatlásától datálják Európa, az európai állam születését. Hattenhauer mélyen visszanyúl a történelmi előzményekhez és a mediterráneum hullámozó világában, az Európé legenda megszületésének környezetében, a görög poliszokban kezdi meg vizsgálódását. Kétségtelenül igaza van abban, hogy ugyan nem túl tudatos szóhasználattal, de a görögök kezdték alkalmazni az égei tengertől nyugatra eső földek jelölésére az „Európát.” Természetesen, hol direkt formában, hol római közvetítéssel a hellén hagyaték is beépült Európa kultúrájába. Könyvét két meghatározó dátummal zárta: 1989. november 9-ével, a berlini fal leomlásának napjával, mely a német megosztottságon kívül Európa

kényszerű kettészakítottóságának végét is jelképezi. A vasfüggöny végleges felhúzása, a kommunista diktatúrák, a szovjet típusú szocializmus konstrukciójának csődje, és ismét az európai eszme diadalát szimbolizáló esemény volt ez. S rögtön utána, történelmi léptékekkel alig értelmezhető tizenkét év múlva, a rövid eufória után, 2001. szeptember 11-én a new yorki World Trade Center elleni támadás egy olyan új világhatalmi konstelláció kialakulását jelezte, melyben Európának meg kell találnia a helyét.

A munka stílusa nehezen határozható meg. Hattenhauer hihetetlenül széles műveltsége partjai között csapong: hol a száraz tényközlés segítségével érzékelteti a jog racionális és ugyanakkor szimbolikus világát, hol szépirodalmi ismereteit csillogtatva szórakoztatja olvasóját (soha nem fölöslegesen és oda nem illő) példázatokkal. Megint máshol szellemtörténeti mélységekbe száll alá. Számos forrással tarkított, jogesetekkel alátámasztott, legendákkal cizellált közelképeket változtat ívelt, korszakokat átfogó totálplánokkal. Ahogyan Hattenhauer választott mottójában Anselm Feuerbach is írta: „Ha valaki sok mindent akar felölelni, nem szabad szégyellnie magát a kisebb tévedések miatt; aki mindent egészében gondol át, nem tud valamennyi jelenségnek a mélyére hatolni, több dolgot csak át kell tekinteni, s néhány kérdést homályban hagyni, megint másokat csak hitre és becsületre elfogadni”.

E sorok írójának alkalma volt DAAD ösztöndíjaként Hattenhauer professzor dolgozószobájában ülni meg tapasztalni alkotó hevét és módszerét, a mű elkészültének folyamatát. A háttérben mindig ott állott a folyamatosan üzemelő számítógép, amihez csak oda kellett fordulni, és már be is lehetett írni az új gondolatot, ötletet, eszmeifuttatást, információt a szövegbe. Nem tudom, hogy mi, a faldőlést követő évben „keletről jöttek” (az észt Järvelaid, a szlovák Klimko és a magyar Mezey) befolyásoltuk-e a munkát. Mindenesetre próbálkoztunk velünk: vitatkozva, álláspontunkra kíváncsian provokált bennünket azokkal a kérdésekkel, melyeket elegánsan eltemetni próbáltunk, de amelyek megbeszélését végül is kikényszerítette belőlünk. Így hosszan beszélgettünk Európa keleti peremének történelmi konfliktusairól, nehéz históriájáról, a határterületiség tragédiájáról a nagyhatalmak szomszédságában.

A negyedik kiadás a kisebb kiegészítésektől eltekintve egy jelentősebb résszel bővült: azzal a fejezettel, mely Európa és a török világ találkozását írja le az oszmán birodalom klasszikus időszakában, az európai abszolutizmus korában. A terjedelmi megoszlása a korszakok között aránytalan: a szerző kedvétől és persze a bizonyításhoz szerinte szükséges súlyoktól függ. Érthető, hogy a későközépkor históriája erősen a német-római birodalomra koncentrál. Európa – definícióinak igazolására beemelte az oszmán birodalmat, ugyanakkor a kelet-közép európai (vagy ahogyan tollunk nyugatabbra mondani szokták: kelet-európai, közép-kelet európai) joghistória periférikus szerepet kap.

Mégsem érzi az olvasó a végső kép, „a mozaik” megpillantásakor, hogy nem meggyőző, nem egységes tablót rajzoltak föl elé. Úgy hiszem, a könyv ajánlható minden németül tudónak. Elkészült „Az” európai jogtörténet. A szerző ugyan eleve kizárt két kritikai szempontot. Semmiképpen sem akart mindenre kiterjedő kézikönyvet írni, és még kevésbé kívánt rivalizálni bibliográfiai anyagában Coing nagy Handbuch-jával. Nem törekedett, mert nem is törekedhetett teljességre. Mégis úgy érzi az olvasó, letéve a hatalmas kötetet, hogy kimerítő képet alkotott az európai jogról.

A kiadó Ius Communitatis sorozata telitalálat: 12 kötetben legfontosabb szakterületenként tervezi bemutatni a maga teljességében az érvényes, folyamatában alakuló európai jogot, annak kapcsolatát, beillesztését a nemzeti jogokba, vázolni a jogalkotás és törvénykezési folyamatok precíz hátterét. Ennek a tudományos építménynek egyik eleme Hattenhauer professzor kiváló munkája, aki azt az Európát mutatja be, mely történelmi korszakokon átívelve és nemzetek fölé emelkedve, nehézségeket és történelmi kihívásokat legyőzve megint az ismételt megújulás folyamatát választotta. A szerző azt gyűjtötte egybe Európa joghistóriájából, ami a közös, ami egybefűző, ami a széthullástól, az anarchiától óvta meg a kontinens országait még a diktatúrák évszázadában is; ami egységes és határozott (meghatározó) helyet jelölt ki a vén kontinens számára a világ történetében.

A szerző kötelességének érezte, hogy az európai jogtörténet tablóját ne csak gyűjteményes munkákból, eleve készen kínált eszenciákból, Európa-történetekből és lexikonokból fesse meg, hanem a nemzeti jogtörténetek eredményeit is felhasználva alakítsa a jelenleg rendelkezésre álló képet teljessé. Így közvetlen forrásokból táplálkozhatott a természetes német (Conrad, Döhring, Ebel, Eisenhardt, Frotscher-Pieroth, Gmür, Huber, Jeserich, Kern, Koreschell, Laufs, Menger, Mitteis-Liebrich, Schmidt, Stintzing-Landsberg, Willoweit) mellett az angol (Baker, Hatschek, Joliffe, Keir, Manchester), a dán (Tamm), a francia (Carbasse, Godding, Mestre, Warnkönig), a holland (de Goeden), az olasz (Besta, Leich, Mayer), az osztrák (Baltl-Kocher, Brauneder, Floßmann, Hoke), a skót (Walker), a spanyol (de Morales, Fernandez, Gallo, Ferreiros, Rauchhaupt) és a svájci (Carlen) jogtörténetekre vonatkozóan. Szomorú privát megjegyzésként ide kívánczik, hogy egész kelet-közép Európáról csupán szlovák (Maly-Sivák) és orosz (Schulz) jogtörténeti munka állott a professzor rendelkezésére. Amiről persze nem Hans Hattenhauer tehet, hanem (kihegyezve hazánkra, hiszen magunkra vonatkoztatva kell elsősorban a figyelmeztető jelet érzékelnünk) a magyar nemzeti jogtörténetírás és a könyvkiadás, mely mindeközéig nem oldotta meg a világnyelven elérhető magyar nemzeti jogtörténet publikálását: holott tradicionális német irányultsága, hagyományos partnerkapcsolatai, és elsősorban németnyelvű kiadványai megalapozták ezt a kötetet. A Somló Bódog fordította, huszadik század eleji Timon Ákos féle Magyar

alkotmány- és jogtörténeten kívül nincsen német nyelven átfogó magyar jogtörténet. Vagy ami esetleg (összjegyzésként vagy részeredményként) megjelent, úgy tűnik, nem olyan helyen bukkan fel, nem oda jutott el, ahol a kutatás elérheti őt. Hans Hattenhauer professzor legalábbis hiába kereste azokat.

Európa egyik sokat emlegetett jelszava: egységet a sokszínűségben. Hattenhauer könyve arról szól, hogy a jogtörténet tanúsága szerint ez csak akkor lehet majd tökéletes, ha mellé igazítjuk a történelmi tapasztalatot: Európa igaz értéke a sokszínűség az egységben.

Mezey Barna

Cicero: Négy védőbeszéd

Fordította, jegyzetekkel ellátta
és a bevezetést írta: Nótári Tamás

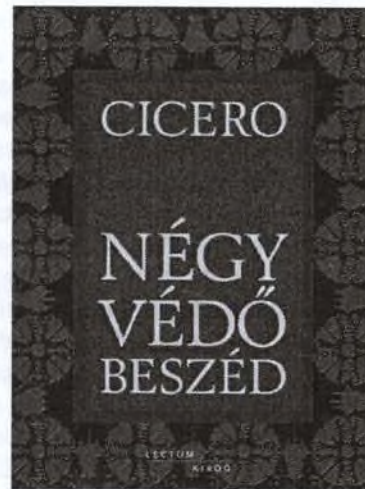
Szeged, Lectum kiadó, 2004. 225. p.

2004-ben jelent meg a szegedi Lectum kiadó gondozásában Marcus Tullius Cicero négy védőbeszédének magyar fordítása. A könyvismertetés tárgyát képező kötet a Kr. e. I. században élt szónok – vélhetőleg az antikvitás legnagyobb hatású rhétora – alábbi négy védőbeszédét tartalmazza: (I) Lucius Murena védelmében, (II.) Marcus Caelius Rufus védelmében, (III) Quintus Ligarius védelmében, (IV) Deiotarus király védelmében.

A beszédek a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtudományi Karának egyetemi adjunktusa, a klasszika-filológiában is magasan képzett romanista, NÓTÁRI TAMÁS fordította, illetőleg a kötetet bevezető tanulmánnyal is ellátta. A könyv elején HAMZA GÁBOR akadémikus előszava olvasható. Előljáróban felhívnom a figyelmet a mű hiánypótló jellegére, hiszen ezen beszédek magyar nyelven az elmúlt egy évszázadban kiadásra nem kerültek. Mostani megjelenésüket ugyanakkor a cicerói szövegek mai aktualitása is indokolja. Jelen könyvismertetés csak kísérletet tehet arra, hogy ezen aktualitást érzékeltesse, annak megtapasztalásához az szükséges, hogy a nyájas olvasó maga olvassa el a szövegeket.

A fordítás olyan beszédek tartalmaz, melyek között szigorú értelemben vett tartalmi összefüggés nincsen. A közös nevező – a kötet címéből következően – ugyanakkor mégis az, hogy mindegyik egy-egy büntetőperben hangzott el azzal a céllal, hogy a vádlott felmentésre kerüljön. Fontos figyelemmel lenni arra, hogy a beszédek nem mentesek a Cicero korában aktuálisnak számító politikai kérdésekre való utalásoktól. NÓTÁRI TAMÁS bevezető tanulmánya, illetve a szövegekhez csatolt jegyzetapparátusa ebből a szempontból az antikvitás történetében és politikatörténetében olyannyira nem jártas olvasó számára is hasznosnak bizonyulhat.

A Lucius Murena védelméről szóló *oratio* tipikusan politikai jellegű beszéd. A Kr. e. 63. évben *consulnak* választott Lucius Licinius Murena ellen politikai vetélytársa érdekét képviselő, M. Porcius Cato emelt vádat *ambitus*, azaz választási csalás gyanúja miatt. A megvádolt

védelmét Cicero látta el, mely ténynek külön érdekessége, hogy ő maga is közreműködött a választási vesztegetésről szóló törvény létrehozásában. Így mint a jogalkotásban egykor részt vevő személynek kellett az ugyanazon törvény alkalmazásában – védőként – részt vennie.

A Marcus Caelius Rufus védelmében szóló beszéd célja a megvádolt – a vádemelés időpontjában, Kr. e. 56 áprilisában huszonöt éves – M. Caeliusnak a vélhetőleg a *lex Plotia (Plautia) de VI* alapján emelt vád alóli felmentése. Ezen törvény – Cicero szerint – a lázadást szító és elvetemült polgárok ellen született. A vád kezdeményezője Clodius, Cicero esküdt ellensége volt. Clodius támogatója pedig nővére, Clodia volt, aki vélhetőleg azonosítható a költő Catullus műzsájával, Lesbiájával. A Veronához közel fekvő lacus Beneacus Sirmio nevű félszigetén született. Az úgynevezett „új költők” közé tartozó C. Valerius Catullus legjelentősebbnek tekinthető verseit Clodiához írta, aki Kr. e. 62 és 61 között Q. Metellus Celer, Gallia Cisalpina proconsulának felesége volt. Említést érdemel, hogy Catullus Clodiát a görög Sapphóhoz, Lesbosz rajongójához hasonlította, ezért nevezte verseiben Clodiát Lesbiának.¹ Azontúl, hogy a megvádolt Marcus Caelius Rufus Cicero egykori tanítványa volt, Cicerónak az ügyben való érintettségét a *gens Clodia*-hoz való, kifejezetten rossz viszonya is jelzi.

A *pro Ligario* Ligariusnak, *Africa* provincia egykori *legatusának* Caesar mint bíró előtt lefolytatott, teljesen hagyományos értelemben büntetőpernek nem nevezhető perében elhangzott védőbeszéd, amelyben a védelmet Cicero, valamint Pansa, Caesar egyik legközelebbi embere látta el. Abban, hogy Ligarius felmentésre került – Plutarkhos beszámolója szerint – a cicerói ékes-szólás hatalmának igen nagy jelentősége volt. Ugyanakkor az is kérdéses, hogy az egész per nem csupán egy politikai eszköz volt-e arra, hogy annak végén Caesar felmenthesse a vádlottat, *clementiáját*, vagyis kegyességét bizonyítandó. Erre lehet bizonyíték az is, hogy a perben a másik védő Caesar bizalmasa volt, aki vélhe-

tőleg abban az esetben, ha Ligarius bűnössége közismert és vitathatatlan lett volna, a védelmet nem vállalta, nem vállalhatta volna el. Kiemelendő, hogy ezen ügy szokványos büntetőpernek nem feltétlenül tekinthető, hiszen az a vádlott Ligarius távollétében játszódtott le. Ez – vagyis az *in absentia* elítélés – nem volt tilalmazott ugyan a római joggyakorlatban, de a vádlottat a per megkezdése előtt a törvény előtti megjelenésre fel kellett szólítani, amelyre Ligarius ügyében nem került sor.

A *pro rege Deiotarus* – a Deiotarus király védelmében elmondott *oratio* – szintén politikai ügy. Deiotarus király – Q. Ligariushoz hasonlatosan – a polgárháborúban ugyancsak Pompeius oldalán állt. Ugyan voltak politikai egyezkedési kísérletek Caesar és Deiotarus király között, egy Kr.e. 47-re datált főbenjáró büntett elkövetésével azonban Deiotarus király unokája, Castor, továbbá az általa felbérelt orvos-rabszolga vádat emelt Deiotarus király ellen. A főbenjáró büntett lényege – a gyanú szerint – az volt, hogy Deiotarus király gyilkosságot tervezett Caesar ellen. Az ügy egyik érdekessége, hogy egy törvényesen megválasztott király (*rex iussus*) felett kellett ítéletet mondani. Az ügy elbírálásakor Deiotarus király nem tartózkodott Rómában, azaz ebben az esetben is a vádlott távollétében kellett az eljárást lefolytatni. Az ügy bírójaként ugyancsak Caesar járt el, súlyosan megsértve ezzel a *nemo iudex in propria causa* elvét, hiszen az ügy eljárásjogi sértettje is Caesar volt. A cicerói ékes-szólás jeles teljesítménye, hogy Cicero ezt a voltaképpeni eljárásjogi hibát az eljárás beneficiumaként kívánja felhasználni, amikor kimondja, hogy az a tény, hogy Caesar az ügy bírója, adja garanciáját annak, hogy az ügyben méltánytalanság nem történhet. Fontos kiemelni továbbá, hogy Cicero a védőbeszédében utal a xenia, azaz a vendégbarátság intézményére, mely Caesar és Deiotarus között fennállott, és ebben is annak az akadályát látja, hogy Deiotarusra nézve marasztaló ítélet szülessen.

Jegyzetek

¹ Lásd: P. GRIMAL: *A latin irodalom története*. Ford.: BÁLINTNÉ CSEJDI J. (Bp., 1992. 50. p.)

² Cicero és a jogtudomány viszonyáról lásd különösen:

Amellett, hogy a jelen kötetben megjelenő beszédek a cicerói szónoklatok kitűnő példáinak tekinthetők, Cicero – elsősorban a Lucius Murena védelmében elmondott beszédben – állást foglal a *rhetorica* és a *iurisprudentia* viszonyával kapcsolatban is. Cicero álláspontja szerint a *iuris consultus* anélkül is sikereket érhet el, hogy birtokában lenne az *ars oratoriana*, míg azonban az eredményes szónoki működésnek *conditio sine qua non*-ja a jogi ismeretek megléte is. Így az ékes-szólás – Cicero olvasatában – a jogtudománynál komplexebb entitás.² Erre való példaként hadd utaljak a *pro Murena* alábbi soraira: „*Ezért hát, ha engem feldühíthettek, noha felettébb elfoglalt ember vagyok, megígérem, hogy három nap alatt jogtudóssá leszek. Hiszen amiről írásban perelnek, az mind írásba van foglalva, s még sincsen semmi olyan tömören leírva, hogy ne tudnám hozzáfűzni* »AMELY TÁRGYRÓL A PER FOLYIK«, *amiről pedig szóban kérnek tanácsot, arra vonatkozóan a legkisebb kockázat nélkül lehet véleményt mondani. Ha az ember azt feleli, amit kell, úgy fog tűnni, hogy ugyanazt felelte, mint Servius, ha más feleletet ad, úgy fog tűnni, hogy ismeri az ellentmondásos joganyagot és foglalkozik vele.*”³

Ciceronak az itt ismertetett kötetben megjelent *oratiói* bizonyonnyal számot tarthatnak a romanisták, a jogtörténészek, valamint a klasszika-filológusok érdeklődésére. A beszédekben szereplő világos érvelések, logikus okfejtések és szónoklattani bravúrok azonban álláspontom szerint a mai kor jogásza számára is hasznosak és hasznosíthatók lehetnek. Nem szabad ezzel kapcsolatban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy mindez a szöveget fordító és jegyzetekkel ellátó NÓTÁRI TAMÁS érdeme is.

Boóc Ádám

HAMZA G.: *Cicero és a jogtudomány kapcsolatának kérdései*. JK 38 (1983)

³ Cicero: *Négy védőbeszéd*. 87. p.

Az Osiris Kiadó Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok sorozatában Eckhart Ferenc magyar alkotmánytörténete és Bónis György legendás Hűbériség és rendiség című munkája után 2004-ben ismét egy meghatározó huszadik századi jogtörténész, *Degré Alajos* írásainak gyűjteményes kötetével jelentkezett.

A Mezey Barna által szerkesztett könyvvel kapcsolatban mindenekelőtt annak hiánypótló jellegét szükséges kiemelni. Degré írásai ugyanis számos – főként politikai – körülmény következtében gyakorlatilag mind-ezidáig különböző, rendszerint nehezen hozzáférhető tudományos periodikából, illetve helytörténelmi kiad-

Zalai Jogtörténet

DEGRÉ ALAJOS: VÁLOGATOTT JOGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Mezey Barna (szerk.)
Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok
Mezey Barna (szerk.) Bp., Osiris Kiadó, 2004. 487 p.
ISBN 963-389-120-5 – ISSN 1585-4248

ványokból, évkönyvekből váltak megismerhetővé. Ez a könyv azonban nemcsak egy életművet mintegy összefoglaló, Degré tudományos kutató tevékenységének eredményeit tükröző alkotás, hanem egy olyan gyűjteményes kötetnek is tekintendő, mely kiváló kiinduló és

végpontjaként szolgálhat bármilyen mélységű vizsgálódásnak.

Nyilvánvalóan egy ilyen jellegű válogatás, egy életmű pontos illusztrálása kapcsán szerkezeti, terjedelmi és tematikai okokból sem lehet teljességre törekedni. Ezt a feladatot különlegesen megnehezítette Degré Alajos élete során publikált írásainak tartalmi sokrétűsége is. A rendelkezésre álló anyagból a szerkesztő úgy válogatott, hogy a tanulmányok nemcsak tematikailag, hanem időrendben is híven tükrözik a tudós jogtörténész munkásságát.

Annak ellenére, hogy a könyvben szereplő huszonhárom alkotás legtöbbször egymástól meglehetősen távol eső kérdéskörökkel foglalkozik, az olvasó – a téma szerinti csoportosításnak köszönhetően – egyfajta eklektikus kavalkád helyett jól használható, átlátható és rendszerezett összefoglaló képet kap Degré Alajos méltán nagyra becsült jogtörténeti tevékenységéről.

Érdekes sajátossága a válogatott tanulmányoknak, hogy bár szinte mindegyik a címében helytörténeti jellegű tartalomra utal vagy valamely jogág egyes részterületére vonatkozik, mégis minden leszűkített témával kapcsolatos írás a konkrét adatok és tények közlése, értelmező feldolgozása mellett magában hordozza az érintett kérdéskör általános gondolati ívét, avagy a vizsgált jogintézmény hazai történetének minden meghatározó jellemzőjét is. Érzékletesen megmutatkozik mindez a *Boszorkányperek Zala megyében* című értekezés kapcsán is. Ebben ugyanis Degré nemcsak a Zala megyére vonatkozó ügyek adatait gyűjti össze és értékeli, hanem – bár indirekt módon – gyakorlatilag a hazai boszorkánysággal kapcsolatos peres eljárás szinte minden jellemző vonását, valamint a témára vonatkozó döntő szabályozási lépéseket is felvázolja. Figyelemreméltó sajátossága a magyarországi boszorkányperek jellemzésének, hogy Degré Alajos – kortársaihoz hasonlóan – ezen kérdéskörben rejlő misztikumot elutasítóan kezeli. Bár azt még elismeri a szerző, hogy ezek az asszonyok (és esetenként férfiak) „alkalmasint tényleg ismerték néhány növénynek gyógyító hatását, talán masszírozni is tudtak egy kicsit, ” sőt a közösségek tagjai ezen „kuruzslást nyilván teljesen megengedett dolognak tartották”; de minden más – adott esetben boszorkányságnak tekintett – misztikus vagy természetfeletti cselekedet kapcsán elveti ezek irracionális magyarázatát. Degré meggyőződése ugyanis, hogy a boszorkánysággal vádolt személyek nem rendelkeztek olyan erővel, amelyek segédelmével megmagyarázhatatlan gyógyításokat avagy rontást vihettek volna véghez. Így Degré végül arra a megállapításra jut, hogy ezen „tudósok” nem tettek mást, mint „saját tekintélyük és keresetük növelése érdekében igyekeztek tudásukat misztikus ködbe burkolni, azt a látszatot kelteni, hogy természetfeletti erőket tudnak megmozgatni, ” valójában azonban mindössze „üres hókuszpókuszokat” csináltak, ha valaki hozzájuk fordult. Degré szerint tehát a zalai boszorkányperek csak „az általános, babonás tudatlanságnak és saját ostoba dicsekvésüknek áldozatai.” Ennek bizonyítékát véli felfedezni a tudós jogtörténész azon feljegyzésekben is, me-

lyek arról tudósítanak, hogy a legtöbb esetben hideglelést okoztak a boszorkányperek, ami gyakorlatilag bármilyen gyakori lázas kór tüneteként azonosítható. Degré véleménye szerint tehát ezek a rontásként aposztrofált cselekedetek valójában csak a különféle korabeli gyakori betegség megnyilvánulásai; az pedig csak az „orvostudomány elmaradottságának köszönhető, ” hogy ezeket valamiféle boszorkánysággént értelmezték. Nyilvánvaló módon az alkotó elutasít mindenfajta természetfeletti magyarázatot a boszorkányperek bármiféle megalapozottságát illetően. Teszi mindezt a fentiekre hivatkozva, továbbá azon az alapon, hogy hazánkban a boszorkányperek elleni perek – szemben a nyugati példákkal – betagozódtak a rendes bírósági eljárások közé, és hogy az ügyeket rendszerint nem a hatóságok kezdeményezték, hanem „sokszor a magánbosszú vezette” a panaszt vagy feljelentést tevő személyeket. Degré véleménye szerint sem az istenítéleti bizonyítás, sem pedig a későbbiekben az akkuzatórius eljárást felváltó inkvizitórius perrend részeként megjelenő tortúra nem értelmezhető a hazai boszorkányság létének valódi bizonyítékaként, hiszen az előbbi kapcsán a döntő bizonyossággal szolgáló írásos anyag szinte teljes mértékben megsemmisült, az utóbbi esetben pedig a vádlottak egy idő után bármilyen tőlük várt vallomást hajlandóak voltak előadni, hogy ezáltal megszabadulhassanak kínjaiktól. Természetesen ezen fejtegetések alapvető kiindulópontja az, hogy Magyarországon Könyves Kálmán óta ún. strigákról nem, csak maleficákról lehet beszélni. Ezen bábák és gyógynövényekhez, meg mérgekhez értő nők (vagy néha férfiak) tevékenysége, valamint az ennek folytán lezajlott eljárások pedig gyakran készítetik az elemzőket – így Degré is – arra, hogy kizárólag racionális érveket keressenek a boszorkányperek okainak megmagyarázása során.

Találó a tortúra magyarországi története rövid összegzésének szerkezeti felépítése a *A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperekben* című tanulmányban. Hazai jogforrások sajátosságát hiányosságát kiválóan érzékelteti Degré Alajos, amikor ezen egyértelműen elterjedt bizonyítékok szerzésére irányuló eszköz történetét alapvetően az alkalmazását korlátozó törvényeken, rendelkezéseken keresztül mutatja be. Így a jogintézmény kialakulása egyetemes történetét követően Buda városának jogkönyvét, Werbőczy Tripartitumát és a Magyarországon is alkalmazott Praxis Criminalist említi a kínvallatást korlátozó, illetve törvényi keretek közé szorító jogszabályként. Mindemellett XIII–XIV. századból származó, tortúra gyakorlására vonatkozó jogosultságot is biztosító pallosjogi privilégium adományozásáról tanúskodó okiratok is igazolják a kínvallatás hazai alkalmazását. Annak pedig, hogy mindösszesen ezen írásos emlékekre hagyatkozhatunk, két fő okát fogalmazza meg Degré. Eszerint „Egyrészt a bűnügyeket feleslegesnek tartották írásba foglalni, hisz a büntető ítélettel a felek később semmiféle jogot nem bizonyíthattak, másrészt a városi jegyzőkönyvek, amikbe talán bejegyezték ezeket az ítéleteket, a török időkben és az évszázados vallásháborúk során elpusztultak”.

Mindezen túl fontos jellegzetessége valamennyi írásnak a tudományos igényesség és precizitás mellett a világos, érthető megfogalmazás, élvezetes stílus, továbbá a logikus, jól követhető szerkezeti felépítés. Így ez a válogatás mind szakmai, mind pedig oktatási szempontból túlmutat(hat) egy „összegző tanulmánygyűjtemény” jelentőségén.

A kötet külön érdeméért emelendő ki, hogy annak végén az alapos jegyzeteket követő utószó kimerítően mutatja be Degré életútját, egyetemi és tudományos munkásságát, továbbá a közéletben betöltött szerepét. A szerkesztő írása a nagyhatású jogtörténész személyiségének ábrázolása, valamint a legjelentősebb kutatási eredményeinek és írásainak rövid értékelése mellett kitér Degré egyetemi oktatásról vallott nézeteire, módszertani irányultságára, valamint a tudományos tevékenységre vonatkozó felfogására is. Degré saját szakmai tevékenysége mellett komoly hangsúlyt fektetett a tudományos utánpótlás kinevelésére, melyet szerves egységben látott a jogoktatással. Ma is érvényes és megfontolandó megállapításnak tekinthető oktatási programjának fő tétele, miszerint az egyetemi tanszék működésének három alapvető célja az általános képzés,

a szakképzés és a kutatás. Fontos tézise volt, hogy a jogtörténet-tudományban folytatott kutatási tevékenység alapvető feltétele a latin nyelv ismerete.

A kiadvány összefoglaló jellegét tovább erősíti, hogy az utószó mindazon jelentős munkákat röviden bemutatja, amelyek Degré életművében jelentős szerepet töltenek be ugyan, viszont az Osiris-sorozat jelen kötetének kereteit több szempontból is meghaladják. Így olvasható néhány értékelő sor többek között – Illés József kutatásainak kiegészítő egységként számon tartott – *Négyeskönyv perjogi anyaga* című munkáról, vagy Degré összegző, rendszerező írásmódját jól példázó magyar halászlé jog középkori történetét feldolgozó monográfiáról is.

Mindezek alapján elmondható, hogy a kötetbe válogatott tanulmányok sajátos, izgalmas világán túl, immáron Degré Alajosnak közel fél évszázados tudományos munkássága és jogtörténeti tevékenységének főbb állomásai is egységben, rendszerezett formában hozzáférhetővé, megismerhetővé váltak. Méltó tisztelgés ez a kötet az elmúlt század második felének egyik legnagyobb hatású joghistorikusa előtt.

Davidovics Krisztina

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke, valamint az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskolája 2004. október 26-án konferenciát szervezett Budapesten *Autonómiák Magyarországon 1848-1998* címmel.¹ Pár hónap elteltével már kezünkbe foghatjuk a konferenciakötetet, amely *Gergely Jenő* professzor úr szerkesztésében jelent meg, *Strausz Péter* és *Zachar Péter Krisztián* PhD-hallgatók hathatós segítségével. A kötet megjelenését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok, a tudományos iskolák támogatása keretében támogatta, valamint az ELTE Rektori Hivatal és az ELTE EHÖK közös pályázata, amely többek között a közművelődés támogatására került kiírásra.

A kötet szerzői között bölcsészeket és jogászokat találunk. Ez természetes is, hiszen az autonómia kérdése leginkább a jogtörténet területéhez tartozik, így a két tudományterület közös halmazában kutatók találkozhattak most egymással mind a konferencia keretében, mind a pedig e kötet lapjain. A bölcsész professzorok közül *Gergely András*, *Gergely Jenő*, *Kardos József* írásaival ismerkedhetünk meg, illetve *Majdán János* egyetemi docens és *Cieger András* tudományos munkatárs urak tanulmányait olvashatjuk, de szép számban fellelhetjük a Doktori Iskola hallgatóinak írásműveit is. Az ELTE ÁJK jogtörténészeit *Mezey Barna* professzor úr képviseli, a pécsi jogtörténészeket pedig *Kajtár István* professzor úr.

A kötetet *Gergely Jenő* egyetemi tanár előszava nyitja meg, amely méltatja a jelen tanulmánykötet létrehozását is lehetővé tevő, a 2003. és 2005. év közötti, három évre elnyert kutatási támogatás felhasználásának körülményeit, a már elért és a program befejezésétől

Önkormányzatok

AUTONÓMIÁK MAGYARORSZÁGON 1848-1998

Főszerk.: Gergely Jenő
ELTE BTK, Bp. 2004. 244 p.
ISBN 963 463 731 0

várható eredmények tudományos hasznosságát. Tekintettel arra, hogy az 1950 és 1989 közötti időszak az autonómiatörekvések és kutatások szempontjából mostoha időszaknak tekinthető, a jelenlegi, modern kori kutatás és feldolgozás elengedhetetlen, és külön is öröm, hogy öt doktorandusz hallgató alkalmazását és foglalkoztatását teszi lehetővé, neves professzorok irányítása és útmutatása mellett. A kutatás felöleli a területi és területi önkormányzatok, az egyházak és felekezetek autonómiájának a vázolt korszakban való feltérképezését, a tanácsrendszer vizsgálatát, valamint az önkormányzatiság jelenkori újjáéledésének elemzését. Ezeknek a témaköröknek a kutatási eredményeiből ad ízelítőt ez a tanulmánykötet.

A tanulmányok sorát *Mezey* professzor nyitja, vázolja a magyar polgári átalakulás során megszületett önkormányzati rendszer sajátosságait. *Kajtár* professzor a 19. század végi önkormányzatok belső rendjét mutatja be nagy részletességgel és precizitással. *Gergely András* professzor úr pedig nagyobb léptékben haladva, az önkormányzatiság előzményeit vizsgálja meg a Szent Korona országaiban, majd a neoabszolutizmust meg-

előző, és azt követő önkormányzatiság bemutatására helyezve a hangsúlyt, egészen az 1918-as eseményekig. Egy speciális terület feldolgozására vállalkozik Cieger András, aki az előbbi kutatók által ismertett korszak pénzügyi szabályozását tárja fel. *Pölöskei Ferenc* egyetemi tanár úr már a két világháború közötti korszak önkormányzatiságának kérdéskörére tereli az olvasó figyelmét, és *Ignác Károly* Budapestet bemutató tanulmánya is ezt a korszakot taglalja.

Ha különösebben részletezni kellene ezt a kötetet, itt húzható meg az első határvonal. Majdán János, Zachar Péter Krisztián, *Strausz Péter*, Gergely Jenő és *Rácz Kálmán* tanulmányai testületi szervek önkormányzati autonómia kérdéseiről beszélnek, úgymint a MÁV keretein belül működő segélyező egyletek, a kamarák, az egyház vagy az oktatási intézmények önállóságának és önrendelkezésének problematikájáról.

A kötet harmadik egységéért Kardos József professzor és *Réfi Attila* doktorandusz tanulmányait tekintem, ahol a közelmúlt eseményeibe nyerhetünk betekin-

tést, úgymint az egyetemi autonómia kérdése a szocialista korszakban, valamint a helyi közigazgatás átszervezésének 1949/50-es és 1989/90-es története.

A kötetet *Dudás Elina* egyetemi hallgatónak a konferenciáról szóló angol és német nyelvű lényegre törő, de kellően részletes resüméje zárja.

E kötetet ajánlom mindenki számára, aki magyar alkotmánytörténettel foglalkozik, vagy az iránt érdeklődik. 1990-ig tudománypolitikai szempontból nem volt támogatott a dualizmus és az első világháborút követő korszak önkormányzati rendszereinek intézményes kutatása. Most ezt a hézagpótló feladatot az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolája az Új- és Jelenkori Történelmi Program keretében felvállalta. A kötet áttanulmányozását követően nem kétséges, hogy a feltárt eredményeket a jogtörténészek is nagy haszonnal fogják alkalmazni kutatásaikban, tudományos tevékenységükben és az egyetemi oktatásban.

Völgyesi Levente

¹Lásd Dudás Elina írását!

Európai detektívtestületek a 20. század kezdetén

FOSDICK, RAYMOND B.:
EUROPEAN POLICE SYSTEMS

New York 1915, The Century Co.
című könyve alapján

A századelő európai detektívtestületeivel való összehasonlítás alapján nem túlzó az a kijelentés, hogy a magyar detektívek szervezettségüket és munkamódszereiket tekintve fej-fej mellett haladtak a fejlett országok nyomozó testületeivel.

Az évszázad első felében az európai fővárosok detektívtestületei kétfajta szervezési elv valamelyikét követve működtek. Az ún. *centralizált* rendszer detektívtestületei közvetlenül a főkapitányság alá tartoztak, maga a testület pedig az egyes bűncselekményfajok szerint specializálódott csoportokra oszlott, és a rendőri kerületektől függetlenül dolgozott.

A *decentralizált* rendszerben minden városi rendőrkerület vagy körzet saját, állandó detektívosztállyal rendelkezett, amely csak saját területén működött, és mindenfajta ott adódó bűnyben nyomozott, természetesen szorosabb kapcsolatban és együttműködésben körzetük egyenruhás őrszemélyzetével. Mindkét szerveződési elvnek megvoltak az előnyei és a hátrányai: míg például a központosított, specializálódott detektív nagy jártasságra és tapasztalatra tett szert az egyes bűncselekmények nyomozásában, nem rendelkezett a helyi viszonyok megfelelő ismeretével, és gyakran nélkülöznie kellett az

egyenruhás állomány együttműködését. A kérdés azonban egyébként sem dönthető el pusztán elméleti alapokon: a szervezeti rendszer megválasztását befolyásolhatja például az adott város területének nagysága, vagy a nyomozói állomány szakképzettsége: decentralizált rendszer csak akkor alkalmazható hatékonyan, ha megfelelő számú jól képzett detektív helyezhető minden kerületbe.

Századunk első felében a kontinens országaiban – így Magyarországon is – a detektív munka szervezésére általában a centralizált, míg Angliára a decentralizált rendszer volt jellemző.¹

London

A londoni detektívtestület központja a New Scotland Yard épületében székelt, ám a detektív munka nagy részét a rendőrkerületekben szolgálatot teljesítő detektívcsoporthoz végezték, amelyek az összes ott történt bűnyben nyomoztak. A detektívcsoporthoz vezetői a kerületért felelős detektívfelügyelő alá voltak rendelve, aki pedig a Scotland Yard-i központ irányítása alá tartozott.

A Scotland Yard központi detektívirodája öt egységből állt: a Központi Detektívcsoporthoz, a Különleges Csoportból, a Bűnyügyi Nyilvántartóból, az Elítélteket Felügyelő Irodából, valamint az Ujjlenyomat Csoportból.

A Központi Detektívcsoporthoz olyan ügyekkel foglalkozott, amelyek a kerületi detektívek szakértelmét meghaladták, vagy amelyek nemcsak egy kerületet, hanem az egész fővárost érintették, de kiemelt esetekben a központi csoport emberei nyomoztak vidéken is. E csoporthoz tartoztak a nemzetközi kihatású ügyek is.

Európa más rendőrségeitől eltérően sem a kerületi detektív egységek, sem a Központi Detektívcsoporthoz tartoztak a nemzetközi kihatású ügyek is.

port nem oszlott egyes bűncselekményekre szakosodott specialista csoportokra.²

Berlin

1876-ig a berlini rendőrség az angol mintát követte: a város hat bűnügyi körzetre volt osztva, és minden ott történt bűnügyben a körzeti detektívek nyomoztak. 1876-ot követően azonban fokozatos centralizáció ment végbe a testületben, és a főkapitányságon belül külön csoportok alakultak a legjellemzőbb bűncselekmények kinyomozására. A specializálódás germán alapossággal történt. Kitejesítését követően szinte nem maradt a büntető törvénykönyvnek olyan paragrafusa, melynek ne lett volna külön szakértőcsoportja a központi detektívtestületben. 1915-re a berlini főkapitányságon létrehozott három, *Kriminalinspektorok* által irányított detektívosztály – B./I., B./II. és C. – keretében már 31, egy-egy *Kriminalkommissar* vezette szakcsoport működött.

E detektív-szakcsoportok mellett külön, 7–8 főből álló gyilkossági csoportok foglalkoztak az életvédelmi ügyekkel, és egy csoport csak egy gyilkossági ügyben nyomozhatott.

A fentiekén kívül a *Sittenpolizei* (erkölcsrendészet) a prostitúciót felügyelte, a *Sichereitspolizei* pedig a bűnöző kiskorúak, a be nem számítható személyek bűncselekményeivel, és egyéb rendhagyó ügyekkel foglalkozott. (Emellett létezett még több, detektív munkát is végző csoport – mint például a hoteleket, vendéglőket ellenőrző *Gasthofspolizei* – ám ezek nem a detektíviroda, hanem egyéb rendőri szervek alá tartoztak.)

A központi nyomozást nem igénylő kisebb jelentőségű bűncselekmények és kihágások kezelésére minden berlini rendőrkörzetben szolgált két detektív és egy detektívörmszestis is.³

Bécs

A bécsi rendőrség detektívtestületének szervezésében egyszerre volt jelen a centralizáció és a decentralizáció elve – néha nem kis súrlódást okozva.

A rendőrkerületek saját detektívosztálya a kerületükben előforduló minden bűncselekményben nyomozott, nem csak a kisebb súlyú ügyekben. Ugyanakkor a jelentősebb ügyekben a főkapitányság detektívjei is folytattak vizsgálatot. Ennek következtében a jelentősebb eseteken két, egymástól független nyomozócsoport dolgozott, gyakran minden koordináció nélkül, és – képzeltetően – egymással nem a legteljesebb harmóniában.

A központi detektívtestület valójában két, egymástól független egységből állt. Az *Agentenreferat* a detektívtestület egészének fegyelmi ügyeivel, átvezetésekkel, és egyéb személyzeti ügyekkel foglalkozott, emellett azonban nyomozott is jelentősebb lopások, betörések és rablások ügyeiben – gyakran a kerületi detektívekkel párhuzamosan. A második központi egység, a *Sichereitsbureau*, a detektívtestület legnagyobb hatalmú szerve volt. A *Sichereits-*

bureau 12, különböző bűncselekményekre szakosodott osztályból állt, és joga volt bekapcsolódni az *Agentenreferat*, illetve a kerületi detektívek által nyomozott ügyekbe, és ha szükségét látta, azokat kizárólagosan magához is vonhatta.⁴

Párizs

1913-ig talán a párizsi volt Európa leginkább centralizált rendőrsége, ahol több mint 600 detektív a központból szállt ki a nyomozások elvégzésére. Ezt követően azonban – a londoni modell mintájára – a detektív munka egyre inkább átkerült a tíz párizsi rendőrkerület helyi hatáskörébe, amelyek mindegyikében kb. 50 detektív dolgozott a kerületükben elkövetett bűncselekményeken. A központi detektív szervezetnél maradt nyomozók – csakúgy, mint a Scotland Yard Központi detektívcsoporthoz – a nagyobb, bonyolultabb, illetve a nemzetközi kihatású ügyekkel foglalkoztak. A központi szervezetet bűnemekre specializálódott osztályok alkották, mint például a prostitúcióra felügyelő *Brigade des mœurs*, vagy az – önmagában is több szekcióból álló – *Brigade de sureté*, amely a különlegesen fontos bűnesetekben nyomozott. A központi Azonosítási Hivatal – amelyet 1914 február 14-én bekövetkezett haláláig Bertillon irányított – az antropometrikus és a daktiloszkópiai nyilvántartásokat vezette. A vizsgálóbírói hivatal, a *Police Judiciaire*, noha a rendőrségi tevékenység külön ágát képezte, szintén detektívönök irányítása alá tartozott.

Az említettek mellett a franciaországi detektív munka jelentős központja volt a belügyminiszter irányítása alá tartozó, 1907-ben létrehozott országos hatáskörű *Brigade mobile*, amely bűnügyi hírszerző és megelőző szervként működött, külön – az Azonosítási Hivatallal koordinált – országos bűnügyi nyilvántartást vezetett, és a bonyolultabb vidéki bűnügyekben nyomozott.⁵

Detektívek felvétele a testületbe

Az európai rendőrségek detektívjei általában az egyenruhás őrszemélyzet vagy valamilyen katonai jellegű szervezet soraiból kerültek ki.

Londonban és az angliai városok többségében a detektíveket szinte kizárólag az egyenruhás állomány soraiból léptették elő. (Kivételt képeztek ez alól a bűnügyi nyilvántartások, hivatalok rendőri rangú és fizetésű kezelői, akiket a civil életből toboroztak – mondván, hogy az e feladat ellátásához szükséges, az átlagosnál magasabb intelligenciájú személyek könnyebben fellelhetőek a rendőrségen kívül).⁶

A berlini rendőrség szabályzata ugyan lehetővé tette, hogy a nyomozók fele a civil életből érkezhessen, sok esetben nem látták szívesen azon jelentkezőket, akiknek a rendőri felvételhez általánosan előírt kilenc évnyi katonai szolgálatuk nem volt meg.⁷

A párizsi detektívek nagy része nem az egyenru-

hás rendőrök közül, hanem a hadsereg tiszthelyettesi gárdájából érkezett. (A francia hadseregből a rendőrséghez „átigazolós” katonák középosztályból származó tagjai általában a detektívtestülethez, az „alsóbb néprétegek” tagjai az egyenruhás állományhoz kerültek.)⁸

A bécsi detektívek többsége az állami csendőrségtől lépett át, és ennek megfelelően általában már rendelkezett némi nyomozási tapasztalattal is. A bécsi rendőrség – megfelelő kvalitásokat mutató – egyenruhás rendőre csak három évi szolgálat után jelentkezhetett detektívnek. A civil életből érkezett bécsi detektívek általában rendelkeztek valamilyen speciális – nyelvi, műszaki, stb.– képzettséggel, ami értékessé tette őket a testület számára.⁹

A detektívek kiképzése

Londonban az egyenruhás nyomozójelöltek vizsgák letételével váltak teljes jogú detektívekké. Egy évi járőrszolgálatot követően a megfelelő tehetségű, intelligenciájú és fellépésű rendőrt előljárója javasolhatta a vizsgára. Mivel a londoni rendőrség őrszemélyzetének tagjai időről-időre polgári ruhában jártak el bizonyos – pl. utcai koldulással vagy prostitúcióval kapcsolatos – ügyekben, e kiválasztottak már általában bizonyították alkalmasságukat a civil ruhás nyomozói munkára.

A főkapitány és két főfelügyelő előtt letett, szóbeli és írásbeli részből álló detektív-vizsga tárgya volt az olvasás, írás, fogalmazás, matematika, valamint a rendőri jogban és gyakorlatban való jártasság. A vizsgázónak átfogó büntetőjogi ismeretekkel kellett rendelkeznie, s noha nem vett részt ezirányú szakképzésben, egyéni tanulás eredményeként megfelelően kellett ismernie a detektív munkáját is. A jelöltet a sok gyakorlati ismeretet tartalmazó rendőri eljárás szabályzatokon kívül a körzetében dolgozó detektívek tevékenységének megfigyelése segíthette a felkészülésében.¹⁰

A berlini rendőrség némileg eltérő gyakorlatában az egyéves egyenruhás szolgálat után az előljárója által javasolt detektívjelöltet – tanfolyam vagy vizsga nélkül – egyéves próbaidőre beosztották a kerületénél dolgozó kis detektívcsoporthoz, ahol a nyomozói tudományt tapasztalt kollégái mellett a gyakorlatban sajátította el. A civil életből érkező detektívjelöltnek viszont a próbaidő végén el kellett végeznie az egyenruhás rendőrök számára előírt rendőrtanfolyamot. A detektív-örmesterré (*Wachtmeister*) való előrelépésnek viszont már feltétele volt, hogy a jelölt

elvégezze a – az egyenruhás állományával megegyező – *Wachtmeister-tanfolyamot*. A detektívtestületen belül a *Wachtmeister*-nél magasabb rang nem volt elérhető. A kerületi detektívcsoportokat és a központi speciális csoportokat vezető felügyelők (*Kriminalkommissar*) a testületen kívülről érkező, rendszerint egyetemet végzett és felsőbb társadalmi osztályból származó személyek voltak. A katonaviselt, feddhetetlen előéletű jelöltnek garantálnia kellett, hogy a szolgálata megkezdését követő két év során legalább 1800 márka évi magánjövedelemmel fog bírni. Felvevését követően a reménybeli felügyelő 18 hónapos képzésen vett részt, melynek folyamán azonban nem kapott fizetést. A képzés a rendőrség különféle szerveinél eltöltött gyakorlatból, illetve heti 4–6 órás rendőrtudományi elméleti oktatásból állott. A kurzus végén a tanuló írásbeli vizsgát tett, kinevezésére pedig megfelelő státusz üresedése esetén került sor. A felügyelő azonban, munkába állását követően is, kötelezően vett részt központi továbbképzéseken.¹¹

Mivel a bécsi detektívek többsége az állami csendőrség tagjaiból került ki, és komoly nyomozói tapasztalatokkal rendelkezett, a 6–7 hónapos képzési időszak során már folyamatosan dolgozott is kisebb feladatokon, és csak napi 1–2 órát töltött kurzusok látogatásával, ahol bűnügyi ismeretek mellett földrajzi, történelmi és fogalmazási oktatásban is részesültek. Örmesterré a detektív rendszerint 10 évnél hosszabb szolgálatot, valamint egy tizenkét hónapos tanfolyam elvégzését követően léphetett elő. Csakúgy, mint Németországban, az örmesternél magasabb rangú detektív-vezetők a testületen kívülről érkeztek, a magasabb iskolai végzettséggel és társadalmi állással rendelkező „felsőbb osztályokból”.¹²

A párizsi detektívek, mint már említettük, főként a hadsereg katonái közül kerültek ki, és egy meglehetősen egyszerű alapvizsgát követően a detektív-központnál kezdték pályafutásukat, kisebb nyomozói munkák végzésével, majd ezt követően kerültek ki a testület valamely más egységéhez. A tanulás főként a gyakorlati munkák során történt, noha az újoncok részesültek némi elméleti képzésben is. A súlyos bűncselekményekkel foglalkozó Brigade criminelle-hez azonban csak akkor kerülhetett a detektív, ha sikeresen elvégezte az Azonosítási Hivatal által szervezett kurzust, ahol megismerkedett a Bertillon-rendszerrel, a rendőrprefektúra rendszerével, a büntetőjoggal és a francia igazságszolgáltatás működésével.

Györei Péter

Jegyzetek

¹ Fosdick: 275. p.

² Fosdick: 275–279. pp.

³ Fosdick: 279–284. pp.

⁴ Fosdick: 284–286. pp.

⁵ Fosdick: 286–288. pp.

⁶ Fosdick: 298. p.

⁷ Fosdick: 296. p.

⁸ Fosdick: 297. p.

⁹ Fosdick: 297. p.

¹⁰ Fosdick: 298–299. pp.

¹¹ Fosdick: 300–302. pp.

¹² Fosdick: 302–303. pp.

Tudományos Diákkör az ELTE Magyar Alkotmány- és Jogtörténelmi Tanszékén

Egy tanszék arculatát, hallgatókkal formált kapcsolatait alapvetően meghatározza a tudományos diákkör, amely egyszerre fóruma az érdeklődő hallgatóknak és a jövő tudományos utánpótlásának. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Alkotmány- és Jogtörténelmi Tanszék Tudományos Diákköre több mint 30 éve folyamatosan működik. Szervezését a diákköri titkár végzi, a demonstrátorok segítségével, jelenleg dr. *Képes György* tanársegéd patronálásával. Tevékenységi köre az OTDK és a helyi konferenciák koordinálására és a tanszéki diákélet szervezésére terjed ki; ez utóbbi tevékenységfajta alkotja feladataink törzsét: a tdk ülések megszervezését és a TDK Híradó című folyóirat szerkesztését.

A jogtörténelmi diákkör két okból is speciális helyzetben van. Egyrészt az elsőéves hallgatók a jogtörténettel és a jogtörténelmi diákkörrel találkoznak először egyetemi tanulmányaik során, így a tdk meghatározó eleme a tudományos diákélettel kapcsolatos kép kialakításában. Másrészt a tantárgy alapozó jellege és kétszemeszteres oktatása elvileg behatárolja a megszólítandók körtét.

A diákkör rendezvényeinek látogatottsága az előző három évhez viszonyítva folyamatosan növekszik; mára a rendes üléseken átlagosan 45–50 fő vesz részt, ebből 15–20 fő az állandó résztvevő. A tudományos diákkör funkciója nem csak az ismeretterjesztésre terjed ki, hanem az elsős hallgatóknak alternatívát nyújt a tömegképzés korában egy szűkebb, baráti csoportban való részvételre, ahol a felsőévesek tapasztalataik és információk átadásával segítik őket, amelyekkel könnyebb eligazodni az egyetemi életben, illetve barátságok létrejöttéhez járulhat hozzá. A jogtörténet iránti mélyebb érdeklődést a törzstagok számának növekedése jelzi; rájuk lehet alapozni a tanszéki demonstrátorok és a jövőbeni kutatók utánpótlását.

A 2004/2005-ös tanév őszi szemeszterében hat rendes és három kihelyezett ülést szervezett a diákkör, eredetileg tudatos tematikával, amelytől azonban a tdk titkár személyében történt változás következtében eltért. Az évnnyitó megbeszélést követő előadásokon dr. *Mezey Barna* tanszékvezető egyetemi tanár a középkori tömlöcökről, *Pap Sándor* korábbi diákköri titkár a börtönrendszerekről és dr. *Horváth Attila* docens a börtöntetoválásokról tartottak előadást. Az ezeket követő alkalmakkor dr. *Képes György* tanársegéd az amerikai elnökválasztások rendszerét és történetét, dr. *Tóth Béla* nyugalmazott főlevéltáros a levéltárban történő kutatás rejtjelmeit ismertette az érdeklődőkkel.

A kihelyezett üléseket rendkívüli érdeklődés övezte, előadásenként 60–70 főre kellett korlátozni a létszámot. A SOTE Élettani Intézetében igazságügyi-orvosszakértői boncoláson vettek részt a diákkörösök, a Terror Háza Múzeumban dr. *Horváth Attila* tartott vezetést, a Művész Art moziban pedig zártkörű filmvetítésen a Temetetlen Halott című film megtekintését követően dr. *Zinner Tibor*, a Legfelső Bíróság fősztályvezetője az 1956 utáni koncepciós perek, és a Nagy Imre-per részleteit tárta fel a diákkör tagjai előtt. Ez utóbbi előadás egy közel két órás, tanulságos beszélgetéssel zárult. A szemeszter utolsó tdk ülésén a tanszék öt demonstrátorra osztotta meg vizsgaidőszakkal kapcsolatos tapasztalatait, az első félévüket záró hallgatókkal.

A bővülő érdeklődésre építve a következő szemeszterben a tdk működése átalakul: a mindennapi feladatok ellátásának megkönnyítésére egy működési tervet szándékoznak létrehozni, illetve az előadások tematikáját tovább fejleszteni: két-két büntető- és magánjogi előadást, egy közigazgatás-tudományit, valamint ezekhez kapcsolódóan egy Parlament- és börtönlátogatást. További újdonságként – régi hagyományokra alapozva – egy vitakört is szerveznek: a szemeszter elején. A tanszék honlapjára előzetesen elhelyezett irodalom alapján a tdk-sok egy megadott témakörben felkészülhetnek, és tanáraikkal együtt ezt megvitatják. A diákkörhöz kapcsolódóan két szeminárium is indul: Dr. *Tóth Béla* Jogtörténelmi kutatás a levéltárban címmel indít fakultatív előadást. E tárgy keretében a Fővárosi Levéltárba látogatnak el a hallgatók, ahol az első kutatás elkezdéséhez vagy akár az évfolyamdolgozat elkészítéséhez kaphatnak támpontokat a tanár úrtól. A legjobbknak az intézmény, kutatási lehetőséget biztosít. A másik fakultáció a nyáron megrendezendő rothenburgi konferenciára kerülő dolgozatok elkészítéséhez nyújt segítséget, és egyúttal itt történik a megfelelő munkák kiválasztása is. Mindkét előadás a tanrendben meghirdetett, kreditpontot érő kurzus lesz.

Havonta megjelenő belső terjesztésű folyóiratát a diákkör három évtizedes hagyomány folytatásaként indította ismét útjára. 2004. októberétől decemberig három szám jelent meg. A lapot *Mohácsi Barbara* tdk titkár szerkeszti, a cikkeket és tanulmányokat demonstrátorok írják. A következő szemeszterben szeretnénk ismét bevonni a tédékásokat is a munkába. Minden számban bemutatnak a diákkörös újságírók egy-egy tanárt a tanszék munkatársai közül.

Az Országos Tudományos Diákköri Konferencia helyi fordulóját az egyetemi diákkörök szervezik meg. Az idei évben a Nemzetközi Magánjogi Tanszékkel közösen tartotta a diákkör a kari válogatót. A Magyar Állam- és Jogtörténelmi tanszékről az alábbi dolgozatok jutottak tovább: *Ábel Csaba*: Cum viribus unitis, Integrációs törekvések a közép-európai alkotmánytörténetben; *Kiss Bernadett*: A somlói bortermeles jogi szabályozása a kezdetektől napjainkig; *Frey Dóra*: A szabadságvesztés-büntetés kezdetei Magyarországon és a német területeken; *Lovas Lilla*: Személyhez fűződő jogok a két világháború közötti szerzői jogban; *Beke-*

Martos Judit: Az Erzsébet-királyné gyilkosság jogtörténelmi aspektusai, különös tekintettel a Lucheni-perre; Mohácsi Barbara: A büntetőtörvénykezés és a büntetés-végrehajtás Debrecenben a 18–20. században, különös tekintettel a Debreceni Királyi Törvényszéki fogház működésére.

A diákkörnek nem csak egyetemen belüli kapcsolata van más diákkörökkel, hanem – a tanszék kapcsolatain keresztül – a jénai egyetem jogi karának hallgatóival is találkozunk minden évben, egy közös szemináriumon. Évenként váltakozik a helyszín, és a téma. Egyszer Németországban, egyszer itthon találkozunk. Az előadásokon fiatal oktatók, PhD hallgatók és a diákkör kiválasztott tagjai (felsőbb éves hallgatók) adják elő a saját maguk által kutatott anyagokat, német nyelven.

Ebben az évben alapította *Bathó Gábor* demonstrátor az Angol-Magyar Jogtörténelmi Kollégiumot, amelynek fő célkitűzése a tanszék angol nyelvű diákkapcsolatainak építése. Ennek keretén belül előadókat hívtak meg a diákkör, hogy a common law rendszerét mutassák be a hallgatóiknak.

A diákkör működése a tanszék tanárainak és előadójának *Magyariné Horváth Ágnes*nek önzetlen segítségével nem valósulhatna meg. A folyamatos munkához az anyagi forrásokat pályázatok útján próbálja megszerezni a titkár. A diákkör azonban nem létezne a hallgatók, a „tédékások” nélkül, akik hétről-hétre, este hatkor megjelennek üléseiken, és friss lelkesedéssel ösztönözik a további munkára.

Pafféri Zoltán

XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia – Győr

A XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián, Győrben, a Magyar Állam- és Jogtörténelmi Szekció I–II., és az Egyetemes Jogtörténet és Római Jog Szekció tagozatain 2005. március 21–23. között az alábbi témák kerültek bemutatásra:

MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET I. (Általános rész)

- Medve József:** A mezei rendőrségi törvény (1840. évi IX. tc.) alkalmazása Békés vármegyében (1840–1846)
- Kiss Bernadett:** A somlói szőlő- és borkorlátozás jogi keretei a kezdetektől napjainkig
- Lovas Lilla Júlia:** A személyhez fűződő jogok a két világháború közötti magyar szerzői jogban
- Gál László:** Az 1922-es választójogi rendelet demokratikus kritikája
- Kadnár Eszter:** Az özvegy jogállása a magyar jogtörténetben, különös tekintettel a XIX. századra
- Csuha András:** Bányajog és bányaművelés a magyar középkorban. Körmöncbánya és térségének bányászata a kezdetektől a XVI. század végéig
- Bóka Zsolt:** Polgári peres eljárás a Corpus Juris Hungariciben az államalapítástól a mohácsi vészig
- Keller Orsolya:** Válókok és a válás Békés vármegyében (1815–1845)

MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET II. (Büntetőjog)

- Kósa Teodóra:** A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás 1517–1908 között Magyarországon
- Mohácsi Barbara:** A büntetőtörvénykezés és a büntetés-végrehajtás Debrecenben a 18–20. században, különös tekintettel a Debreceni Királyi Törvényszéki Fogház működésére
- Tóth Hajnalka:** A bűnvádi perrendtartás
- Szalóki Gergely:** A Csemegi Kódex büntetési rendszere
- Frey Dóra:** A szabadságvesztés-büntetés kezdetei Magyarországon és a német területeken
- Borbély Tamás:** A tábori mozgó vésztörvényszék ítélkezése 1849-ben
- Ivanits Viktor Miklós:** Az erőszakos közösülésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a magyar jogtörténetben és gyakorlati alkalmazásuk 1876–1886 között a Pécsi Királyi Törvényszék ítélkezésének tükrében
- Beke-Martos Judit:** Az Erzsébet királyné gyilkosság jogi aspektusai különös tekintettel a Leuchen-i tárgyalásra
- Vincze Laura:** Benkó Sisa István, az utolsó Nógrád megyei betyár perének története, az 1870-es években
- Eördögh Dávid:** Népbíróságok, népbírászkodás Magyarországon

EGYETEMES JOGTÖRTÉNET ÉS RÓMAI JOG

- Trencsényi Norbert:** A 2. világháború tenger-alattjáró-csatái a nemzetközi egyezmények tükrében
- Ábel Csaba** Cum viribus unitis. Integrációs törekvések a közép-európai alkotmánytörténetben
- Csiszér Adrienn** ELTE ÁJK A diké fogalma az

- ókori Hellaszban
4. **Újvári Emese** A kezes megtérítési igénye a főadóssal szemben
 5. **Váray Mihály** SZE JGK A római jogi exceptio mai szemmel
 6. **Ludmány Lajos** DE ÁJK A Svéd-Norvég Királyság közjogi helyzete 1814 és 1905 között
 7. **Kiss Attila** PTE ÁJK A templomosok pere
 8. **Balázs Krisztina Eszter** ELTE ÁJK Az egyiptomi bíraskodás és a papiruszok jogrendszere
 9. **Orosz Nóra Natália** SZTE ÁJK Concubinatus és

contubernium. Együttélési formák és terminológiai problémák a római jogban

10. **Szabó Krisztina** PPKE JÁK Fenus nauticum
- Juhász Botond** PTE ÁJK Keresztényüldözések a Római Birodalomban

A konferencia lefolyásáról, sikeres előadásairól a Jogtörténeli Szemle 2. számában beszámolunk.

(Szerk.)

Tisztelt Olvasóink!

Felhívjuk figyelmüket, hogy a szerkesztőség 2005. júniusában **KÜLÖNSZÁMMAL** jelentkezik, melynek témája a jogászképzés és a jogtörténet oktatás helyzete hazánkban és külföldön.

A különszám megrendelhető a Tár-40 Bt. címen: 2000 Szentendre, Stéger köz 18.

Ára: 500 Ft/db

- A Fialat Jogtörténészek Európai Fóruma 2005-ben is megtartja évi szokásos ülését, amely kitűnő alkalmat ad a még nem habilitált kutatóknak, hogy harminc perces előadásban bemutassák jogtörténeli munkájukat. Idén az ülés május 26–29 között kerül megrendezésre Luzernben, melynek témája „A jog átültetése a történelemben” lesz. Aki előadással kívánt részt venni, annak január végéig kellett visszajelezni. További információk a www.forum2005.ch oldalon olvashatók.
- 2005. január 10-én a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, a Szegedi Fegyház és Börtön, valamint a Móra Ferenc Múzeum szervezésében rendezték meg a 12 éves a Szegedi fegyház és Börtön című rendezvényt, amelynek keretében tudományos konferenciára került sor a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetés és a „tényleges” életfogytiglani büntetés problémáiról (jogtörténeli vonatkozású előadás volt: *Mezey Barna*: A hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetés története). Eredményt hirdettek az évforduló alkalmából kiírt tudományos pályázaton. *Vörös Gabriella* múzeumigazgató megnyitotta a Móra Ferenc Múzeumban a szegedi büntetés-végrehajtási intézetek történetét feldolgozó kiállítást. Ezzel egy időben *Szabó Gábor* egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem rektora bemutatta a közönségnek *Oláh Miklós* történész posztumusz könyvét („Csillagépület”). A rendezvénysorozat része volt *Schmidt Andrea* fotográfus kiállításának megnyitóját „Csillaglakók2” címmel. A konferenciát és a rendezvény-programot ünnepi hangverseny zárta.
- Megjelent Kassán Erik Stepien fordításában szlovák nyelven *Stipta István* egyetemi tanár munkája a magyar perjogok történetéről.
- A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Jogtörténeli Albizottsága 2005. január 17-én Szegeden tartott ülést, a jogi karok dékáni kollégiumának jogtörténeli szekcióülése kapcsán. Állást foglalt a jogtörténet képzés jövőbeli irányait illetően, és megtárgyalta a magyar jogtörténet kézikönyvének (CHJ) előmunkálatait.

HÍREK

- A Magyar Jogász egyesület Bács-Kiskun Megyei szervezete 2005. február 4-én a kecskeméti tudomány és Technika Háza Kongresszusi Termében Jogásznapot rendezett, melynek témája a „Jogállamiság alapintézményeinek elmúlt 15 éve” volt. A másfél évtized történetéről, a vezetésük alatt álló intézmény szerepéről és működéséről tartott előadást *Holló András*, az Alkotmánybíróság elnöke, *Lomniczi Zoltán*, a Legfelsőbb Bíróság és az országos Igazságszolgáltatási tanács elnöke, *Kovács Árpád*, az állami Számvevőszék elnöke és *Polt Péter* legfőbb ügyész.
- Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara szokásos téli könyvbemutatóját – ahol kollégáik és pályatársaik méltatják a Kar oktatóinak 2003-ban és 2004-ben megjelent munkáit, – 2005. február 9-én, 14 órakor tartotta az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében. A bemutatott kötetek közül jogtörténeli tárgyú vagy érdekeltségű munkák voltak. *Paczolay Péter*: Az alkotmányelmélet fejlődése és az európai kihívás (Bemutatta: *Dezső Márta* egyetemi docens); *Cs. Kiss Lajos* (szerk.): *Carl Schmitt* jogtudománya (Bemutatta: *Heller Ágnes* akadémikus); *Mezey Barna* (szerk.): *Eckhart Ferenc* emlékkönyv (bemutatta: *Homoki Nagy Mária* egyetemi tanár [Szegedi Tudományegyetem]) és *Hamza Gábor*: Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlagen (Bemutatta: *Nótári Tamás* egyetemi adjunktus)
- 2005. március 21–23-án került sorra Győrben, a XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi szekciójának rendezvényeire. A rendezvény időpontja már lapzártánk után van, ezért előzetesen csak a tervezett előadásokat közöljük.
- 2005. március 31-én a Római Tanszéken tartotta előadását Prof. *Aldo Petrucci* a pisai egyetem egyetemi tanára. Előadásának címe: The impact of roman law tradition on modern Chinese civil Law

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Andrási Dorottya, PhD; mestertanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Barna** Attila tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Kutatócsoport; **Bathó** Gábor egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; **Boóc** Ádám, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Csapó** József, parancsnok, Szegedi Fegyház és Börtön; **Davidovics** Krisztina, PhD hallgató; **Dudás** Elina, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **El Beheiri** Nadja, PhD. tanszékvezető egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar; Római Jogi Tanszék; **Erdődy** János, PhD hallgató, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Győrei** Péter, rendőrszázados, VIII. ker. Rendőrkapitányság; **Jany** János, PhD; egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Ókortörténeti Tanszék; **Komáromi** László, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Mezey** Barna CSc tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar; **Nánási** László főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Nótári** Tamás egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Pafféri** Zoltán egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar; **Pálvölgyi** Balázs egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, Győr; **Révész** T. Mihály, CSc, egyetemi docens, tanszékvezető egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Ruszthi** Hunor, PhD hallgató Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szabó** István, PhD; tanszékvezető egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szigeti** Magdolna, egyetemi adjunktus Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Tamás** Csaba Gergely: PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék; **Tamás** Edit történész, főmuzeológus, MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak; **Vigh** Annamária, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Kánonjogi Intézet; **Völgyesi** Levente, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar; **Zakariás** Kinga, PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

A Jogtörténeti Szemle 2005. 1. számának megjelentetését
támogatta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásaikat e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásukat és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem végjegyzetet, hanem lábjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjel (–) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetőknév + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjel (–) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

Horváth Attila:

A RÉSZVÉNYTÁRSASÁGOK ÉS A RÉSZVÉNYTÁRSASÁGI JOG KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON c. jelentős munkája részletesen mutatja be a részvénytársaság fogalmától, definíciójától kezdve a részvénytársasági jog kialakulását, fejlődését, a külföldi, majd a hazai részvénytársaságok létrejöttét. Kiemelkedő figyelmet szentel a Széchenyi István által alapított részvénytársaságoknak, e társaságok működésének, majd részletesen bemutatja az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvényt (1840. 18. tc.). Széchenyi tevékenységével szorosan összefügg az 1840-es évek iparpártoló mozgalma. Széleskörű ismeretekhez jutunk a könyv elolvasása után az Iparegyesület, a Magyar Kereskedelmi Társaság, a Védegyelet és a Gyáralapító Részvénytársaság működéséről. A neoabszolutizmus hanyatlást hozó évei után, a könyv talán a legnagyobb részletességgel a Kiegyezés utáni évek gazdasági növekedését elemzi. Mindenre kiterjedő ismeretekhez juthatunk a vasúti részvénytársaságok létrejöttéről, a pénzintézetek megalakulásáról, a hazai bankrendszer kialakulásáról, valamint a malomipari részvénytársaságok létrejöttéről. A könyv befejező része az 1875. évi 37. tc.-et, a Kereskedelmi Törvényt mutatja be, igen alapos elemzést végezve.

A Függelékben közölt táblázatok, összesítések, ill. a felhasznált művek hatalmas

mennyisége mutatja, hogy Horváth Attila milyen óriási és mindenre kiterjedő, pontos munkát tett le az érdeklődők asztalára. Ezt a könyvet bizonyára nemcsak a jogtörténészek, hanem a gazdaságtörténelemmel és más érintkező szakágakkal foglalkozók is haszonnal forgathatják.

REJTJEL Kiadó, Budapest, 2005. ISBN 963 7255 05 2

Zinner Tibor:
XX. SZÁZADI POLITIKAI PEREK

(A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992) c. munkája igen izgalmas, gyakran felindulást kiváltó, sokszor elgondolkoztató munka. A szerző ugyan vázlatnak nevezi írását, és ha a későbbi e tárgyban született és még kéziratban lévő munkáira gondolunk, akkor valóban vázlatnak is tekinthető ez a könyv, de jó szívvel ajánlhatjuk mindazoknak, akik hiteles képet akarnak nyerni az elmúlt 60 év politikai pereiről. Zinner bemutatja a politikai rendőrség igen kiterjedt, szerteágazó, bonyolult felépítését, a hatalom és a büntetőjog összefonódását, a sztálini rendszer „joggyakorlatát”, a büntetőjog-alkotás menetét, a terror „adatait”, az 1956 október előtti, ill. az 1956 utáni és 1963. tavasza közti politikai pereket.

REJTJEL Kiadó, Budapest, 1999.

JOGTÖRTÉNETI ATLASZ

Különleges vállalkozás ez a kis füzet. Mindazok, akik a magyar alkotmány- és jogtörténetet tanulmányozzák, térképeken is azonosíthatják az egyes korszakokat, illetve azok földrajzi elhelyezkedését. Csak példaként említjük, hogy térképen mutatja be a 16. sz.-i egyházmegyék elhelyezkedését, a tárnoki, a személynöki városok hol létét, a bányavárosok és a máramarosi koronavárosok helyét. Csak ritkán találunk más atlaszokban olyan térképeket, amelyek a kiváltságos kerületeket, illetve a különleges státusszal bíró területeket mutatja be a 18. sz.-ban. Ebben az atlaszban ilyen térképet is tanulmányozhatunk. Nagyon érdekes a II. József közigazgatási reformját, vagy a neoabszolutizmus közigazgatási berendezkedését bemutató térkép. És ha végig lapoztuk a térkép-oldalakat, az is kiderül számunkra, hogy korántsem csak a jogtörténészek, hanem bárki, aki a történelem egy-egy szeletére kíváncsi, haszonnal forgathatja e könyvecskét. Az atlaszt Horváth Attila és Völgyesi Levente állította össze.

REJTJEL Kiadó, Budapest, 1999.

FIUME VÁROS ÉS TERÜLETE TÉRKÉPE.

Méreték 1:75.000

ADRIAI TENGHER
(Fiumei öböl)

FIUME

Jelmagyarázat:

- Ország határ
- Vasútvány
- Állami út
- Megyeri út

Magasságok méterekben